

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
EESTI KEELE AJALOO JA MURRETE ÕPPETOOL

Mariko Faster

VÕRU- JA SETUMAA KOHANIMEDE DETERMINANDID

Magistritöö

Juhendaja professor Karl Pajusalu

TARTU 2005

SISUKORD

1. Sissejuhatus	4
1.1. Uurimuse eesmärk	4
1.2. Ainestik	5
1.3. Varasemad uurimused	7
1.4. Uurimisalast	8
1.4.1. Loodus	8
1.4.1. Ajalugu	10
1.4.2. Keel	15
2. Determinanditeooriat	20
2.1. Determinandi mõistest	20
2.2. Determinantide hämardumine	21
2.3. Kohanimede tähendussisust	22
2.4. Terminnimed	23
2.5. Suhteline asukoht kui koha individualiseerija	25
2.6. Kujuassotsiatsioon ja somaatiline sõnavara	25
2.7. Võõrkeele maastikusõnad	26
2.8. Determinantideta nimed ja elliptilised nimed	27
3. Võru- ja Setumaa kohanimed determinantide analüüs	29
3.1. Ülevaade mõistepesade kaupa ja determinantidena esinevate apellatiivide etümoloogiaid	29
3.1.1. <i>Liin, mõisa, külä, alev, alevik, asundus, vald</i>	29
3.1.2. <i>Talu ~ talo, elotus, kotus, popsikotus, mõtsavahikotus, soldanikotus, tarõ, maja, koolimaja, vallamaja, rahvamaja, kultuurimaja, seltsimaja, jahimaja, rentnikumaja, tüülistemaja, moonamaja, vaestemaja, valitsejamaja, leerimaja, palvõmaja, härbän'</i>	33
3.1.3. <i>Moro, ussaid</i>	37
3.1.4. <i>Sann, rehe, ait, magasiait, tall', laut, karjalaut, küün', baas', kapõl'</i>	38
3.1.5. <i>Kivi, veski</i>	40
3.1.6. <i>Kõrts, kerik, tsässon, baar, puut', meierei, torn'</i>	41
3.1.7. <i>Sild</i>	43
3.1.8. <i>Tii, karjatii, postitii, raudtii, suurtii, tsiht, kurv, rist'</i>	44
3.1.9. <i>Kands, ahokands, kannistik, ahivarõ, asõ</i>	45
3.1.10. <i>Pää, ots, perä, hand</i>	46

3.1.11. <i>Nukk, nulk, kolk, edekolk, tagakolk, kurm</i>	49
3.1.12. <i>Kaal, kurk</i>	53
3.1.13. <i>Sulg</i>	54
3.1.14. <i>Jõgi, oja ~ uja, ora ~ ura, kraav', pääkraav', vanakraav'</i>	55
3.1.15. <i>Tsori, tsorg, tsoro, tsoll', oit</i>	59
3.1.16. <i>Läteq, allikas, kaiv, kerikukaiv</i>	61
3.1.17. <i>Järv, järv'tüs, lump ~ lomp, suut', läpp, land, tiik</i>	62
3.1.18. <i>Tsärdsäk, lohk, londsik, lont, loosik</i>	66
3.1.19. <i>Suu, hainasuu, suursuu, turbasuu, pai, nõtsk, nõdsu ~ nõdso, muda, hõdso, õrts, pass, vetevaotus</i>	68
3.1.20. <i>Klomm, lamm, laht, kuba, loomus, tsopp, tsomp, kaavand</i>	72
3.1.21. <i>Madal, parras</i>	75
3.1.22. <i>Nõna, nokk', rand, ruug</i>	76
3.1.23. <i>Kääd, suurkääd, vang, ett, kuul, vars, valgma ~ valgme</i>	78
3.1.24. <i>Org, jõõratus, haud, tsark</i>	81
3.1.25. <i>Maa</i>	84
3.1.26. <i>Nurm', põld, muu, pinnär, viir', süüt', sõõrd, tükk', muld, aid</i>	85
3.1.27. <i>Plantška, plank</i>	88
3.1.28. <i>Puustus</i>	88
3.1.29. <i>Kopli</i>	89
3.1.30. <i>Niit, aro, luht, hainamaa</i>	90
3.1.31. <i>Kand, kund, kond, oikund</i>	91
3.1.32. <i>Mõts, laan, palo ~ palu, varik, võso ~ võsu, praks', park, roovist(u)</i>	96
3.1.33. <i>Petäi, katai, kuuś, tamm, kõiv, lepp</i>	100
3.1.34. <i>Pedästik, pedästü, kadastik, kuustu, kuusistu, kuustik, tammistik, tammistu, kõivik, kõõvist, kõõvistu, kõivistik, haavistu, haavistik, lepistik</i>	101
3.1.35. <i>Aet ~ aetu, palandu ~ palanu, rae, raet, raotu ~ raot, räü, roelmu, räelmo, murd</i>	103
3.1.36. <i>Lank, mast</i>	106
3.1.37. <i>Saar, saarik</i>	106
3.1.38. <i>Mägi, müür, taivaskoda, pae, kalju</i>	108
3.1.39. <i>Kink ~ kenk, kont ~ kunt, kärk, kääbäs</i>	111
3.1.40. <i>Kallõq, kallõs ~ kallas, perv, mäekülq', serv</i>	113
3.1.41. <i>Uun', kuup</i>	114
3.1.42. <i>Kalmõq, kalmõtu, matus, surnuaid</i>	115
3.1.43. <i>Liiv, liivak</i>	116
3.1.44. <i>Haro</i>	116
3.1.45. <i>Plats, ala</i>	117
3.1.46. <i>Alonõ ~ alunõ, päälne, tagonõ ~ tagunõ</i>	118
3.2. Võrdlevalt Võrumaa kõige levinumatest determinantidest	120
4. Kokkuvõte	133
Kirjandus	136
<i>Generics of Võrumaa and Setumaa place names. Summary</i>	142
Lühendid	144

1. SISSEJUHATUS

1.1. Uurimuse eesmärk

Järgneva uurimuse eesmärk on anda ülevaade ajaloolise Võrumaa ja Setumaa kohanime koosseisus esinevatest kõikidest rahvakeelsetest determinantidest ehk liigisõnadest. Determinandid on need sõnad, mis viitavad otseselt nimega tähistatavale objektile ja mis ka sõnavaraliselt tähendavad või on tähendanud sedasama objekti.

Uurimuses esitatakse determinandid mõistepesade kaupa. Igale determinandina esinevale sõnale antakse apellatiivne tähendus, vajadusel tutvustatakse levikut ja häälikulist kuju. Lisaks proovitakse käesoleva uurimusega selgitada, milliseid geograafilisi objekte mingid determinandid tähistavad, kuidas need omavahel suhestuvad ja välja tuua just sellele piirkonnale omaseid arenguid võrreldes teiste Eesti piirkondade, aga ka sugulaskeeltega. Samuti tuuakse välja 25 kõige sagedasemat Võrumaa kohanime determinanti. Igale determinandina esinevale apellatiivile proovitakse esitada etümoloogia, seda küll peamiselt refereeringutele toetudes. Samuti tutvustatakse uurimusega suurt hulka Võru- ja Setumaa kohanimesid, mis pole senini Eesti Keele Instituudi kohanimekogusse jõudnud.

Kohanime koosseisus esinevad maastiketerminid, asustus- ja maaviljelussõnavara on kõige vahetumalt seotud kohaliku keele ja loodusoludega. Selles mõttes kuulub töö Eesti kohanime piirkondlike uurimuste sarja, mille sihid seadis aastakümneid tagasi Valdek Pall, kes toonitas, et just regionaalseid uurimusi kõrvutades oleks kunagi võimalik kirjutada põhjalik kokkuvõttev käsitlus eesti toponüümikast (Pall 1969: 5).

Töös esitatud ainekogu ja mingil määral ka tulemusi on võimalik kasutada näiteks Eesti kohanime etümoloogilise sõnaraamatu koostamisel, kui seda hakatakse tulevikus tegema, ning ositi samuti Võru Instituudis koostatava eesti-võru sõnaraamatu jaoks.

1.2. Ainestik

Töös on kasutatud Võru murde ala kaheksas kihelkonnas (Kanepi, Urvaste, Karula, Hargla, Rõuge, Põlva, Vastseliina ja Räpina) ning Eesti Vabariigi haldusalasse jääval Setumaal tuntud kohanimesid (nii asustus-, viljelus- ja loodusnimesid kui ka tehisoobjektide nimesid). Kuna Lõuna-Eesti kihelkondade keelepiirid pole igal pool väga järsud, siis on mõnikord näiteks toodud ka piirnevate kihelkondade (Võnnu ja Otepää) nimenäiteid.

Nimenäited on kirja pandud lihtsustatud transkriptsioonis, kus palatalisatsiooni märgib akuut, kolmandat vältet graavis, larüngaalklusiili *q*, kõrgenenud keskkõrgeid vokaale märgivad nende kõrged vasted. Palatalisatsiooni, vokaalharmoniat ning nõrka afrikaati lubab Emakeele Seltsi keeleteoimkond märkida ka ametlikult. Kui kohanimes kirjutatakse liigisõna (determinant) kohanime esiosaga (atribuudiga) kokku, lubatakse säilitada võrupärane liigisõna, lahkukirjutamisel soovitatakse see kirjakeelestada. Kihelkondade ja linnade kui kõige tuntumate asustusüksuste nimesid soovitatakse kasutada eesti kirjakeeles juba tuntud kujul (Päll 1997: 41). Töös kasutan siiski ka lahkukirjutamisel võrupärast liigisõna (*suu pro soo, mõts pro mets* jt). Nimeobjekti asukoht on märgitud kihelkonna täpsusega.

Uurimismaterjalina on kasutatud umbes 23 000 kohanime. Peamiseks allikaks on olnud Võru instituudis veel loomisel olev, kuid sellisenagi juba kasutatav ajaloolise Võrumaa kohanimede andmebaas (AVKA). Põhilised andmebaasis sisalduvad andmed on kogunud Evar Saar aastatel 1995–2003 Eesti põhikaardi jaoks. Nimesid on kogutud Võru- ja Setumaale lisaks ka Tartu- ja Mulgimaa kihelkondadest, mis piirnevad Võrumaaga. Informantideks on olnud valdavalt kohalikku keelt kõnelnud inimesed. Andmebaasist vt lähemalt Saar 2004b: 98–107.

Evar Saar on mitmel avalikul loengul Helsingi ja Göttingeni ülikoolis 2004. ja 2005. aastal esitlenud AVKA põhjal tehtud arvutusi, millest selgusid Võrumaa kohanimesid kõige sagedamini moodustavad determinandid. Kümme kõige sagedasemat determinanti on: *mägi*, *suu* 'soo', *järv*, *niit*, *saar*, *org*, *oja*, *mõts* 'mets' ja *lomp* ~ *lump* 'tiik'. Sageduselt järgnevaid esitlen alapeatükis 3.2.

Setumaa andmeid pole arutamise juures arvestatud, kuna AVKA ei sisalda veel sealt kogutud kohanimeandmeid. Arvatavasti ei muutukski sageduse esikümme sellest, sest sealne maastik ja keel on võrreldavad Võrumaaga.

Kohanimenäiteid Setumaalt olen otsinud Eesti põhikaardi lehtedelt. Nii Võru- kui Setumaa osas olen osaliselt kasutanud ka EKI kohanimekartoteeki. Põhiosa andmetest on lisaks andmebaasile ja Eesti põhikaardi lehtedele fikseeritud ka töökaartidel, kogumiskaustikutes (need on kättesaadavad Võru Instituudist) ning murdepraktikatel kogutud kohanimed sedelitel (kasutatavad Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuses). Olen ka ise kohanimed kogunud 1997. aasta suvel Räpina kihelkonnas ja 1998. aasta suvel Hargla kihelkonnas ning Võru- ja Setumaal toimunud Tartu Ülikooli eesti filoloogia üliõpilastele mõeldud murdepraktikate käigus aastatel 2000–2004.

Sõnadele täpse apellatiivse tähenduse esitamisel olen kõigepealt kasutanud Eesti Keele Instituudi sõnavarakartoteeki, lisaks on abiks olnud järgnevad sõnaraamatud: F. J. Wiedemanni "Eesti-saksa sõnaraamat" (1973), "Väike murdesõnastik" I–II (1982, 1989), "Eesti murrete sõnaraamat" (1994–2004), "Võro-estni sõnaraamat", Andrus Saareste "Eesti keele mõisteline sõnaraamat" (1958–1963). Abiks on olnud ka soome-estni, vene-estni, saksa-estni, inglise-estni sõnaraamatud ja muud allikad.

Etümolooiate esitamisel on abiks olnud erinevad etümolooilised sõnaraamatud: Julius Mägiste "Estnisches etymologisches Wörterbuch" (2000), Alo Rauna "Eesti keele etümolooiline teatmik" (2000), "Suomen sanojen alkuperä" (1992–2000), "Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen" (1991, 1996), Kaisa Häkkise "Nykysuomen etymologinen sanakirja" (2004) ja mitmed uurimused: Eino Kopose "Eteläviron murteen sanaston alkuperä" (1998), Lembit Vaba "Uurimusi Läti-Eesti keelesuhetest" (1997), Mari Musta "Vene laensõnad Eesti murretes" (2003), Alpo Räisäse "Nimet mieltä kiehtovat" (2003) jt.

1.3. Varasemad uurimused

Võru- ja Setumaa nimevara uurimisega on hiljaaegu põhjalikumalt algust tehtud. 2000. aastal kaitsesin Tartu Ülikoolis bakalaureusetöö teemal "Ülevaade ajaloolise Võrumaa ja Setumaa kohanimedest", mis on ka selle magistritöö aluseks. 2001. aastal kaitses Evar Saar magistritöö "Räpina ja Vastseliina kohanimed. Sünkrooniline ülevaade ja andmebaas" samuti Tartu Ülikoolis. Mõlemad uurimused ilmusid ühiste kaante vahel Võru Instituudi toimetiste sarja 13. raamatuna "Võromaa kotussõnimmist" (2002).

Võrumaa kohanimed on võrreldes Põhja-Tartumaa, Saaremaa või Eesti läänemurde kohanimedega siiski veel põhjalikumalt ja süsteemsemalt läbi uurimata. Uurimusi, milles muuhulgas käsitletakse ka Võrumaa nimevara, samuti artikleid võib siiski leida. Valdek Pall on oma erinevates kohanimekirjutistes (Pall 1969, 1977b, 1997 jpt) toonud mitmeid paralleele Võrumaalt, Jaak Simm on uurinud Setumaa koha- ja eesnimet (Simm 1971, 1974, 1977a, 1977b, 1980/1981 jpt). Samuti on ilmunud Võrumaa kohanimesid käsitlevaid artikleid eri autoritelt (Saar 1997, 1998, 1999, 2002, 2003a, 2003b, 2004a, 2004b; Päll 1996, 1998, 2003; Faster 2003, 2004; Kikkas 1998). Ajaloolaste sulest ilmunud selle piirkonna asustusajaloo käsitlustest väärivad esiletõstmist Oleg Roslavlevi tööd (1973, 1976). Võrumaa kohanimed arengut on samuti oma asustusajalugu käsitlevates töödes näiteks toonud Gea Troska, seda nii raamatus "Talunimed läbi aegade" (1995), mitmetes käsikirjalistes uurimustes kui artiklites (nt Troska 2003).

Ainult kohanimedele pühendatud uurimustest on eeskujuks ja abiks olnud Valdek Palli uurimus "Põhja-Tartumaa kohanimed" I, II (1969, 1977b) ja "L'em't'ne" (1997), Marja Kallasmaa uurimus "Saaremaa kohanimed" I, II (1996, 2000a) ja "Läänemurde loodus- ja viljelusnimed" (2003), samuti Peeter Pälli kirjutatud ülevaade Eesti kohanimedest raamatus "Eesti murded ja kohanimed" (2002). Soome autoritest võiks mainida Eero Kiviniemi raamatut "Perustietoa paikanimistä" (1990), Ritva Liisa Pitkäse "Turunmaan saariston suomalainen lainanimistö" (1986), Terhi Ainiala "Muuttuva paikanimistö" (1997), Kaija Nousiase uurimust "Pielaveden pitäjän

topografitermien ja paikanimien perusosien semantiikka” (1981) ja mitmete teiste soome autorite uurimusi.

1.4. Uurimisalast

Ajalooline Võrumaa (edaspidi Võrumaa) hõlmab kaheksat Kagu-Eesti kihelkonda: Kanepi, Urvaste, Karula, Hargla, Rõuge, Põlva, Vastseliina ja Räpina. Võrumaa keskuseks, maale ja keelele nimeandjaks, on Võru linn. Võrumaa piirneb põhjas ja loodes ajaloolise Tartumaa, läänes Mulgimaa, lõunas ja edelas Lätimaaga, idas Setumaa ning Venemaaga. Võrumaa ja Mulgimaa vahele jääb siiski Valga linna lähim ümbrus, mis on ajaloolise Valgamaa ainus osa Eesti piirides.

Administratiivselt kuuluvad Võrumaa kihelkondade alad praegu nelja maakonda: Võru, Põlva, Valga ja Tartu maakonnale. Ajaloolise Setumaa koosseisu kuuluvad tänapäevasest Põlva maakonnast Mikitamäe ja Värskä vald, Võru maakonnast Meremäe vald ja osa Misso vallast ning setu külad Pihkva oblasti Petseri rajoonis. Setumaa majandus-, kultuuri- ja usukeskuseks on sajandeid olnud Petseri. Alates 1994. aastast poolitas Eesti-Vene haldus- ja majanduspiir Setumaa Eesti ja Venemaa vahel.

1.4.1. Loodus

Võrumaa põhjaosa (Räpina ja Põlva kihelkond, Kanepi kihelkonna idaosa ning Urvaste kihelkonna põhjaosa) asub Kagu-Eesti lavamaal, millele on omane lainjas, valdavalt põllustatud moreentasandik. Lavamaad liigestavad Ahja ja Võhandu (Pühajõe) ürgorg ning mitmed väiksemad orud. Palju on järvi, nt Loosu, Tsoolgo ja Väimela ümbruse järved. Mitmel pool orgude veerudel paljandub keskdevoni punakas liivakivi (*müürid, taivaskuad*). Sellel aluspõhjal lasuv pinnakate on lubjavaene liivakas või savikas moreen, paiguti ka liiv ja kruus. Leidub nii künklikke alasid (Väimela Tagaküla ümbrus) kui ka mõhnastikke (Karilatsi ümbrus) ja järvedega orge: Jõksi-Kooraste, Vidrike-Kooraste ja Urvaste ürgorg. Kanepi ümbruses leidub künklik-lainjaid alasid.

Lavamaa tasasematel osadel leidub keskmise suurusega soid, suurimad neist on Tartumaa piiril asuv Määrästü (Miilva) soo ja Räpina kihelkonna lõunaosas paiknev Meenikunnu soo.

Võrumaa lääneserv asub Valga nõos, kus on rohkesti metsa, niiskemat rohumaad (*konnud, kolgad* jm) ja soid. Valga nõgu liitub loodes Väikese Emajõe orundiga. Võrumaa edelaosas paikneb vahelduva ning kuplilise pinnamoega (eriti Kaika ja Lüllemäe ümbruses) Karula kõrgustik, mille lõunajalamil on palju järvi, nt Aheru ja Apja järved. Karula kõrgustiku kirdeosas on samuti järvi, nt Keema järved. Kirde-edelasuunaline Karula kõrgustik eraldab Valga nõgu ja Hargla nõgu. Hargla nõo lõunaosas voolav Koiva jõgi on umbes 30 kilomeetri ulatuses Eesti- ja Lätimaa piiriks. See on jõgederikas ala: Koivasse voolavad Vaidva, Piitre- ja Mustjõe veed. Hargla nõos on palju metsaseid liivikuid (*palud*), kuid moreenküngasetel ning Mustajõe ääres viljakaid alasid. Leidub tasandikke, paiguti mõhnastikke ja järvi (Ähijärv, Ubajärv, Suur Pehmejärv, Saarjärved jt). Hargla nõo jätkuks on Võru orund, kus paiknevad Vagula ja Tamula järv ning Võhandu jõe keskjooks. Seal on palju metsaseid liivikuid ja soid, viljakamad raske mullaga alad on Lasva kandis.

Võrumaa idaosas on palju liivikuid, mõhnastikke, jääpaisjärvetasandikke jms. Alale on geograafid pannud nimeks Palumaa, mis hõlmab põhiliselt Värskä, Kahkva, Veriora, Orava ja Loosi ümbruse suuri metsi. Palumaad läbivad Piusa alam- ja keskjooksu org, Võru-Petseri ürgorg ja teised orud. Metsane ala ulatub Peipsi-äärse madalikuni. Paljud järved paiknevad rühmadena orgudes, nt Orava, Pardsi ja Nohipalu järved. Peipsiäärne madalik Räpina kihelkonna põhjaosas on tasane, järvede- ja vooluvetevaene ala, viljakamad maad on põllustatud, liivastel aladel laiuvad metsad ja sood.

Lõuna-Võrumaal paikneb Haanja kõrgustik (kõrgeimad tipud Suur Munamägi, Vällämägi, Kerekunnu mägi ja Tsälbämägi). Kõrgustikku lõikavad servadest mitmed ürgorud: Piiriorg Paganamaal, Pärlijõe ja Rõuge ürgorg ning Kütiorg. Ka Haanja kõrgustikul on palju männimetsaga kaetud liivikuid. Kuplilise maastiku olulised elemendid on kungastevahelistes sulglohkudes paiknevad soostuvad järved (*lannud*) ja väikesed sood. Haanja kõrgustik jätkub ka Lätimaal. Misso ja Tsiistri ümbrus on madalam ala, kus paikneb eriti tihedalt keskmise suurusega järvi (Murati, Hino, Pulli, Kerigumäe ja Kisõjärv). Haanja kõrgustiku suurim soo on Luhasuu Viitinast lõunas.

Võrumaad poolitab Peipsi järve ja Liivi lahe vesikonna veelahe. Peipsi vesikonna viis peamist jõgikonda Võru- ja Setumaal on Väikese Emajõe, Ahja, Võhandu, Piusa ja Velikaja jõgikond, lisaks teisigi. Liivi lahe vesikonda kuuluvad Koiva jõgikonna jõed ja Võrumaa kagunurgas Daugava e Väina jõkke teed alustav Pedejä (Pededze) jõgi. EE andmeil on Võrumaal 100 km² kohta keskmiselt 8–9 järve, mis teeb Võrumaast Eesti ühe kõige järverikkama piirkonna (EE 1998: 528). Võrumaal on ligikaudu 615 km² soid (EE 1994: 583–584, 1998: 527–528), siin-seal jõeorgudes on luhti. Palju on metsa. Maavaradest leidub turvast, klaasiliiva, ehitusliiva, kruusa, savi, rauaookrit, devoni lubjakivi ja järvemuda (EE 1998: 528).

Setumaa lõuna- ja lääneosa on kõrge ning kuulub Haanja kõrgustiku idaossa, põhja- ja idapoolne osa on tasandikuala, mis läheb tasapisi üle Peipsi-äärseks madalikuks. Setumaa kõrget lääneosa ja põhjapoolset madalat liivast mõhnastikku eraldab Piusa ürgorg. Setumaa kõrgeim punkt on Kuksina mägi (208,4 m), kuid kõrgustikuosa valdavaks kõrguseks 130–150 m üle merepinna. Maastik on korrapäratu, esineb kõrgendikke ja madalamaid alasid. Pinnavormide aluspõhjaks on keskdevoni settelademed (punane liivakivi, lubjakivi, dolomiit). Orgude ääres tuleb nähtavale liivakivi. Setumaa põhja- ja kirdeossa kogunenud sademed ei saa maapinna väikese kalde tõttu ära voolata ja sellepärast on sinna moodustunud laialdasi soid, leidub ka palju metsi (osaliselt kuulub metsarikas ala Palumaa koosseisu). Lõunaosas on palju jõgesid (neist pikim on Piusa), metsi ja soid. On ka palju järvi. Viljakaid alasid leidub maa idaosas, kus maastikus valitsevad orgudest lõhestatud tasandikud. Setumaa kaguosa on soine, metsane ja tasandikuline (Setumaa 1928: 1–32).

1.4.2. Ajalugu

Esimesed teated asustusest Võrumaal pärinevad nooremast kiviajast (u 2000 a e Kr). Asulakohast Roosisaarel on leitud rohkem kui teistest muistsetest asulatest Eestis luudest ja merevaigust valmistatud ehteid, sealhulgas ka esimene inimkujutis (amulett) (Selirand, Tõnisson 1974: 35–36). Tamula-äärsesse asulasse on ka maetud (Selirand, Tõnisson 1974: 55). Teine kiviaja asulakoht on leitud Villa külast Võhandu jõe ääres

Tamula järvest kirdes, kolmas samuti Võhandu äärest Kääpalt. Juhuleide on mitmest paigast (Selirand, Tõnisson 1974: 35-40). Villa asulas on elu jätkunud ka varasel pronksiajal, niisamuti nagu Villa külas avastatud teises asulas, ja leide on ka varasest rauaajast (Selirand, Tõnisson 1974: 68–69). Varasest rauaajast on üsna palju leide ka Lääne-Võrumaalt. Kalmeid leidub Ida-Võrumaal, samamoodi nagu naabruses Nõos-Kambjaski (Selirand, Tõnisson 1974: 106, Võrumaa 1926: 142–143). “Arheoloogias eristub Lõuna-Eesti omaette regioonina vähemalt alates hilispronksiajast ja eelrooma rauaajast (I at e Kr), mil Põhja- ja Lääne-Eestis levisid kivikirstkalmed, kuid maa lõunaosas kivist kalmehitised veel puudusid” (Valk 1997: 118).

Meie ajaarvamise algul kuulus Kagu-Eesti kultuuripiirkonda, mis ulatus Volga jõe ülemjooksust Väina jõe kesk- ja alamjooksuni. Selle varase rauaaja kultuuripiirkonna ühisteks joonteks on varane maaviljelus, matmine maa-alustesse kalmetesse ja tekstiilkeraamika (Laul 1997: 577-584, 1999: 55). Piirkonnas toimus pidevaid sisemisi muutusi, mida kiirendasid kontaktid balti ja germaani hõimudega (Laul 1997: 581). Indoeuroopa komponendiga seostatakse Läänemere ida- ja Soome edelaranniku kivikirstkalmeid, mis levisid hiljem ka Põhja-Lätis, kuid “Põhja-Läti kivikirstkalmete ehituses on seevastu jooni, mis viitavad hoopis /---/ Põhja-Läti ja Läänemere lõunapoolsema rannikuala sidemetele” (Laul 1997: 582). Põhja-Läti, Eesti ja Soome rannikul tekkis omamoodi rannikukultuur, milles oli nii soomeugri kui ka indoeuroopa komponente. See oli majanduslikult aktiivne rahvas ning nende maakasutussüsteem oli arenenum kui sisemaa aleviljelus, mis tõi omakorda kaasa maahõive vajaduse ja liikumise sisemaale (Põhja- ja Kesk-Eestisse). Sellest teekonnast on järel tarandkalmed (Laul 1997: 582). Tarandkalmed tekkisid 2. sajandil ka Koiva kesk- ja ülemjooksul, kust levisid Mustjõge mööda Haanja kõrgustiku lääne- ja põhjaossa ning järgneval sajandil ka Otepää kõrgustiku ümbrusse kuni Emajõeni (Laul 1997: 582). “Tarandkalmete levikut seovad uurijad üsna üksmeelselt läänemeresoome läänerühma kujunemisega ja idapoolsest tekstiilkeraamika kultuurist eraldumisega” (Laul 1997: 583). Tarandkalmete tulekuga tuli ka uut rahvast, mis omakorda tõi kaasa majanduse kasvu (suurenes viljakasvatus) ja kultuuri edenemise (uued ehtevormid) (Laul 1999: 57). Uus rahvas tõi kaasa uue keele, mis viis Tartu ja Mulgi murde eristumiseni ning Võru murre säilis tekstiilkeraamika vilelejate hulgas (Laul 1997: 583). Kagu-Eesti

idapoolsemat osa need muutused ei mõjutanud. Siin jätkus kohalike sisemiste ressursside põhjal aeglane majanduslik areng. 5. sajandist muutus matmiskombestik: ilmuvad kääpad nii Kagu-Eestisse kui ka Lovati ja Velikaja jõe ning nende harujõgede äärde, samuti praeguse Läti kirdeserva (Laul 1999: 57). Silvia Laul arvab, et Eesti äärmine kagunurk jäi oma arengult teistest piirkondadest sel ajal maha ning nimetatud ala oli “omaette perifeerne asustus- ja kultuuripiirkond, mille keskuseks Hino ja Pulli järve ümbrus” (Laul 1997: 57). Täpsemad piirid pole esialgu selged, kuid arvatavasti on põhjas looduslikuks piiriks Tsiistri asustamata soine ja metsane ala, võib-olla ka Rogosi ümbrus ja Plaani, läänes Kuura jõgi, idas Velikaja madalik, ka Laura ümbrus, lõunas arvatavasti Alüksne järve ümbrus (Laul 1999: 57-58).

Kagunurka ei ulatunud 10.-11. sajandi sündmused. 13. sajandil aga olukord muutus, kui siia tungisid Saksa ordu ja katoliku kirik. Sellest ajast peale lisanduvad ka kirjalikud allikad, millest võib saada teateid, kuid Eesti kagunurk ega ka naaberala Adzele pole nt Läti Hendrikule eriti huvi pakkunud (Laul 1999: 57-59). Ugandi läänistati 1224. aastal Tartu piiskopile, Adzele põhjaosa jäi aga Ordule. Varsti jagas piiskop Ugandi alad oma läänimeestele, kuid “nii arheoloogilise ainese analüüs kui ka kirjalikest allikatest kaudselt väljaloetavad andmed osutavad sellele, et Eesti kagunurk koos naabruses asuva Läti kirdeosaga näis peale sakslaste vallutamist säilitavat mingi eriasendi veel mitmeks sajandiks” (Laul 1999: 62). Sellele viitavad matmiskombed ja seik, et veel 14. sajandil taheti ehitada linnust oma, mitte saksa ehitustavade järgi. Ka pärast kagunurga arvamist Ordu koosseisu jäi see äärealaks. “Eesti kagunurga kujunemiskäik ning Vastseliina kihelkonna lõunaosa ja Rõuge idaosa vanapärase keelepruuk on teineteisest sõltuvuses. Kuna sinne rahvastik segunes vähem teist keelt rääkivate naabritega, siis kujunes koos asustus- ja kultuuriperifeeriaga ka keeleperifeerne ala” (Laul 1999: 63).

Kui sakslased 13. sajandi esimesel poolel vallutasid kogu Eesti, jäi Setumaa puutumatuks Pihkva vürstkonda. Pihkva ja Tartu piiskopkonna kaubanduslik suhtlemine käis läbi Setumaa – see oli tähtis siirdeala. 16. sajandi algul oli ta endiselt Venemaa piiriala ja sai järgnevais sõdades rängalt kannatada (EE 1994: 282).

Muinasaja lõpuks Eestis peetakse 1227. aastat, kuid arheoloogide arvates pole piir sugugi nii selge. Keskaeg Lõuna-Eestis algab u 13. sajandi keskpaigast või teisest poolest, 14. sajandil saab Lõuna-Eesti ülejäänud Eestiga võrreldes omaette

kultuuritervikuks (Valk 1997: 118). Setumaa on piiriala, mis asub Loode-Venemaa ja Eesti kokkupuutealal, kuid juba 11.–14. sajandil võib seal märgata teatud kultuuripiiri olemasolu. Nimelt oli Setumaa sel ajal haaratud Pihkva-Novgorodimaa kultuuriringi, mida tõestavad sarnased ehtevormid ning tähtsaks tugipunktiks oli Irboska (Valk 1997: 127). Teiseks tähtsaks tugipunktiks oli Gorodatšek Irboska ligidal (SKL 1999: 22). Muististe ja muude leidude vaesus Põhja-Setumaal on tõendiks, et see ala ei pruukinud jääda nende vene keskuste otsesesse mõjupiirkonda (Valk 1997: 127). Täpsemate järelduste tegemiseks on aga liiga vähe materjali. H. Valk on aga arvanud, et “vaatamata erinevale poliitilisele kuuluvusele võis /---/ Ida-Võrumaa ning Põhja- ja Lääne-Setumaa rahvakultuur 13.–14. sajandil ja hiljemgi olla võrdlemisi lähedane. Kaudselt viitab sellele asjaolu, et 13.–17. sajandil ei eksisteeri Setumaa ja Ida-Võrumaa vahel ehete osas selget piirjoont” (Valk 1997: 127). Ka 18. sajandil, kui Eesti ala hakkas kuuluma Venemaa koosseisu, jäi Setumaa halduslikult Pihkva maakonna koosseisu, kuni pärast Vabadussõda 1920 liideti Eesti koosseisu (EE 1994: 282).

14. sajandil ehitati Kiräpää (Kirumpää) ja Vastseliina linnus, mille juurde tekkis ka alev. 13.–15. sajandist pärinevad Põlva ja Urvaste kihelkonnad, 14.–16. sajandist Karula, 16. sajandi teisest poolest Rõuge ja 17. sajandist Hargla, Kanepi, Vastseliina ja Räpina kihelkonnad (EE 1998: 531). Liivi sõja ajal kuulus Võrumaa ala Vene riigi koosseisu, 1582–1598 Poola-Leedu riigi koosseisu, 1598–1625 jätkuvalt Poola võimu alla. Nii Rootsi võimu ajal alates 1625. aastast kui ka pärast Vene Tsaaririigi koosseisu minekut 1710. aastal kuulus Võrumaa Tartu maakonda. 1783. aastal tehti Võrumaa kaheksast kihelkonnast omaette maakond, mille keskuseks oli algul Vana-Koiola, 1784. aastast aga Võru. Sellest ajast võimegi rääkida Võrumaa kui haldusliku ja kultuurilise terviku kujunemisest, kuigi keelepiir lõunaeesti keele Võru ja Tartu murde vahele on tõenäoliselt kujunenud palju pikema aja jooksul. 1796. aastast kuni peaaegu 19. sajandi lõpuni olid Tartu ja Võru maakonnal ühised valitsusasutused asukohaga Tartus. 19. saj lõpus sai Võru linnast faktiline maakonnakeskus.

1704–1735 asutati Räpinä paberimanufaktuur. Teoorjusel põhineva mõisamajanduse ümberkujunemine algas siiski alles 19. sajandil. Talupoegade pärisorjusest vabastamine toimus 1819. aastal. Pärisorjuse kaotamise järel (osalt ka enne seda) pandi talupoegadele perekonnanimed, mille tulemusena inimeste varasema lisanime-talunime

järgi kutsumise kõrvale tekkis teine, ainult sugulusel põhinev nimesüsteem. Talude päriksostmine algas 1851. aastal Kanepis (kõige esimene ost oli siiski 1836. aastal Urvastes), selle protsessi kõrgpunkt oli 1860.–1880. aastail. Talumaade kruntimine, mis külasest kohanimesüsteemi otsustavalt ümber kujundama hakkas, toimus enamasti paarkümmend aastat varem. 1889. a avati Riia-Valga-Pihkva raudtee. Algas linnaliste asulate kasvamine. 1920. a sai Antsla aleviks ja 1938. a linnaks. 1920–1938 oli alev ka Võõpsu. 1945 sai aleviks Räpina.

Eesti Vabadussõja ajal 1918–1920 oli Võrumaa terve 1919. aasta lahingute tallermaaks. Eesti Vabariigi algusaastate maareformi käigus jagati valdav enamik mõisate põllumaid talukruntideks sõjaveteranidele ja endistele mõisatöölisele. Mõisate metsad riigistati. 1920. aastatel kerkisid kõikjal mõisapõldudele uued planeeritud ilmega asunduskülad. Asundustaludele pandi sageli ametlikud nimed juba jagamiseelsete maamõõtmistööde käigus, enamasti oli tegemist planeeritud sarjanimedega. Nn popsiseadustega said ka vanade talude popsikohad endile ametlikud krundid ja talunimed.

Pärast Eesti iseseisvumist algas Võru maakonna piiride pidev ümberkujundamine. 1920. aastal anti Valga maakonna koosseisu suurem osa Karula kihelkonnast ja Hargla kihelkonna läänepoolne osa. 1925. aastal anti Tartumaa koosseisu Meeksi vald Räpina kihelkonna põhjaosast. Võrumaa Misso vallaga aga liideti 1922. aastal Luhamaa nulk Setumaast. Väiksemaid maakonnapiiri muutmisi toimus iseseisvusaastatel ka Otepää kihelkonna piirialal. 1938. aasta haldusreformiga tehti Võrumaa vallapiirid ümber kihelkonnapiire arvesse võtmata, kusjuures vähesel määral muudeti jälle ka Võrumaa ja Tartumaa piiri. Need piirid kehtisid kuni 1950. aastani.

1945. aastal arvati Eesti NSV külge jäetud osa Petserimaast (Setumaast) Võrumaa koosseisu. 1940. aasta Nõukogude okupatsioon, järgnenud Teine maailmasõda, küüditamised ja talude kolhoosidesse ajamine löid tingimused Võrumaa maapiirkondade kiireks põliselanikest tühjenemiseks. Juba üksnes 1949. aasta 25. märtsi küüditamisega viidi Võrumaalt Siberisse üle 1700 inimese.

1950. aastal toimus järjekordne haldusreform, mille käigus toleaeagne Võrumaa jagati Vahtsõliina, Võru, Antsla, Põlva ja Räpinä rajooniks, osa maakonna äärealasid liideti Valga ja Otepää rajooni koosseisu. Räpinä rajoon sai Tartumaalt tagasi 1925.

aastal lahutatud Miikse valla. Väikerajoonide liitmise käigus 1960. aastate alguses jäid neist alles Võru ja Põlva rajoon, kusjuures Põlva rajooni arvati ka alasid endisest Tartumaast, aga Miikse külanõukogu läks Rāpinā alt uuesti Tartu rajooni alla. Esimesel iseseisvusajal Võru maakonda kuulunud aladest anti Valga rajoonile ära osa endisest Antsla vallast (Valtina ja Lustimõisa ümbrus).

Kuigi ajalooline Võrumaa jäi Nõukogude ajal põhiliselt põllumajanduspiirkonnaks, tekkis siia ka suuremaid tööstusettevõtteid: Võru gaasianalüsaatorite tehas, mööblivabrik ja piimakombinaat, Põlva piimakombinaat ja linavabrik, Rāpinā metsakombinaat. Võru linna elanike arv kasvas 5300 inimeselt 1943. a 17600 inimeseni 1991. aastal, väikesest kirikukülast Põlvast sai 7400 elanikuga linn. Endistest väikestest rajoonikeskustest säilitasid tähtsuse kohalike keskustena Antsla ja Rāpina.

Võrumaa idaosa ja muidugi Setumaa jaoks jäi ka Petseri liikumisteede ja kaubanduse sõlmpunktiks, kuid Eesti taasiseseisvumine ja Eesti-Vene piiri sulgemine 1994. aastal kaotasid selle keskuse tähtsuse järsult.

1.4.3. Keel

Võru keel (= Võru murre) on lõunaeesti keele tuumikala ja erineb kõikjal Võru- ning Setumaal põhjaeestilisest eesti kirjakeelest märgatavalt rohkem kui lõunaeesti Tartu ja Mulgi murre. Vaatamata arhailiste lõunaeesti tunnusjoonte heale säilimisele peaaegu kogu võru keele alal, ei ole erinevad murrakud üksteisele äravahetamiseni sarnased – arhaismid ja kohalikud uuendused on levinud erinevas ulatuses. Erinevused väljenduvad ka Võrumaa kohanimedele kohalikus häälduses ja maastikusõnavara levikus.

Võru keeleala on liigitatud mitut moodi. Hella Keem on jaganud võru keeleala neljaks: põhja-, lääne-, lõuna- ja idarühm, kusjuures Setu murrak kuulub koos Vahtsõliinaga idarühma (Keem 1997: 9-20). Selline jaotus näib kohanimematerjali põhjal otsustades kõige paremini sobivat siis, kui võrreldakse kohanimedele häälduskuju. Kui aga võtta arvesse kohanimedes esinevat sõnavara, siis eristub Setumaa selgesti, mistõttu tundub sobivam Karl Pajusalu liigendus: Lääne-Võru, Ida-Võru ja Setu

(Pajusalu 1999: 145-166). Alamates jaotistes langevad mõlemad murdeliigendused põhimõtteliselt kokku.

Süvenemata siinkohal Võru ja Setumaa murdeliigenduste detailidesse, vaatleme lühidalt, millised häälikujooned on omased kogu Võrumaa kohanimedele ja millised erijooned esinevad piirkonniti.

Ühisjooni

- 1) sõnaalgulise *h* püsimine, nt *Haidagu, Himmastõ, Haabrahamasuu, Harglõ, Hino, Härgniit*, vaid Karula ja Urvaste lääneosas kohtab *h* kadu;
- 2) sõnaalgulise *ts*-afrikaadi püsimine, nt *Tsiamägi, Tsirgupalu*;
- 3) täielik vokaalharmoonia, nt *Peldämägi, Käänü, Kalmõtõpalo, Kütü, Lepässaarõ*;
- 4) afrikaadi *ts* nõrgenemine sarnaselt klusiilidega, nt liikvidate järel, nt Suurõkõrdsi (nom *kõrts*), *Maltś* (< sks *Schmalz*): *Maldsimägi*;
- 5) pikkade keskkõrgete vokaalide kõrgenemine kolmandavärtelistes sõnades, nt *Karatiiviir, Suursuu, Lakõsüüt, Jyylaanõ külä*;
- 6) sõnalõpulise *k* või *t* asemel on larüngaalklusiil: *Mõuläteq, Hingüsläteq*.

Ida-Võru põhjarühm (Põlva ja Räpina khk)

- 1) järgsilbi *o* on säilinud, nt *eloline, palotanuq, kokko*; kohanimeses *Ilosa talo, Tohomõts, Kukipalo* jt;
- 2) *he*-illatiiv nii substantiivides kui ka adverbides, nt *kõivistohe, `mõisahe; `aiksahe, ilosahe, `selgehe*;
- 3) *h*- ja *hn*-inessiiv, nt *kotoh, tarõh, suuhn, käehn*;
- 4) *l*-, *r*- ja *s*-järgse *j* kadumine, nt *ma'ah, kirotus, pal'as*, kohanimes *Karävälä*;
- 5) ülipikk täishäälik *h* ees, nt *`maaha, `päähä, `rihte*.

Ida-Võru lõunarühma kuuluvad Ida-Rõuge ja Vastseliina, H. Keema järgi ka Setu. “See keeleala näikse olevat võõrmõjudest enamvähem puutumatu, järelikult kõige vanapärasem” (Keem 1997: 19). Selle rühma keeled on omavahel üsna sarnased ja seepärast ei esita H. Keem Ida-Rõuge ja Vastseliina keelejooni eraldi. Kohanimedes väljenduvad selle kandi keelelised erijooned järgnevas:

- 1) järgsilpides esineb *o*, nt *Kääbäspalo*, *Kalmõtpalo*;
- 2) häälikuühendeis **rh* ja **lh* on toimunud metatees, nt *kahr*, *nühr*. Kohanimedes nt *Kahrulumbi talu*, *Kahrusaar*;
- 3) *he*-illatiiv: *Petserihe*, *põrgohe* ‘põrgusse’;
- 4) Ida-Rõuges enamasti *hn*-inessiiv, nt *mõttõhn*, *liinahn*, *nõuhn*, Vastseliinas *h*-inessiiv, nt *mõtsah*, *nurmõh*, *siih*;
- 5) esinevad *hus*-, *hüs*-lõpulised deverbaalid, nt *röögähüs* ‘röögatus’, *kräägsähüs* ‘krääksatus’ ja nimisõnad, nt *lubahus*, *magahus* ‘magamine’. Näiteks kohanimi *Härgimagahus*.

Ida-Võru edelarühma kuuluvad Pajusalu järgi Ida-Hargla (Mõniste) ja Lääne-Rõuge. Näideteks Ida-Hargla erijooni, mis tulevad välja ka kohanimedes:

- 1) rõhutu silbi järgne astmevaheldus on kaasa haaranud geminaatklusiilid, geminaat-*ss*-i ja afrikaadi, nt *kanep* : *kañebi*, *varõs* : *varõsõ*, *tapits* : *tapidsõ*, nt *Palubi talu*, *Jahviga talu*;
- 2) järgsilpide *o > u*: *illus*, *elu*, nt *Utrapalu*;
- 3) “Pikale labiaalvokaalile või *u*-, *ü*-lõpulisel diftongile järgnenud *k*- ja *t*-klusiili vastet jätkab Mõnistes ja Taheval siirdehäälik *w*” (Nigol 1994: 151): *juuvaq*, *lauva*, kohanimedes *Sauvõhauvamägi*, *Soehauvaperv*;
- 4) valdavalt *de*-illatiiv, kohati *he*-illatiiv, nt *Tartudõ*, *lättehe*, *suhe* ‘sohu’;
- 5) valdav on *n*-inessiiv, kohati *hn*-inessiiv ja metateetiline *-nh* ühesilbilistes sõnades, nt *suuhn*, *siihn*, *konh*, *tanh*;
- 6) *j* on assimileerunud *l*-i järel, nt *nellä*, aga mitte *r*-i järel: *Karjasuu*;
- 7) muutevormidel on korrapärane astmevaheldus, kus nõrgas astmes on vokaal madaldunud, nt *rihm* : *rehma*, *lihm* : *lehmä*, *kuhja* : *kohjan* jne (Keem 1997: 17). (See muutus on andnud vaid Harglale omase perekonnanime *Pehlak* < *pihl* : *pehla* ‘pihlakas: pihlaka’).

Lääne-Rõuge lisaerinevusi (Keem 1997: 18):

- 1) allatiivi ületaotlus: *Võrulõ*, *Rõugõlõ*, *Antslalõ*, *kõlgusõllõ*, *kavvõmballõ*;
- 2) *hn*-inessiiv: *mõtsahn*, *kõrrahn*, *pinuhn* jt;

3) *l*- ja *r*-järgse *j*-i kadumine, nt *sälägaq, välähn, karägaq, varü ala*q (*Vahe-Karähansu talu*).

Lääne-Võru põhjarühma kuuluvad Urvaste ja Kanepi.

Urvastes on levinud:

- 1) *le*-illatiiv nii substantiivides kui ka adverbides: *`kerikullõ, Võrulõ, ilusallõ*;
- 2) *l*-, *r*- ja *s*-järgse *j*-i kadumine nõrga astme vormides;
- 3) järgsilbi *o* > *u*: *elu, illus, talu*, nt *`Rauskapalu, Tinnipalu*; Ida-Urvastõs on *o* säilinud, nt *Mällipalo, Prassipalo*;
- 4) *h* sõna algul on enamasti säilinud, paiguti lääne pool aga mitte, nt *Horma, (H)aidaku* (talud).

Kanepi erijooni:

- 1) on säilinud *he*-illatiiv ja lääne pool *de*-illatiiv;
- 2) järgsilpides esineb *o*, nt *koton, elokõrd* 'elamine', nt *Alapalo, Kaañapalo*;
- 3) švaavokaal *u* on tekkinud lõpukao tulemusel *a*-tüvelistesse nimisõnadesse ja sealt üldistunud kõigisse *ader*-tüüpi sõnadesse, nt *laduv* 'latv', *adur* 'ader', *põdur* 'põder'.

Lääne-Võru lõunarühma kuuluvad Karula ja Lääne-Hargla murrakud. Siin on levinud:

- 1) ka Ida- Harglõs tuntud esisilbi vokaali madaldumine, nt *medä, totukõnõ*;
- 2) erinevalt Ida- Harglõst järgsilbi vokaalide reduktsioon, nt *lehmäge, Totugõ petäi, Rautine, Raavitsõ*;
- 3) Sõnaalguline *h* esineb ebajärjekindlalt, nt *(H)iina, (H)iiremäe* (talud).

Karulas on lisaks Lääne-Võru üldistele ühisjoontele levinud:

- 1) *le*-illatiiv nii substantiivides kui ka adverbides, nt *`mõisalõ, Karulalõ, ilusalõ*;
- 2) *l*-inessiiv, nt *kotul* 'kodus', *sängül* 'voodis', *tarõl* 'toas', *käve Valgal, `Antsala* 'käisin Valgas, Antslas'.

Lääne Harglas seevastu on valdavad *de*-illatiiv, nt *raamatudõ* ja *n*-inessiiv, nt *Koikkülän, Valgan*.

Setu murrakuerinevused muust Ida-Võrust väljenduvad põhiliselt häälikute veidi erinevas kvaliteedis ja erilises sõnavaras, maastikusõnavaras näiteks *kuba* 'laht' jt. *-ova* on kõige tüüpilisem külanimesufiks. Põhja-Võruga on ühine sõnasisese *h* säilimine: *vikaht, Purõhtõsuu*, samuti järgsilbivokaalide madaldumine: *nännõq, tettõq, Petserehe*.

2. DETERMINANDITEOORIAM

2.1. Determinandi mõistest

Läänemeresoome keeltes ja ka Balti areaalis on kohanimeses levinud struktuurimall *atribuut + determinant* (eesti keeles ka *täiendosa + põhiosa*, sm *määrteosa + perusosa*), nt *Korgõ+mägi*, *Oina+saar*, *Vana+külä*. Täpsustuseks tuleb öelda, et atribuutosa võib koosneda ka mitmest sõnast, siiski loetakse selline kohanime kaheosaliseks, nt *Järveotsa+suu* (*suu* 'soo'), *Jussinaasõ+mõts* (*mõts* 'mets'). Sünkroonilises nimeuurimises ja nimekorralduses on kasutusel ka terminid *unikaalosa* (mis omakorda võib koosneda hargtäiendist ja nimetuumast) + *liigiosa* (Päll 2002: 260–264).

Determinant näitab koha liiki, atribuudid iseloomustavad kohta. Determinant klassifitseerib, atribuudid individualiseerivad. Mõned nimeuurijad on öelnud, et kohanime esiosa on justkui eesnimi ja viimane osa nagu perekonnanime, sest nende kasutus on sarnane (Randall 2001: 99).

Determinant ja kohanimese süntaktilis-semantilises struktuurimudelil kasutusel olev termin *põhiosa* (sm k *perusosa*) ei ole ühesuguse mahuga mõisted. Süntaktilis-semantilise struktuurimudeli järgi sisaldab kohanime igal juhul põhiosa. Tavajuhtumil näitab põhiosa koha liiki (nagu determinantki): *Liiva+lump*. Kuid kohanimes, mis ei sisalda determinanti, näiteks metonüümses talunimes *Liivalumbi* või elliptilises külanimes *Saru*, on kogu nimi põhiosaks. Hargtäiendiga nime puhul määratakse põhiosaks see osa nimest, mida hargtäiend attributeerib: *Väikene Liivalump* – kahest Liivalumbist väiksem. Kokkuvõtvalt võib öelda, et süntaktilis-semantilise struktuurimudeli järgi on kohanime põhiosa see, mis näitab koha liiki või nimetab kohta ennast (Kiviniemi, Pitkänen, Zilliacus 1974: 43). Determinandi (ingl k *generic term*) puhul on peamiseks omaduseks koha liigi näitamine. Need nimed, milles koha liiki ei näidata (metonüümsed, elliptilised), ei sisalda ka determinanti.

Raamatus "Eesti murded ja kohanimesed" (Päll 2002: 287) jaotatakse kohanimese järeloomponendid ja determinandid kaheks:

1. need, mis näitavad "objektiivselt" (või kitsapiirilisel) teatavaid kohatüüpe, maastikku vms (*mägi, koolimaja, kallas, jõgi*);
2. ülekantud tähendusega apellatiivid, mis tähistavad erisuguseid kohti (*perä, kolk, hand, -alonõ, -päälne, -tagonõ*).

2.2. Determinantide hämardumine

Kohanimedele determinandiks võivad olla nii sõnad, mis on keeles tavalised, nt *järv, mägi, saar* kui ka sõnad, mis (võru) üldkeeles esinevad harva, nt *Oravaprak's* (*prak's* 'võsa, noor mets'), *Peränokk'* (*nokk'* 'väiksem poolsaar'), *Paskatsoro* (*tsoro* 'kraav, oja, vagu') jt.

Eesti kohanimeses esineb determinant alati nominatiivi kujul. Kui ühest kohanimest on tuletatud nimi teist tüüpi objektile, ei ole algse nime determinant sekundaarnimes enam determinant, vaid arvatakse atribuudi komponendiks. Sel juhul esineb sama nimekomponent tavaliselt genitiivi kujul, nt *Jaagumäe* (talu), *Suusillanukk* (maanina) (vrd Päll 2002: 260).

Kohanimedele atribuutosades, harvemini ka determinantosades võivad säilida üldkeelest kadunud, kaduma hakkavad või semantiliselt hämardunud sõnad, nt *Salosaar, Orajõgi, Villigä ura*. Nimedes *Salosaar* ja *Orajõgi* on toimunud **epeksegees** ehk nime struktuuri muutumine selletõttu, et nimele on lisatud sekundaarse determinandina koha liiki iseloomustav apellatiiv (Kiviniemi, Pitkänen, Zilliacus 1974: 13). *Salo* ja *ora* ~ *ura* tähendus on Lõuna-Eestis hämardunud ja nime on täiendatud arusaadavama koha liiki näitava sõna lisamisega. Sellistel juhtumitel siirdub esialgne determinant kohanime atribuutossa.

Apellatiiv *salo* on arvatavasti balti laen (ld *salá* 'saar', lt *sala* 'kõrgendik soos' (SSA 2000: 149)) ja sellele leiame tähenduse soome keelest: 1. 'kõnnumaa, asustamata maa, puustusmaa, tühermaa, metsamaa; põlismets, ürgmets, laas'; 2. vanasti ka 'suur metsane saar' (SUVI II: 146, Kettunen 1955: 233). Lõunaestist vastava tähendusega üldkeele sõna teada ei ole, küll aga kirjakeelest, kus *salu* tähistab kasvavate puude kogumit. Võru

keele alal on nii (metsa)salu kui vees asuva saare kohta hakatud kasutama apellatiivi *saar*.

Apellatiivid *ura* ~ *ora* ‘oja, väike jõgi’ on varasemal ajal olnud võrreldes tänapäevaga laiemalt kasutusel ja esinenud mõistagi ka determinandina. Tänapäeval võib seda hämardunud sõna Võrumaal kohata kahe oja nimede varieeruv kasutuses, nt *Saluora* ~ *Saluoja*, *Vinnora* ~ *Vinnuja* (*Ikuuja*). Vaid ühes kaheosalises ojanimes esineb *ura* alati determinandina: *Villigä ura* ja vähemalt üks oja kannab terminnime *Ura*. Palju sagedamini esinevad *ura* ja *ora* atribuutosades, nt *Pihkura* (tal), *Hainura suu*, *Viirgura hainamaa*, *Veriora* (küla), *Ora niidüq* jt.

2.3. Kohanimede tähendussisust

Kohanimede muutumine või muutumatuna püsimine seoses neis sisalduvate sõnade hämardumisega on hea näide nimeteoorias teatud seisukohtade selgitamiseks või ümberlükkamiseks. John Stuart Millist alates on ikka ja jälle tõstatatud küsimust, kas nimel on tähendus või see paljalt viitab oma objektile ning tähendussisu pole oluline. Terhi Ainiala on varasemaid teoreetilisi kaalutlusi kokku võtma asudes esimese sammuna kindlaks teinud, et tähendussisu üle arutledes tuleb vaadelda isikunimesid ja kohanimedid eraldi. “Isikunimed ei ole samamoodi monoreferentsiaalsed kui kohanimed. Põhimõtteliselt kuulub leksikasse vaid üks *Heikki*-nimi, kuigi *Heikki*-nimelisi on tuhandeid. Samas näiteks nimesid *Hernesaari* on niisama palju kui sellenimelisi kohti“ (Ainiala 1997: 15).

Monoreferentsiaalsus väljendub kõige selgemini kohanime funktsioonis eristada oma objekt kõigist teistest samaliigilistest. Igal indiviidi leksikasse kuuluval kohanimel on üks denotaat ja kui suhtluses selgub, et mõne teise denotaadi nimi on täpselt samakujuline, püütakse neid kahte nime täiendava attributeerimisega eristada.

Ainiala jõuab erinevate autorite väiteid kaaludes järeldusele, et kohanimel ei saa olla tähendust samas mõttes nagu apellatiividel. Kohanimedel on keeles eelkõige individualiseeriv funktsioon ja see ongi nime **onomastiline tähendus** – sellist nime kannab see koht. Sellele lisaks on sageli kõneldud kohanime **etümolooilisest**

tähendusest. Eero Kiviniemi on toonud käibele mõiste **individualiseeriv tähendus** (*yksilöivä merkitys*), mis on sisult seesama (Ainiala 1997: 17–18). Igal kohanimel on algupäraselt olnud individualiseeriv tähendus – nime andmise hetkel iseloomustab nimi oma objekti. Selle väite tõestuseks on sama koha rööpnimed, mis sisaldavad sünonüüme kas atribuutosades *Veitsijärvi ~ Puukkojärvi* (Ainiala 1997: 18) või koguni determinantides *Tammõorg ~ Tammõlump*.

Küsimusele, kas kohanime individualiseeriv tähendus on tähtis ka nime edasise funktsioneerimise ajal, võib vastata näidetega. Muutumatuks püsiv ojanimi *Ura* sellises kasutajaskonnas, kus ei teata, mida *ura* tähendab, annab tuge teooriale, et nimi vaid märgib kohta ja nimekasutaja ei huvitu selle tähendussisust. Loomulikus keskkonnas tekkinud *Saluoja* aga tõestab, et vana nime *Saluora* kasutajatele oli oluline, et nimi iseloomustaks oma objekti. See et *Saluora* säilib probleemitult kui külanimi, põhjendub juba eesti asustusnimede väljakujunenud omadustega – asustusnimed ei sisalda üldjuhul niikuinii determinanti ja neilt ei oodatagi koha iseloomustamist.

Ainiala leiab, et tekkinud nime esialgne tähendus ei kao ka nime kasutamise ajal. See võib olla nimekasutajale isegi küllalt oluline, ta ei tunneta nimes vaid leksikaalset silti, vaid hoiab tähendust enda jaoks kesksel kohal. Kui aga nimi on juba korra muutunud läbinähtamatuks, siis jääb individualiseeriva tähenduse kategooria täielikult tagaplaanile ja kohanime pruugitakse kui silti (Ainiala 1997: 20). Võõras keeles tekkinud kohanimedel puudub individualiseeriv tähendus ja need võivad püsida kaua aega muutumatuks, kui aga toimub aeglane keelevahetus või keel muutub loomulikult arenedes, siis proovitakse läbinähtavat osa kohanimistust tõlkida või mugandada uuele keelelisele situatsioonile vastavaks.

2.4. Terminnimed

Väiksemas nimekasutajate ringis või juhul, kui ümbruskonnas esineb vaid üks sedasorti objekt, võidakse kohta nimetada ka pelga maastikusõnaga, mis ongi sel juhul koha pärisnimi. Sõna pärisnimeks olemisele ei ole võimalik seada keelelisi piiranguid, mille abil saaks kindlaks teha, et puudub kohanimedele omane struktuur, või et väljend on

nimeks sobimatult liiga apellatiivne. Kohanime puhul on olulised individualiseeriv funktsioon ja tõsiasi, et kasutaja on seda pidanud kohanimeks ja kuulaja on sellest aru saanud kui kohanimest, mitte kui apellatiivist (Ainiala 1997: 21).

Eestikeelses onomastikakirjanduses nimetatakse selliseid kohanimesid **terminnimedeks**. Nime kasutajate meelest on koht ka sellise nimega juba piisavalt individualiseeritud. Apellatiive võib pärisnimenä kasutada nii loodus- kui asustusnimedes, nt Võrumaal *Järv*, *Saar*, *Liin* 'linn'. Apellatiivi *Liin* kasutatakse kõikide suuremate linnade ümbruses. Võrukesed ütlevad *Liin* tavaliselt Võru kohta, setud Petseri kohta. Eesti kontekstis on *Linn* kindlasti Tallinn.

Marja Kallasmaa on võrrelnud kahte loodusnimede süsteemi: vana lapimaasüsteemi ja krunditalude loodusnimesid ning leidnud, et ühe talu piires kasutataksegi põhiliselt terminnimesid *Jõgi*, *Mägi*, *Karjamaa*, *Soo*, *Raba* (Kallasmaa 2000b: 117).

Kõikide vanade mõisakeskuste ümbruses, kui need on tänapäeval kesketeks küladeks arenenud, pruugitakse Võrumaal lauset *ma lää Mõisahe ~ Mõisalõ*. Sellisest keelekasutusest saab järeldada, et pelk terminikasutus individualiseerib kohta piisavalt ja et Võrumaal ei ole vanu mõisakeskusi nii tihedalt, et kuulaja ei saaks aru, millist mõisat rääkija silmas peab.

Kui koht on silmapaistvalt väike, võidakse selle kohta kasutada ka deminutiivset vormi, nt *Koplikõnõ*, *Suukõnõ* jt. Mida haruldasem on mingi apellatiiv keeles, seda paremini sobib see kohta individualiseerima. Näiteks olgu toodud mõned laenulised maastikusõnad, nagu *plantška* (lt *plancka*, *plańckas*, *planskas*, *plancka*) ja *plank* (ilmselt sama läti päritolu), mis mõlemad tähistavad plinki savist maad. *Linnasõ plantška* ehk *Plantška* ja *Plank* on põllunimed.

Arvatavasti on pelga apellatiivi kasutamine pärisnimenä universaalne. Näiteks inglise keele sõna *the pond* kasutatakse humoristlikult Atlandi ookeani kohta. Sellest on ilmselt tulnud ka eesti keelde väljend *üle lombi* tähenduses 'üle Atlandi ookeani'.

2.5. Suhteline asukoht kui koha individualiseerija

Piiripealne nähtus, kus determinandina käituv nimeosa pole tegelikult nimeobjekti poolt determineeritud – või vastupidiselt öeldes: ühele sõnale võib vastata väga eriliigilisi objekte – tuleb ette kohanimedes, milles esinevad adjektiivsed *-alune*, *-tagune*, *-päälne*. Näiteks *Kõivõalunõ*, *Alvitagunõ* ja *Viirapäälne* ei reeda kuidagi, mis liiki kohtadega on tegemist. Nime *Kõivõalunõ* võime tõlgendada kasesalu nimeks ja nime *Alvitagunõ* põllunimeks üksnes siis, kui me meid kohti tegelikult teame. Selliste nimede kasutajad üldjuhul teavad, millist kohta mõeldakse, ja satuksid segadusse, kui üht nime proovitaks varieerida näiteks **Alvialunõ*. Nimekasutajal ei ole küll ettekujutust *-tagusest* üldiselt, kuid ta teab, mis on *-tagunõ* selles konkreetses nimes. Just seetõttu on taoliste nimede järelkomponent interpreteeritav determinandiks. Kohakäänetes determinant kaob, minnakse *Kõivõ alaq*, ollakse *Kõivõ all*, põld on *Alvi takan*, keegi läks elama *Viira pääle*.

Taolisest koha nimetamise püüdest postpositsioonide abil tekivad nimedesse sõnad (ühtlasi determinandid), millel keele apellatiivsel tasandil poleks mingit mõtet: *Kuuri juurde*: *Kuuri juures* > *Kuurijuurne*. (Kallasmaa 1996: 139). Kui on tarvis öelda, et *Kuurijuurne jääb tänavu kündmata*, on selline tuletis sõnast *juures* vägagi otstarbekas.

Kas *aluseid*, *pealseid* ja *juurseid* saab üldse determinantideks nimetada või mitte, selle üle ilmselt jäädaksegi vaidlema. Kindel on vaid see, et kohanimes *Kolmõ kuusõ man* 'kolme kuuse juures' determinanti ei esine, sest pole ühtegi klassifitseerivat sõna. See nimi koosneb vaid atribuudist ja postpositsioonist ning seda nimetatakse **postpositsiooninimeks** (Kiviniemi, Pitkänen, Zilliacus 1974: 28). Slaavi ja germaani keeltest tunneme prepositsiooninimesid, näiteks *Zakopane*, *Zum Berge*.

2.6. Kujuassotsiatsioon ja somaatiline sõnavara

Aluste ja pealsete ning maastikuterminitest moodustatud determinantide vaheaste on liitkohanime põhiosa kujundamine somaatilist sõnavara appi võttes. Sageli on somaatilistest sõnadest just kohanimedes kasutamise tõttu kujunenudki tõelised

maastikusõnad, sõnadele on tekkinud kindel kõrvaltähendus. Näiteks ei tunne võru keel sõna *neem*, valdavalt osa neemedest järve veepiiril nimetatakse determinandiga *-nyna* 'nina' ja sõnale *nyna* ongi tekkinud kõrvaltähendus – maanina, neem. Sõna *kaal* 'kael' kohanime determinandina võib tähistada kitsast metsariba, kust põldudevaheline tee läbi läheb, kitsast kohta järves *Kitsõkaal* (Räp), tee läbimineku kohta kahe järsu mäe vahelt *Keldrekaal* (Plv). Ainus kindel omadus, mida determinant *kaal* neis kohanimedes väljendab, on kitsus. Objektide mitmekesisus tingib selle, et somaatilisest sõnast *kaal* ei saa kujuneda maastikutermine. Ometi on näha, et võru keeles eelistatakse seda sõna kohanimedes kindlalt sõnale *kurk*, mis on Võrumaal ju ka apellatiivsel tasandil tuntud sõna. Isegi registreeritud kohanimi *Mehikuurma kurk* võib olla nn "õpetatud kohanimi", st nimi, mille laevamehed on kujundanud Lääne-Eesti merekurkude eeskujul. Siit nähtub, et teatud somaatilised sõnad muutuvad kohanimede moodustuses produktiivseteks, et nad esinevad determinantidena, ja nimekasutaja saab aru, et järelkomponent *-kaal* nimes tähistab kohanimeobjekti, kuigi ta ei tea ilma konteksti appi võtmata kindlalt, mis liiki objektiga on tegemist.

2.7. Võõrkeele maastikusõnad

Samamoodi, nagu somaatilise sõna võib ümber kujundada maastikusõna tähendusele, võib just kohanimede kaudu laenata ka teise keele sõnu. Kui ekspansiivne enamusrahvas on mingilgi määral kasutanud hääbuva vähemusrahva kohanimesisid, tekib sarnaseid tundmatu järelkomponendiga objekte võrreldes sageli arusaamine, et sellise kuju või selliste omadustega objektide nimede sarnane osa on vana determinant. Juba ükskeelse enamusrahva hulgas mõistavad paikkonnas kõik seda häälikulist elementi ühtemoodi ja võib tekkida ka vajadus selle elemendiga uusi kohanimesisid juurde moodustada. Niimoodi on Põhja-Venemaa murretesse laenatud läänemeresoome maastikusõnad *лахта* 'laht', *каска* 'karjamaa, noorendik' (< *kaski* 'alemaa') jpt. Neemenimedes (põhiliselt heinamaanimedes) kasutatavat sõna *nem*, pole apellatiivina kasutama hakatud, kuid kohalikud elanikud oskavad veel seletada, et see sõna tähendab just nimelt neeme (Saarikivi 2001: 81–83). Analoogilist kasutust võib kohata ka

Võrumaal, kus oma keele sõna *kolk* esialgses tähenduses 'sopistus, sisenuk' on häärduma hakanud ja apellatiivses tähenduses harva kasutatav, ent sealsamas on see sõna on muutunud väga produktiivseks jõeäärsete heinamaade nimedes.

Kui rahvastik paikkonnas ei vahetu, on naaberkeelest uut determinanti raske üle võtta. Teatud tingimustel seda siiski juhtub. Näiteks on Peipsi järve ääres setud laenanud vene keelest sõna *kuba* 'laht'. Osalt seletub see laen prestiižiga: vene kalamehi peetakse professionaalsemateks ja nende keelest on laenatud palju oskussõnu. Kuid peamine on siiski tõsiasi, et sõna *laht* on lõunaeeesti keelealalt registreeritud üksnes sporaadiliselt ning setu kalameestel ei ole olnud terminit suure rannajoone sopistuse tähistamiseks. Omakeelsed selle valdkonna sõnad tähistavad tüüpiliselt väikeste sisemaajärvede väikesi sopistusi ja elukoht suure järve suurte lahtede ääres on ühtse lõunaeeesti keelekogemuse jaoks pisut ebaharilik.

2.8. Determinantideta nimed ja elliptilised nimed

Suuremate veekogude nimedes ei esine üldse determinante, nt Soomes *Saimaa*, *Päijänne* (järved). Ka Eestis on tavalisem öelda *Peipsi* (järv), *Võhandu* (jõgi), *Vaidva* (jõgi) ilma determinanti lisamata. Nende nimede puhul ei ole arvatavasti tegemist elliptiliste (determinandi kaotanud) nimedega selle läänemeresoome keelekontiinumi seisukohast, mille tänapäevakujuks on kohalik lõunaeeesti keel. Need nimed on tulnud meie keelde üle siin kõneldud varasematest keelekujudest.

Ka väikeste looduskohtade nimedes esineb palju selliseid, kus kohta klassifitseerivat sõna ei kasutata ja pole alust oletada ka ellipsi toimumist, nt *Juudakäpp* (teerist), *Kraika* (tiik), *Järgüs* (heinamaa), *Kobrik* (niit), *Lambapulk* (põld), *Painatus* (mets), *Pudl'e* (soo), *Pränt* (soo), *Kahka* (heinamaa), *Järep* (mets) jt. Sageli on sellistes nimedes determinant hiljem ametlikus pruugis lisatud. Seda tüüpi nimede puhul on mõnikord tegemist võõrkeelest laenatud maastikutermi kasutamisega pärisnime funktsioonis, nt *Plank*. Ka sõnade *Kraika* ja *Pränt* puhul võib oletada võõrkeelset algupära.

Eesti asustusnimedest teatakse üldiselt, et need on oma põhitüübilt elliptilised. Massilise ellipsi ehk determinandi ärajäämise mõttele tuli Valdek Pall omal ajal sellepärast, et meie üheosalised talunimed esinevad valdavalt genitiivikujul, mis võimaldab nendesse rekonstrueerida determinandi *-talu*, *-pere*, *-rahvas* jne (Pall 1977b: 62–63). Arvatavasti suunas teda ka varasem traditsioon (nt Kettunen 1955: 345). Väitele, et Eesti asustusnimed on põhitüübilt elliptilised, tuleks lisada, et kui mingil ajalooetapil oligi ellipsil otsustav roll genitiivse asustusnimetüübi kujunemisel, siis hiljem on asustusnimesid moodustatud otse genitiivsesse tüüpi ja determinandita talunimede põhimass ei ole mingil juhul tekkinud tänu ellipsi toimumisele nimedes.

Tõepoolest, arhiivandmete põhjal võib näidata, et paljude külanimedega on ellips toimunud: determinant on kirjapandud nimedest ära jäänud ja nimi on muutunud üheosaliseks (nt varasem *Hanikülla* esineb tänapäeval kujul *Haani* (*Haanja*), *Nessmetzkuella* tänapäevane kuju on *Nässmõtsa*, *Kustkil* on Kuuksi, *Mexykulla* Miikse (Meeksi) jt (Roslavlev 1974).

1212. aastast on teada Võrtsjärve nime üleskirjutus *Worcegerrew* (Päll 2002: 235).

Tundub, et eesti keelelal on sajandite jooksul välja kujunenud kaks selget teed. Asustusnime eelistatakse näha determinandita kujul ja juhul kui see seal esineb, on alati võimalik, et see kasutuse käigus üldise nimemalli mõjul kaob. Loodusnimedes valitseb determinanti sisaldav nimemall ja üheosalisena tunnetatavate loodusnimede puhul võime näha tendentsi, et kasutajad lisavad sellele epeksegeetilise determinandi. Sellest järeldub, et loodusnimed, mille tänapäevakujus determinanti ei esine, ei ole tavaliselt elliptilised nimed, nad esinevad just nimelt oma algupärasel kujul ja vastupidist väita saab üksnes tõestatud ellipsijuhtumi esitamisel.

Eeltoodust johtuvalt võiks läbipaistmatuid üheosalisi loodusnimesid Eestis intensiivsemalt uurida: ehk leiab nende hulgast veelgi kadunud maastikutermineid, huvitavat laenulist materjali ja mõistatusi, mis jäävadki lahendust ootama.

3. VÕRU- JA SETUMAA KOHANIMEDE DETERMINANTIDE ANALÜÜS

3.1. Ülevaade mõistepesade kaupa ja determinantidena esinevate apellatiivide etümoloogiaid

Selles peatükis püüan rühmitada determinante e liigisõnu e põhisõnu. Üldiseks liigituspõhimõtteks on peamiselt sõnade omavaheline lähedane tähendus, aga mõnikord ka lihtsalt sarnane paiknemiskoht. Kui ühel ja samal determinandil on mitu tähendust, ei ole erinevaid tähendusi eraldatud eri sõnapesadesse, vaid esitatud tähendused koos.

Peaaegu iga rühma juures selgitatakse ka veidi täpsemalt determinantide omavahelist suhet. Kui determinandi tähendusseletuse järelt puudub viide seletuse pärinemise kohta, tähendab see pärinemist EKI murdekartoteegist; vastavasisulised väljakirjutused on autor sel juhul ise teinud.

Peatüki kirjutamisel on eeskujudena kasutatud Valdek Palli uurimuse “Põhja-Tartumaa kohanimed” II raamatut (1977b) ning Marja Kallasmaa uurimuse “Saaremaa kohanimed” II osa (2000a).

3.1.1. *Liin, mõisa, küla, alev, alevik, asundus, vald*

Alarühma on koondatud suuremate ja väiksemate asustus- või haldusüksuste nimedes esinevad determinandid nii nüüdis- kui ka endisajast.

liin ‘linn; linnus’ *Stadt* W 502

liin: liina: `liina

Ajaloolisel Võrumaal on tänapäeval neli ametlikku linna: `Antsla, `Põlva, Rāpina, Võru. Terminnimega on *liin* ‘Linn’ kasutusel peamiselt Võru kohta, setudel veel ka Petseri kohta. Teise ajaloolisel Võrumaal paikneva maakonnakeskuse Põlva kohta vanemad inimesed meelsasti *liin* ei ütle. Selles mõtlemises kajastub veel vana asustusjaotuse tunnustamine – Põlvat ei tunnustata linnana vaid eelkõige kihelkonnakeskusena. Põlva kohta öeldakse ka *alev* (*kāve alevin, lätsi alevihe*), sest enne linnaks muutmist oli see alev.

Apellatiiv *liin* tähendab peale linna veel 'linnus' ja esineb selles tähenduses ka kohanimedes determinandina, nt *Maaliin* (Räp).

Determinandiga *-liin* võivad olla moodustatud paikkonnanimed, nt Urvaste kihelkonnas *Villaliin*, *Lutikaliin*, *Tutuliin*, külaosade nimed, nt *Juudiliin* (Küka küla osa) (Räp), *Jussiliin* (Näräpää küla osa) (Kan), popsikülade nimed, nt *Tutuliin* (Kan), *Jänesseliin* (Räp). Vana tarandkalme nimi on *Juudaliin* (Urv).

Kihelkonna nimes *Vastseliina* esineb *-liin* genitiivse järelkomponendina.

Liin 'linn' on läänemeresoome sõna, mis läänemeresoome algkeeles esines kujul **litna*. Vana algkuju on äratuntav näiteks vadja (*lidna* 'linn') ja vepsa (*l'idn* 'linn') keeles. Soome keeles esineb apellatiiv kujul *linna* 'linnus, kindlus, kants'. Sõna esineb ka saami keeltes, kuid on tõenäoliselt läänemeresoome laen. Varem on arvatud, et tegemist on germaani laenuga, kuid nii see ei ole (EEW IV: 1321, Raun 2000: 76, SSA II: 78, LÄGLOS 1996: 212, Häkkinen 2004: 612). Tundmatut algupära häälikuühend *-tn-* algvormis **litna* viitab siiski sellele, et tegu on laenuga.

mõisa 'mõis' *Gut, Landgut* W 616

`mõisa: `mõisa: `mõisat

Peale terminnime *liin* kohtab Võrumaal ka terminnime *`mõisa*. Räägitakse, et *lähä `mõisahe ~ `mõisadõ ~ `mõisalõ* 'lähen mõisasse', *käve `mõisan ~ `mõisah* 'käisin mõisas'. *`Mõisa* all mõeldakse endist mõisakeskust, nt Mõnistet, Liinamäed. Mõisakeskuse kõrvale on aga tavaliselt tekkinud ka samanimeline küla, nt Vahtsõliinas. Enne 1998. aastat olid ametlikeks nimedeks *Vastseliina alev* ja *Vahtseliina küla*, nüüd *Vastseliina alevik* ja kunstlik nimi *Vana-Vastseliina küla*. Kohalikud teevad neil vahet aga hoopis terminnimedega *Alev* ja *Asundus*. *Asundus* on termin, mis pandud eelmise Eesti Vabariigi ajal asendama rahvaomast *mõisat*.

Determinant *-mõisa* esineb külanimedes, nt *Sarumõisa* (Har), *Rebäsemõisa* (Krl), *Piitremõisa* (Kan), *Jaamamõisa* (Räp) jpt ning need külad on vanad mõisakeskused, mõned on hiljem olnud ka kolhoosi- või sovhoosikeskused. Determinanti *-mõisa* leidub ka talunimedes, sealhulgas vanade talude nimedes, nt *Massumõisa* (Räp), *Mustimõisa* (Kan), *Jaugamõisa* (Krl), *Viiramõisa* (Plv). Räpina linna osaks on *Kerkomõisa*.

Tegu on läänemeresoome sõnaga, mis tuntud vähemalt soome, isuri, vadja, eesti, ja liivi keeles. Läänemeresoome keeltest on sõna laenatud ka läti ja vene keelde. Sõna oli tuntud juba enne aadlimõisate tekkimist.

Soome läänepoolses osas tähendab *moisio* ‘väike tarastatud põllumaa; metsa, tagamaale raadatud põld, metsaheinamaa’ (SSA II: 169) ja arvatav vanem tähendus on ‘väike põllulapp’ (Ariste 1965: 105–110). A. M. Tallgren on arvanud, et soome *moisio* puhul võiks ühendada tähendused ‘aedik’ ja ‘põld’ tähendusrühmaga ‘õuema’ ja ‘algталu, peatalu’ (Tallgren 1933: 327). Vene murretes on *мыза* laia levikuga sõna, mis tähendab tagamaad, külast kaugel asuvat põldu, tühimaasuka maatükki (Dal 1881: 364). Täiesti võimalik, et see tähendus ongi algne ka Eestis. Tagamaale rajatud hajatalu hakati kutsuma mõisaks. Esialgu tekkisid ka baltisakslaste mõisad vanadest küladest kaugemal, need kasutasid maid, mille jaoks vana nimetus võis olla *moisio*. Tähendus ‘aadlimõis’ tekkis hiljem ajaloolise arengu käigus, kui mõisnike võim muutus absoluutseks ja aadlimõisad muutusid uuteks asustuskeskusteks või vanade külade maadest tehti uued mõisad.

Paul Ariste on arvanud, et *moo* ~ *muu* ‘haritud maa, kust saak ära koristatud’ ja *mõis(a)* võivad olla etümoloogiliselt seotud. Ta pakub, et sm *moisio*, ee *mõisa* ja li *moizõ* on tuletatud sõnast *moo* tuletusliite *-isa* (soome keeles on liitunud veel teine sufiks *-io*) abil, kusjuures tüve pikk vokaal on *-i* ees lühenenud (Ariste 1965: 105–110).

alev, alevik *Vorstadt, Hakelwerk, Flecken, “Slobode”* W 24

alev: alevi: alevit; alevik: alevigu ~ aleviku: alevikku

Ajaloolisel Võrumaal pole ühtegi ametlikku alevit, küll aga esineb determinant *alev* ühe popsiküla pilkenimes: *Jandoalev* (Räp). *Alev* esineb tänapäeval ka Saaremaal külaosade pilke- või naljanimes (Kallasmaa 2000a: 86).

Ametlikke alevikke esineb kümme konda, nt *Kobela*, *Varstu*, *Võõpsu*, *Veriora*, *Mehi koorma* jt, kuid *alevik* determinandina pole rahvakeeles kasutusel (vrd Kallasmaa 2000a: 86).

J. Mägiste arvab, et *alev* võib olla tuletis sõnast *ala*. Sõna *alev* esialgne tähendus on olnud ‘linna madalamal asuv eeslinn’. Teise silbi *e*-d seletab Mägiste substituutsiooniga komparatiivivormist *alem* (EEW I: 59–60). *Alevik* on tuletis sõnast *alev*.

küla 'küla' Dorf W 427

küla: küla: külla

Determinandiga *-küla* leidub nimesid rohkesti, nt ametlikud külad *Jeedasküla*, *Noodasküla*, *Peraküla*, *Sooküla*, *Tagaküla* jt. Ametlikes nimedes esineb aga ka lõunaeestiline vokaalharmooniaga determinant *-küla*, nt *Alaküla*, *Järveküla*, *Mereküla*, *Punaküla* jt. *-küla* leidub ka linnaosade nimedes, nt Räpina linnaosad on: *Kelmiküla*, *Pilpaküla*, *Vabrikuküla* ja külaosade nimedes, nt Navi küla osad on: *Koroliküla*, *Tsopaküla*, *Meltsaküla*, Kiumamõisa (küla) osa on *Kelmiküla*. Paralleelselt kasutatakse nimesid *Koroliküla* ~ *Koroli*, *Tsopaküla* ~ *Tsopa*, kuid päriselt elliptiliseks pole külaosade nimed muutunud, sest Navil on olemas ka Koroli ja Tsopa talud. Tundub, et elliptiliseks ei muutu nimed siis, kui elliptilisus soodustab kaksipidimõistmist, nt *Kerikuküla* (Urv) või *Vabrikuküla* (Räp).

Mõnes suuremas külas on traditsiooniks kutsuda küla ülemist osa nimega *Mäeküla* ja alumist osa nimega *Alaküla*. Nii on näiteks Sarus (Har) ja Kolodavitsas (Vas).

-küla talunimes esineb harva, nt *Alaküla*, *Aruküla*, *Keskküla* (Har), *Vanaküla* (Räp).

Sõna esineb läänemeresoome keeltes, lapi keeltesse on apellatiiv laenatud soome keelest. Võrdluskõlblikke sõnu tuntakse ka teistes keeltes eluaseme tähenduses, muuhulgas ka altai keeltes (SSA I: 463).

vald Gebiet, Bezirk W 1295

vald: valla: valda

Peale haldusüksuse esineb determinant *-vald* veel külaosa- või paikkonnanimis, nt *Võsovald* (Vas), mis on Misso aleviku osa või laiemalt ka paikkonnanimi (vrd Kallasmaa 2000a: 88) ja terminnimena *Vald (ma lää Valda)* (Har), mille all mõeldakse vallamaja.

Vald on läänemeresoome keeltes esinev sõna, mis laenatud mõnest muinasskandiinaavia keelest, kus selle tähenduseks on 'võim, õigus, vägivald' (EEW XI: 3669–3672, Raun 2000: 196). Kohatähendus on apellatiivile *vald* kujunenud arvatavasti nii, et esmalt on tarvitatud väljendit *selles kohas on selle mõisahärri vald*, kust edasi on tekkinud väljend *asub selle või teise mõisa vallas* või hoopis *kirikuvallas*. Kui 1861. aasta reformidega loodi Liivimaale omavalitsused, tekkisid need mõisavalla piiridesse ja neid hakati samuti nimetama valdadeks.

3.1.2. Talu ~ talo, elotus, kotus, popsikotus, mõtsavahikotus, soldanikotus, tarõ, maja, koolimaja, vallamaja, rahvamaja, kultuurimaja, seltsimaja, jahimaja, rentnikumaja, tüülistemaja, moonamaja, vaestemaja, valitsejamaja, leerimaja, palvõmaja, hürbän´

Alarühma kuuluvad külast väiksemad või küla sees paiknevate üksuste nimedes esinevad determinandid, mille ühisnimetajaks on eluasemed.

talu ~ talo *Bauerhof, Gesindstelle* W 1115

talo: talo: tallo

Valdav osa Võru- ja Setumaa talunimesid on kasutusel ilma determinandita, nt *Haba, Häide, Kubja, Taabõri, `Toika, `Uibu, Häide-Jaani, Vadilastõ-Mihkli, Vadilastõ-Jaani, `Väiku-Kirilä, Alaveere, Harvamõtsa, Ojanulga, Varõsmäe, Korgõvariku* (Räp)) (vrd Pall 1977b: 111; Kallasmaa 2000a: 86). Determinant *-talo* esineb talunimes harva, nt Räpina kihelkonnas on kaks *Uustalo, Rõuges Kaitsõtalu*.

Saaremaal, Põhja-Eesti alal ja Põhja-Tartumaal esinev *pere* 'talu' Võru murde alal elukohta tähistava apellatiivina tuntud ei ole ja ootuspäraselt ei esine see ka kohanimedes determinandina. Vaid ühes talunimes esineb see järelkomponendina *Laanõpere talo* (Plv), kuid kuna seda nime pole käänatud *pere*-komponenti muutes, siis ilmselt on tegemist väljamõeldud või modifitseeritud nimega. Atribuutosas esineb *-pere* ühel korral mäenimes *Pisperemägi* (Plv).

Talo on läänemeresoome keeltes tuntud apellatiiv (SSA III: 264), mis on tuletis sõnast *talas* 'paadikuur; võrgumaja'. Apellatiivi *talas* on peetud aarja algkeele, varajase germaani algkeele, germaani algkeele või balti laenuks (SSA III: 260, EEW X: 3056–3057, Häkkinen 2004: 1266).

elotus 'talu, eluase' *Wohnung, Aufenthalt* W 97

elotus: elotusõ: elotust

Determinanti *-elotus* 'talu, eluase' saab kõrvutada Saaremaa kohanimedes esineva järelkomponendiga *-elu* 'talu, eluase' (Kallasmaa 2000a: 87). Sõna *elu* tähenduses 'elukoht' või 'hoone' tuntakse Saaremaal, Lõuna-Eestis ja mõnes kihelkonnas Eesti idaosas (EMS I/4: 703–704). Näiteid Võrumaa kohanimedest: *Kassi talu* (Räp) kutsutakse paralleelnimega *Kassi elotus*, hävinud *Lombi talu* (Räp) kohta öeldakse *Lombi elotus*.

Elotus on tuletis sõnast *elo* 'elu'. Substantiivi *elu* tuntakse läänemeresoome ja saami keeltes, *elama* on vana uurali verb (Rätsep 2002: 122, EEW I: 186–188).

kotus 'koht' *Ort, Stelle, Gegend, Platz, Lage* W 323, W 353

kotus: *kotus(s)õ*: *kotust*

-*kotus* determinandina esineb uuemates talunimedes *Puujalakotus* (Kan), *Veskikotus* (Vas), *Paradiisikotus* on Hansi talu elumaja ja õue nimi (Har). *Kerikukotus* ja *Kõrdsikotus* (Plv) on lihtsalt kohad, kus on olnud vastavalt kirik ja kõrts.

Piir apellatiivi ja kohanime vahel on siin hägune, nt *Sepäkotus* võib olenevalt kontekstist olla kohanimi või lihtsalt apellatiiv: *Horma sepäkotus*.

Apellatiiv on tuntud valdavalt Lõuna-Eestis: Põi, Hää, Kod, Trv, Hls, Krk, Hel, Ran, Puh, Nõo, Võn, Kam, Ote, San, Luk, Kan, Krl, Har, Rõu, Plv, Vas, Räp, Se, Lei, Lut (VMS I: 286). Mägiste pakub sõna vasteks algkeele **koktas*, millest on saadud *kottas*: *kottaha-*, sest on olemas ka adverbid *kotta+lõ*, *kotta+l*, *kotta+lt* (EEW III: 971). Ise pakuksin välja sellise tuletuskäigu: **kokta* > *kott* (eesti keeles *koht*) + *-us*.

Tegemist on läänemeresoome sõnaga. A. Raun on kõhklemisi arvanud, et sõnal võib olla vasteid ka samojeedi keeltes. On pakutud, et kõnealune apellatiiv võib olla balti laen (SSA I: 383; Raun 2000: 45; EEW III: 894–896).

popsikotus, mõtsavahikotus, soldanikotus

Popsikotus, *mõtsavahikotus* ja *soldanikotus* on eri liiki kohad, milles apellatiivi täiendosa näitab täpsemalt, kes mingis kohas on elanud: *popsikotus* 'popsi elukoht', *mõtsavahikotus* 'metsavahi eluase' ja *soldanikotus* 'sõdurile antud koht'. Selliste tuletatud determinantidega esinevad suhteliselt uuemad nimed, näiteks: *Hinda popsikotus*, *Hipo popsikotus*, *Juusa popsikotus* (Räp); *Kalsa mõtsavahikotus*, *Mägiotsa mõtsavahikotus*, `Raigla mõtsavahikotus (Räp); `Tynkova soldanikotus (Vas) jt.

tarõ 'maja, tuba' *Wohnhaus, Stube, Saal, Halle, Kirchenchor* W 1120

tarõ: *tarõ*: *tarrõ*

Determinant *-tarõ* tähendab Lõuna-Eestis nii 'tuba' kui 'maja' (vrd Koponen 1998: 176). Apellatiiv on tuntud üle Eesti, välja arvatud kohtades, kus sõnal *elu* on kitsas tähendus 'elumaja' (Saaremaa) (VMS II: 489).

Kui suur vana talu (nt Horma talu Urvaste kihelkonnas) on jagatud mitmeks väiksemaks taluks, siis omavaheliseks eristamiseks on talude elanikud hakanud neid

kutsuma *Alatarõ*, *Mäetarõ* ja *Vahtsõtarõ*, ehkki kaugem külarahvas nii ei kutsu, vaid kutsub kõiki hoopis vana talu nimega. Horma talu näide, et talu võidakse ka tareks kutsuda, on universaalne kogu Võrumaal. Determinandile *-tarõ* võidakse liita erinevaid täiendusi, nt *Vanatarõ*, *Mõts(a)tarõ*, *Koolitarõ* jt. Peale vanade talude nimede võib *-tarõ* olla ka popsitalude nimede koosseisus, nt *Juharatarõ* (Vas), *Lellätaani tarõ* (Räp), *Simkatarõ* (Plv) jt.

Determinandiga *-tarõ* võidakse tähistada ka lihtsalt kellegi majapidamist või üksikelamut, nt *Ellatarõ* (Kan), *Häärmänitarõ* (Kan), *Jõtitarõ* (Vas), *Juulatarõ* (Räp), *Lor'otarõ* (Kan), *Pangatarõ* (Urv), *Sepätarõ* (Urv, Plv, Räp), *Sergatarõ* (Räp) või ka endist koolihoonet *Koolitarõ* (Krl) jt.

Setumaal leidub üks koopanimi *Juudatarõ*.

Taredeks on nimetatud ka peidukohti või koopaid, kus inimesed peamiselt sõja eest peidus olid, nt *Haavapäa Sõatarõ* ja *Sõatarõ* (Süvähavval) (Räp). *-tarõ* 'tuba' võib esineda majasisese mikrotoponüümina, nt *Holdsitare* – Holtsi-nimelisele mehele renditud tuba (Plv) (Kõiv 1999: 55), *Imätarõ* (sahver) – emale kuulunud tuba Mäe-Matsi talus (Har).

Külanimi *Häätarõ* esineb ka rööpkujul *Häätaro* (Plv).

Apellatiiv *tare* ~ *tarõ* esineb vaid eesti, vadja ja isuri keeles. Ilmselt on selle vasteks soome keeles *taro* 'vana (jõukas) asustusala, küla' (< **taroi*, *i*-deminutiiv **tara*). Soome ja eesti sõnad võivad pärit olla vene murrete sõnast *ðop* 'raadatud maa, raadatud maal olev uus elukoht' (Koponen 1998: 176).

Varem on ühendatud ka sõnu *tare* ja *taru* (EEW X: 3082–3083). Sõna *taru* mesitaru tähenduses on soome *taroga* peaaegu homonüüm, kuid on ilmselt siiski teist, balti päritolu (Vaba 1997: 213–214).

Sõna *tare* on varem peetud ka saksa keele laenuks: ee *tare* < sks *Darre* 'kuivati, rehi'. Kuigi Põhja-Eestis on *tare* tähendus kitsenenud rehetarele, on siin selgelt tegemist saksa keele homonüümi mõjuga olemasolevale eesti sõnale (Koponen 1998: 176).

maja *Haus, Hütte, Wohnung, Herberge* W 566

maja: maja: maia

Determinanti *maja* kasutatakse tavaliselt üksikute majade või talude tähistamiseks, eriti selliste elamute tähistamiseks, mis on uuemad (ehitatud pärast Teist maailmasõda),

mitme korteriga majad või mis pole põlised talud, nt *Puujala maja* (Kan), *Sandimaja* (Urv, Har), *Kakkrätsepä maja* (Krl), *Keemiamaja* (Krl), *Kodajamaja* (Har), *Parvõtajamaja* (Räp). Mõnede vanade talude nimedes esineb samuti –*maja*, nt *Lillimaja* (Har), *Arumaja* (Har), *Kalamaja* (Krl), *Jaunamaja* (Krl), *Valgõmaja* (Rõu, Krl). Erandlik talunimi on *Tibi väikenemaja* (Krl), mida käänatakse *Tibi väikesemaja manuuq. -maja* esineb determinandina rohkem Lääne-Võrumaal, Ida-Võrumaal see nii sage ei ole.

Apellatiiv *maja* esineb ka läti keeles kujul *māja* ‘maja, kodukoht’. J. Mägiste arvab, et sõna on laenatud kas balti keeltest läänemeresoome keeltesse või vastupidi (EEW V: 1488–1489). Samuti on oletatud, et tegemist võiks olla vana indoeuroopa laensõnaga (< **mag’o-*) (SSA II: 140). Viimastel andmetel pooldatakse siiski balti etümoloogiat (Häkkinen 2004: 671). Võrumaal on *maja*-determinandiga kohanimed selgelt uued ja esinevad peamiselt Läti piiri ääres. Vana samatähenduslik sõna on *tarõ*.

koolimaja, vallamaja, rahvamaja, kultuurimaja, seltsimaja, jahimaja, rentnikumaja, tüülistemaja, moonamaja, vaestemaja, valitsejamaja, leerimaja, palvõmaja

Selle rühma puhul on tegu eri liiki maju tähistavate determinantidega. Tuletatud apellatiivist selgub ka ehitiste otstarve. Kuna mingis piirkonnas on tavaliselt üks sedasorti ehitis või peavad eri põlvkonnad silmas eri objekte, kasutatakse nime tavaliselt ilma atribuutosata, nt *Mõnistõ vallamaja* > *Vallamaja*, *Koemõtsa jahimaja* > *Jahimaja* jne. Determinantosa käändub alati (nom) *-maja*: (gen) *-maja*: (part) *-maia*: (ill) *-`majja*.

Näiteid eriotstarbeliste hoonete nimedest: *Kääpä koolimaja* (Plv), *Kanepi vallamaja* (Kan), *’Kiuma rahvamaja* (Plv), *Varstu kultuurimaja* (Rõu), *Siiriuse seltsimaja* (Urv), *Koemõtsa jahimaja* (Krl), *Kurvitse rentnikumaja* (Krl), *Jakapi tüülistemaja* (Urv), *Moonamaja* (Urv), *Suura vaestemaja* (Krl), *Valitsejamaja* (Krl), *Karula leerimaja* (kirik) (Krl), *Tammi palvõmaja* (Har).

härbän ‘häärber, härrastemaja’ *Herberge (kleineres Wohngebäude auf Gütern)* W 101, W 72

’härbän’: *’härbäni*: *’härbänit*

Selle determinandiga tähistatakse endiste mõisate peahooneid, nt *Tsooru mõisa härbän* (Rõu), *Vana-Antsla härbän* (Urv), aga ka uhkemate talude elumaju, nt *Pööni*

hərbän (Rõu). Sama apellatiiv on ka mõnede talunimedel aluseks: *Härbäni* (Plv), *Härbäli* (Har).

Tegemist on keskalamsaksa laenuga (< *herberge*) (EEW II: 463, Raun 2000: 16).

3.1.3. *Moro, ussaid*

moro ‘muru; õu’ *Rasenplatz, Grasplatz, Hof* W 632, W 611

Moro ‘õu’ on tavaline Võru murde apellatiiv, aga teistsuguses tähenduses (‘muru-taoline ilus plats’) esineb ta nimes *Meistremoro* (Räp), mis tähistab lagendikku Meistre talu metsas, mida on kasutatud ka peoplatsina. *Moro* atribuutosades esineb kümnekonnal korral Ida-Võrus Vastseliinas ja Räpinas. Apellatiiv varieerub võru keeles: *moro* ~ *muro* ~ *muru*.

J. Mägiste pakub, et *moro* ‘muru’ võiks olla vene laen (< *мурова* ‘muru; noor rohi, rohelus’ (Muhel 1977: 316) (EEW V: 1579).

ussaid (ka *ussaid*) ‘(talu) õu’ *Hof und Garten* W 1262

Lõunaeeesti apellatiiv *ussaid* on levinud järgmistes kihelkondades: Trv, Pst, Hls, Krk, Hel, Ran, Puh, Nõo, TMr, KodT, Võn, Kam, Ote, Rõn, San, Luk, Kan, Urv, Har, Rõu, Plv, Vas, Räp, Se, Lut ‘(talu) õu’ (VMS II: 616). Determinandina kasutatakse seda kahes Vastseliina kihelkonna loodusnimes: *Vanaussaid* (endine põld) (ei öelda **Vanaussaianurm*), *Võsuussaid* (endine niit) ja ühes Kanepi kihelkonna loodusnimes: *Alaussaid* (endine niit). 21 Võrumaa kohanime atribuutosas leidub apellatiiv genitiivi kujul *ussaia*, kusjuures enamikul juhtudel on täiendiks veel ka *vana*, nt *Vanaussaianurm*, *Vanaussaialomp* (Kan), *Vanaussaiamägi* (Rõu, Vas). Selline eristus *vana* (ja *vahtsõ*) peaks rääkima sellest, et sõna on keeles hästi tuntud veel tänapäevalgi. *Vahtsõnõ ussaid* ongi siis praeguse talu õu.

Tegemist võib olla lõunaeeesti omakeelse tuletisega. Esikomponenti *uss* võib näiteks tõlgendada tänapäeval harvaesinevaks postpositsiooniks *ussõ* ‘välja’ (Eestis tuntud vaid Lõuna-Eesti murretes (VMS II: 617). Selleks annab alust palatalisatsiooni puudumine enamlevinud variandis. Hargla kihelkonnas *mindäs Jahviga ussõtõ poolõ* ehk minnakse Jahvika talu poole.

Sama tüvega ja sama tähendusega sõna on olemas ka näiteks mordva keeltes. Ersa keeles on olemas sõna *ušo*, mokša keeles *uša*, millel tähenduseks ‘väliskülg, väljas,

väljaspool asuv', ersa *ušos* tähendab 'välja' ja *ušov* 'välja jääma' jt (Paasonen 1996: 2488).

3.1.4. *Sann, rehe, ait, magasiait, tall', laut, karjalaut, küün', baas', kapõl'*

Alarühma on koondatud determinandid, mis tähistavad erinevaid hooneid.

sann 'saun' *Badstube, Hütte* W 1009, 1004

sann: sanna: `sanna

Mõnikord harva on nimi antud saunale: *Põkasann* (Urv). Järelkomponendina esineb *-sann* ka ühes arvatavasti metonüümses nimes: *Juudasann* (heinamaa) (Har). Väikekohtade või elamute nimede järelkomponentides ei esine apellatiivi *sann* Võrumaal üldse. Õnnestus leida vaid üks asustusnimi *Sannajaani* (talu) (Rõu), kus apellatiiviga *sanna* viidatakse eluasemele, aga sedagi hüüdnime kaudu. Põhja-Tartumaal ja Saaremaal näib selline nimetamisviis olevat küll sagedasem kui Võru- või Setumaal, ent väga sage ei ole see sealgi (Pall 1977b: 113, Kallasmaa 2000a: 87). Teised kohanimed, mille atribuutosas esineb Võrumaal *sanna*, lähtuvad selgelt ehitisest.

Apellatiiv esineb läänepoolsetes läänemeresoome keeltes. Mägiste oletab ettevaatlikult, et *sann* võib olla laenatud vanavene keelest (SSA II: 161, EEW IX: 2717–2718).

rehe 'rehi' *Dresch- und Darrscheune, "Riege", das zum Dreschen aufgesteckte Korn, die Anzahl Kornfuder, welche auf ein Mal zum Dreschen aufgesteckt werden* W 948, 947, 963

rehe: rehe: reht; riih: ri(i)he: riiht; riih: rehe: riiht

Üksikutes nimedes esineb determinandina omastavakujuline *-rehe*, mis on läänepoolsel Võrumaal üldistunud ka nimetava kujuks: *Kivirehe* (ehitis) (Krl, Rõu), *Kääpärehe* (Urv). Umbes 50 nimes kohtame apellatiive *rehe* ~ *riih(e)* kohanimede atribuutosades.

Tegemist on läänemeresoome-permi sõnaga, mis on levinud ka väga paljudesse naaberkeeltesse (EEW 2444–2445, Raun 2000: 141, SSA I: 73).

ait "Klete", *Vorrathshaus* W 14, *magasiait* *Bauervorrathsmagazin* W 14

ait: aida: `aita; magasiait: magasiaida: magasi`aita

Mõnes nimes esineb determinandina *-ait*, nt *Ait* (Urv), *Mõisa ait* (Urv), *Tsooru mõisa ait* (Rõu).

Olemas on ka täpsustav determinant *magasiait*. Magasiait oli valla varuvilja ait, millele on nimesid antud tavaliselt küla järgi, nt *Heisri magasiait* (Kan), *Karilatsi magasiait* (Plv), *Tõdu magasiait* (Plv) jt. *Vaabina magasiaita* (Urv) kutsutakse ka paralleelnimega *Rotisaal*.

Apellatiiv *magasiait* on tuletis, mis näitab aida liiki. *Ait* on läänemeresoome sõna, millele ei ole leitud selget etümoloogiat. On pakutud, et see võib olla balti laen, kuid balti keeltes pole vastavat sõna säilinud. Sõna on proovitud seletada ka slaavi laenuks, kus see omakorda võib olla balti laen (Häkkinen 2004: 35–36, SSA I: 61).

tall' *Stall* W 1113

tall': *talli*: `talli

Nimedes *Villaku tall'* (Urv) ja *Tsooru mõisa tall'* (Rõu) on determinandiks *-tall'*. Umbes kümnel korral esineb see apellatiiv ka kohanimede esikomponendina.

Selle sõna puhul on tegemist keskalamsaksa laenuga (< *stal*) (EEW X: 3062, Raun 2000: 170, SSA III: 263).

laut *Stall*, *Viehstall* W 467, **karjalaut** W –

laut: *lauda*: `lauta; *karjalaut*: *karjalauda*: *karja* `lauta ~ *kar'*alaut: *kar'*alauda: *kar'*a`lauta

Kolhoosi- ja sovhoosiaegsete suurte lautade nimedes esineb determinandina *-laut*: *Oe laut* (Urv), *Liise laut* (Urv), *Selgüsmäe laut* (Urv), *Löödla laut* (Urv), *Palo laut* (Urv), *Tollari laut* (Krl), *Järve laut* (Har), *Kaunismäe laut* (Rõu) jt.

Mõnikord esineb ka täpsustav determinant *-karjalaut*: *Kassi karjalaut* (Urv), *Kikati karjalaut* (Krl), *Kuremäe karjalaut* (Har) jt. Nimed, milles esineb determinandina *laut* või *karjalaut*, on suhteliselt noored ja sekundaarsed. Ühelgi vanal talulaudal tavaliselt nime polnud.

Apellatiiv *laut* esineb läänemeresoome keeltest vähemalt eesti ja vadja keeles ning see on germaani laen (vrd gooti keeles *lauta*, vanaislandi keeles *laut*, vanarootsi *löt* 'aas, karjamaa') (EEW IV: 1253, Raun 2000: 71, LÄGLOS 1996: 186). Apellatiiv *karjalaut* on tuletis sõnadest *kari* + *laut*.

küün' *Scheune* W 435

küün': *küüni*: `küüni; *küün'*: *küünü*: `küünü

Küünide nimedes esineb determinandina *-küün'*: *Juhkassuu küün'* (Kan), *Kübäre küün'* (Har), *Karu küün'* (Har), *Korkuna küün'* (Har), *Hansi küün'* (Plv) jt. Ühes nimes esineb *-küüni* järelkomponendina karjamaanimis: *Katõkküünü* (Har).

Apellatiiv *küün* on keskalamsaksa laen (< *schune*), mis laenatud ka liivi ja läti keelde (EEW IV: 1182, Raun 2000: 66).

baas W –

baas: *baasi*: `baasi

Neljas nimes esineb determinandina *-baas*: Võru linnas asuvad *Kaubabaas* ja *Naftabaas*. Need on rajatised, mis andnud nime ka ümberkaudsele piirkonnale. *Taara-baas* on ehituspoe hüüdnimi. *Tsukrubaas* (rööpnimega *Raketibaas*) (Har) on endise sõjaväeosa territoorium.

Apellatiiv *baas* on meile tulnud vene keele kaudu (< *база* 'baas, alus, lähteala, tugipunkt' (Muhel 1977: 31)). Vene keelde on see omakorda tulnud germaani keeltest (vrd ingl *base*).

kapõl' 'kabel' *Kapelle* W 175

Ühes Põlva kihelkonna orunimes esineb determinandina *-kapõl*: *Tõprakapõl'*. Tegemist on surnud loomade matmispaigaga. Kirikute ja kellatornide nimedes seda sõna eriti ei kasutata, siiski nt *Geerhardi kapõl'* (Kan). Sõna *kapõl'* on keskalamsaksa laen (EEW II: 632, Raun 2000: 25).

3.1.5. *Kivi, veski*

Kõige tähtsam liigituspõhimõte oli siin rühmas determinantide tähendus 'veski'. Sellele lisanduvad veel apellatiivi *kivi* teised tähendused.

kivi 'kivi; veski' 1. *Stein*; 2. *Mühle* W 300–302

kivi: *kivi*: *kivvi*

1. Determinanti *-kivi* leidub kõigepealt kivide nimedes, nt *Helsekivi* (Urv), *Jaagukivi*, *Jaanikivi* (Räp), *Kikkakivi* (Räp), *Lag'akivi* (alaleütlev: *Laja kivi pääle*) (Räp, Vas), *Reessükivi* (Plv), *Neiukivi*, *Peiukivi* (Krl) ja mälestusmärkide nimedes: *Miilitsakivi* (Rõu).

Sarvõkivi (Urv), *Õhokõnõ kivi* (Plv), *Vahekivi* (Räp), *Väikene kivi* (Plv), *Keskmäne kivi* (Plv), *Mudakivi* (Plv), *Kaarikukivi* (Plv), *Tsälgäkivi* (Räp) ja *Suurkivi* (Räp) on aga

madalikud suurtes järves (Lämmijärves, Peipsi, Tamula ja Vagula järves). Siin esineb *kivi* tähenduses ‘madalik, madal koht’ (vrd *kivestik*, *kivestü* ~ *kivest* ‘kivine koht’ (VMS I: 238)).

2. Apellatiiv *-kivi* ‘veski’ on EKI murdekogude andmeil üles kirjutatud Käi, Phl, Kod, San, Krl, Har, Rõu, Plv, Se, Lei ja esineb selles tähenduses haruldase determinandina veskinimeses, nt *Kõlikivi* (Vas), *Kõõrukivi* (Se), *Vahtõkivi* (Urv).

Kivi on soomeugri sõna (EEW III: 859–860). Jahvatamiseks mõeldud kivide kaudu on ilmselt hakanud tähistama kogu veskimehhanismi. Vrd soome *käsikivet* ja eesti *käsikivi*. Võrumaal on varem kasutatud ka apellatiivi *vesikivi* ‘vesiveski’ ja *tuulõkivi* ‘tuuleveski, tuulik’.

veski ‘Mühle’ W 1347

`veski: `veski: `veskit

Apellatiivina on *veski* tuntud üle Eesti. Determinandina on *-`veski* veskinimeses, nt *Ala`veski* (Vas), *Reo`veski* (Räp), *Leevi`veski* (Rõu), *Majasõ`veski*, *Kiviora`veski* (Vas), *Vahtõkivi`veski* (Rõu) jt.

Veski on eesti omasõna, mis on kontamineerunud liitsõnast *vesi* + *kivi* (EEW XII: 3800, Raun 2000: 201).

3.1.6. *Kõrts, kerik, tsüsson, baar, puut’, meierei, torn’*

Rühma on koondatud suurema asustusüksuse sees paikneda võivate erinevate inimjõul ehitatud objektide nimedes esinevad determinandid.

kõrts *Krug, Schenke* W 377

kõrts: kõrdsi: `kõrtsi

Kohanimesid determinandiga *-kõrts* esineb Võrumaal 21 korral. Vastseliina kihelkonnast on näiteks üles kirjutatud viis kõrtsinime, millest kaks on primaarnimed: *Kassi kõrts*, *Lopka kõrts*, kolm sekundaarnimed: *Lindora kõrts*, *Misso kõrts*, *Piiri kõrts* (Vas). Primaarseid kõrtsinimesid mujalt: *Kõvvõr kõrts*, *Paadikõrts* (Rõu), *Paijukõrts* (Har). Mitmed endised kõrtsid on tänapäeval kasutusel elumajana.

Kõrts on vanavene laen (< *корчма*) ja levinud üle Eesti. Sõna esineb apellatiivina ka soome murretes (EEW 1109–1110, Must 2000: 164).

kerik 'kirik' *Kirche* W 291, W 265

kerik: *kerigu*: *kerikut*; *ker*'k: `ker'ko: `ker'kot

Determinandina esineb *-kerik* kahes Hargla kihelkonna vana kirikuaseme (kabelikoha) primaarnimes: *Annõkerik*, `Katrõkerik. Tavaliselt on kirikutel sekundaarsed nimed: `Harglõ kerik, *Kanepi kerik*, *Karula kerik*, `Rõugõ kerik, `Vahtsõliina kerik jne. Järelkomponendina esineb *kerik* ühes arvatavasti võrdlusnimes: *Vanakuradikerik* (Rõu) – kivine ala, tegelikult vana tarandkalme.

Apellatiiv *kirik* on läänemeresoome keeltes vanarootsi laen ja sellele leidub vasteid ka norra ja muinasnorra keeles. Algupäraselt on tegemist kreeka sõnaga *kyriakón*, *kyrikón* 'jumalakoda', varem ka 'jumalale kuuluv' (← *kýrios* 'härra') (SSA I: 370, Raun 2000: 41). Lõunaeesti sõna *kerik* võiks võrrelda ka keskalamsaksa kujuga *kercke*.

tsässon 'kabel Setomaal' W –

tsässon: *tsässona*: *tsässonat*; *tsässon*: *tsässona*: *tsässonat*

Setumaal on peaaegu igas sellises külas, kus pole kirikut, väike palvemaja, mida kutsutakse *tsässon(a)* ~ *tsässon*. Nimed on sekundaarsed, atribuudiks on tavaliselt küla nimi: *Olohkuva tsässon*, *Sokolova tsässon*, `Võõpso tsässon jt.

Tegu on vene laenuga (< *часовня*) (Must 2000: 426–427).

baar W –

baar: *baari*: `baari

Uuemates kohanimedes esineb *kõrtsist* enam determinanti *baar*, nt *Maila baar*, *Triinu baar* (Urv).

Apellatiiv *baar* on uus inglise laen (< *bar*), mille algupärane tähendus on 'lett'. Sellest on arenenud tähendus 'väike kohvik või restoran'. Vrd ka sõna tähenduse arengut soome keeles (Häkkinen 2004: 82).

puut 'pood' *Bude*, *Kramladen* W 849

puut': *poodi*: `puuti

Poodide nimed võivad olla primaarsed: *Pessüpuut*' (Urv), `Keldripuut' (Har), *Talupuut*' (Rõu), ehkki valdavalt on need sekundaarsed: *Meerapalo puut*' (Räp), *Trulli puut*' (Har), `Tsiistri puut' (Vas), *Uti puut*' (Har).

Selle apellatiivi puhul on tegemist keskalamsaksa laenuga (< *bōde*) (Raun 2000: 126, EEW VII: 2131, SSA II: 433).

meierei W –

meierei: meierei: meiereid

Ka meiereide nimed on enamasti sekundaarsed ja nende atribuutosaks on külanimed, nt *Loosi meierei* (Vas), *Miikse meierei* (Räp), *Vaabina meierei* (Urv).

Apellatiiv *meierei* on uuem saksa laen (< *Meierei*) (EEW V: 1524).

torn 'torn' *Thurm* W 1174

torn': torni: `torni

Vähemalt igas Võrumaa vallas on oma *Tornimägi*, mis saanud nime mäele kaardistamiseks ehitatud triangulatsioonitorni järgi. Niiviisi võis uus objekt vana nime välja tõrjuda, nagu on juhtunud näiteks ühe *Jaanimäega* (Har), mis kannab nüüd nime *Tornimägi*. Võrumaal leidub hulgaliselt iga liiki nimesid, mille atribuutosaks on *Torni-*, neist 29 on nimeks *Tornimägi*. Tornidel endil on aga nimesid harva, siiski nt sekundaarnimed *Kolga torn* (Plv), *Udsali torn* (Urv).

Kõnealune apellatiiv on laenatud keskalamsaksa keelest (< *torn*) (EEW X: 3246).

3.1.7. *Sild*

sild *Brücke, Knütteldamm, unterhaltener Weg* W 1041

sild: silla: `silda

Primaarsetes sillanimedes esineb determinanti *-sild* rohkesti: *Hangõssild* (Räp), *Helsesild* (Räp), *Imäsild* (Har), *Jaansild* (Räp), *Janosild* (Räp), *Keemasild* (Se), *Kunksild* (Rõu), *Libusild* (Vas), *Pillijaanisild* (Se), *Tsipasild* (Vas) jne.

Hargla kihelkonnas Mõnistes võib *-sild* esineda teenimes: *Mudimõtsa sild* (paralleelnimega *Tsäpaski sild*) ja ka sellistes nimedes, mis märgivad mingit tee osa (nt kurvi või ristteed), kus tegelikult silda polegi: *Pikksild* (Krl), *Maasild* (Krl), *Kuivsild* (Har), *Muasild* (Urv), *Hellesild* (Räp), *Siimsild* (Vas) jt.

See apellatiiv on läänemeresoome algkeelde laenatud balti keeltest (< lt *tilts*, ld *tiltas*) (EEW IX: 2792–2793).

3.1.8. *Tii, karjatii, postitii, raudtii, suurtii, tsiht, kurv, rist*

Tii ja *tsiht* on selles rühmas sarnasuse alusel (mõlemad enam-vähem sirged), ent nii mõnegi metsasihi peale on hiljem tee ehitatud, nt *Kuldijüri tsihi* (Kan) peale Tartu-Võru maantee. *karjatii, postitii, raudtii, suurtii* on eri liiki teed. *Kurv* on tee osa.

tii 'tee' *Weg, Gang, Reise* W 1149

tii: *tii*: *tiid*

Determinant *-tii* esineb teede nimedes, nt *Kerikutii* (Har, Räp), *Petseritii* (Rõu), *Poolatii* (Vas), *Telefonitii* (Räp), *Kivitii* (Plv), *Kitsõ tii* (Kan), *Vangitii* (Urv) jpt, ühes orunimes, mis vanasti on olnud tee: *Sandikõtutii* (Plv) ning ka ühes metsasihi nimes, mis varem on olnud teenimi: *Joonõtii* (Urv).

Läänemeresoome keeltes esinev sõna, millel on vaste ka komi keeles (EEW X: 3106, SSA III: 288–289).

karjatii, postitii, raudtii, suurtii

On olemas ka eri liiki teid: *karjatii, postitii, raudtii, suurtii* 'maantee', mis esinevad ka kohanimedes, nt *Kurõmäe karjatii, Matsimäe karjatii* (Har), Võru-Valga maanteed kutsutakse *Suurtii* (vanasti *Postitii*) (Har) ja Gulbene-Valga vana raudtee asemel olevat teed *Raudtii*. Tegemist on liittuletistega.

tsiht 'siht' *Sicht, Richtung, Linie, Visirlinie, Durchhau, Allee* W 1039, W 1204

tsiht: *tsihi*: `tsihti

-tsiht on sihtide nimede komponent 25 korral. Mõned näited: *Loko tsiht, Tümbä tsiht, Kuldijüri tsiht* (Kan), *Provvatsiht* (Kan), *Kolmõkõotsiht* (Urv), *Tõrvaahotsiht* (Plv) ja 10 korral ka teenimede komponent, nt *Niidümassina tsiht, Päätsiht* (Urv), *Liivaku tsiht* (Krl) jt.

Tsiht on arvatavasti alamsaksa laen (< *sicht*) (EEW IX: 2777–2778, Raun 2000: 155). Sõnaalgulise *s*-i muutumine afrikaadiks on võru keeles tüüpiline, eriti *i* ees, vrd. *tsiib* < *siib*, *tsiga* < *sig*, *tsitsmä* < *sitsmä* < sks *sitzen*.

kurv ~ ***kurvõq*** W –

kurv': *kurvi*: `kurvi; *kurvõq*: `kurvõ: *kurvõt*

Arvatavasti on kohanimed determinandiga *-kurv*' ~ *kurvõq* üsna hilistekkelised: *Kirmi kurv*' (Har), *Ravvassilmä kurv*' (Räp), *Runda kurv*' (Plv), *Suurõsuu kurv*' (Urv), ja `Sastavi *kurvõq* (Vas), sest apellatiivi *kurv*' Võru murdest üles kirjutatud ei ole, on

hoopis *käänähtüis, käänäk, käänäng* (VES 2002). Tähenuse leiab aga kirjakeelest: '(tee) käänukoht, käänak' (EKSS 1993: 611).

Apellatiiv *kurv* esineb läänemeresoome keeltest vähemalt eesti ja soome keeles. Tegu on saksa laenuga (< *Kurve* 'pöörang, käänak, käänukoht') (EEW IV: 1062).

rist 'risttee' *Kreutz* W 959

rist: *risti*: `risti

Teeristide nimedes on Võrumaal determinandiks *-rist*: *Hainasuu rist* (Urv), *Rundsa rist* (Urv), *Ubajärve rist* (Har), *Kaudsi rist* (Rõu), *Kuvvõtiirist* (Plv), *Jaanirist* (Plv), *Viinarist* (Vas), *Oraperä rist* (Räp) jt. *Kubijarist* on endine niit, praegune mets (Urv).

Sõna on laenatud läänemeresoome keeltesse vanavene keelest (EEW VIII: 2501–2503, Raun 2000: 143).

3.1.9. *Kands, ahokands, kannistik, ahivarõ, asõ*

Mõistepessa on arvatud kõik determinandid, mis tähistavad mingist objektist järelejäänud osi või varemeid.

kands 'tüügas, konts, allesjäänud osa' *Hinterstück, übrig gebliebenes Stück, Stumpf, Stoppel* W 204

kands: *kandsu*: `kandsu

Võru keeles on determinandile *-kand* 'känd' (vt mõistepesa *kand, kund, kond, oikund*) sarnase tüvega ja semantilisel lähedane sõna *kands*: *kandsu* 'tüügas, järelejäänud osa', nt sõnades *hambakands, hainakands*. (Kui puu maha lõigatakse, jääb järele *kand* 'känd' (V. Palli väitel ongi L. Hakulinen etümoloogiliselt ühendanud *kand*: *kanna* ja *kand*: *kannu* (Pall 1997: 44)), kui põõsas maha lõigatakse, jääb alles *kands* ~ *kandsuq* 'konts'). Sama esineb ka kohanimedes, mis tähistavad millestki järelejäänud kohta, nt *Kivikuakands* (vana veski ase) (Räp), *Liinakands* (linnusease) (Se), *Kikkakands* (popsikoha ase) (Räp), *Kands* (Vas), *Kõrdsikands* (kõrtsiase) (Vas), *Küünikands* (küüniase) (Räp), *Poodikands* (vana kaupluse koht) (Kan), *Tõrvaahokands* (vana tõrvapõletusahju koht) (Plv) jt.

Kands on arvatud olevat sama algupära kui *konts*, kuid see sõna võib olla ka tuletis sõnast *kand* (EEW III: 696).

ahokands 'ahjuvaremed' W –

ahokands: ahokandsu: aho`kandsu

Variandina sõnast *kands* esineb täpsem determinant *ahokands*, nt nimesdes *Lükärdi ahokands*, *Lüivike ahokands* (Vas), mis on vanade lubjapõletusahjude varemed, tänapäeval lihtsalt kivihunnikud.

Tuletis sõnadest *ahi + kands*.

kannistik (*kannik, kannist, kannistu*) *Platz voll Baumstümpfe* W 202

kannistik: kannistigu ~ kannistiku: kannistikku

Mitmest sarnasest apellatiivsest variandist (*kannistu, kannustik* 'kännustik' (VES 2002) esineb kohanimedes vaid *kannistik: Tammõkannistik* (mets) (Vas), *Kannistik* (metsaosa) (Krl), *Kannistik* (põld) (Urv).

Siin tegemist tuletisega apellatiivist *kand: kannu* 'känd: kännu' (sm *kanto*) (*kand + -stik*).

ahivarõ 'ahervare' *Ruine* W 1315

ahivarõ: ahivarõmõ: ahivarõt

Ahivarõ (Räp) on terminnimi ja tähendab 'ahervare'.

Selle apellatiivi etümoloogia on ebaselge (Raun 2000: 2), võib-olla on see tuletis sõnadest *ahi* või *aher* (vrd ka sm *ahera* 'kõva (pinnase kohta)' ja *vare* (EEW I: 25).

asõq 'ase; millestki järelejäänud osa, millegi varasem asupaik' W –

asõq: asõma: asõnd

Determinant *-asõ(q)* 'ase; millestki järelejäänud osa' ei ole väga tavaline, kuid mõningates nimesdes see siiski esineb, nt *Tsolli kooli asõq* (Vas), *Kabõliasõ* (Urv), *Kerikuasõ* (Urv), *Väretiküünü asõq* (Plv). Atribuutosa näitab nendes nimesdes selgesti, millega on tegemist olnud enne, kui objekt hävis. *Keriguasõq* (Vas) on kivikangru või kivihunniku nimi, *Vanatarõasõ* (Kan) põllunimi.

Apellatiiv esineb mõnes läänemeresoome keeles, põhjasaami keelde on see laenatud soome keelest. Vasteid on pakutud volga ja küsimärgiga ka ugri keeltest (SSA I: 85).

3.1.10. Pää, ots, perä, hand

Alarühma olen kokku pannud determinandid, mis tähistavad nii objektide tippu kui viimast soppi vms.

pää ‘pea; tipp, ots’ *Gipfel, oberes Ende, Spitze, Vorderende* W 791

pää: pää: pääd

Loodusnimes tuleb determinant *-pää* esile maanina nimes *Ustjapää* (Se) ja *pää* tähendab ‘tipp, ots’ (vrd Kallasmaa 2000a: 91, Pall 1977b: 116), kusjuures selle nime puhul on geograafiliselt hästi jälgitav nime ja objekti seos: maanina ümbrus (järve kallas) ja pool objekti on soine, aga selle kõige tipmine järve ulatuv osa on liivane. Külanimeses esineb *-pää* samuti, nt *Haavapää* (Räp), *Järvepää* (Se), *Lutõpää* (Se), *Näräpää* (Kan), *Pahtpää* (Räp), *Palopää* (Räp), *Pedäspää* (Räp), *Sillapää* (Räp) jt. Determinandina kohanimedes võib *-pää* esineda ka näiteks Soomes ja Saamimaal (Suutari 2004: 235–295).

Apellatiiv *pää* esineb nii lähemais kui kaugemais sugulaskeelis, kusjuures näiteks mordva, komi ja udmurdi keeles on vastaval sõnal tähenduseks ‘lõpp, ots, tipp’. Kahtlevalt on sõnale vasteid esitatud ka samojeedi keeltest, nii et arvatavasti on apellatiiv *pää* uurali sõna (SSA II: 462, Raun 2000: 118, EEW VI: 1961–1963).

ots *Ende, Spitze, Gipfel, Stirn* W 716

ots: otsa: `otsa

-ots esineb Võrumaal külaosade nimedes, nii nagu ka Saaremaal ja Põhja-Tartumaal (vrd Kallasmaa 2000a: 93, Pall 1977b: 117). Nt Naha küla (Räp) osad on *Krõmmiots*, *`Mõisaots* ja *`Popsõots*, Suvähavva küla (Räp) osad on *Mähäots* ja *Mustaots*, Eostõ küla (Plv) osad on *Plakiots* ja *Kahuots*, Himmastõ küla (Plv) osa on *Kotiots*, Hirmu küla (Plv) osa on *Märdiots*, *Kärsnäots* on Kauksi küla osa (Plv), *Taloots* on Meerapalo küla (Räp) osa, *Venneots* on Raigla küla (Räp) osa, *Siilaots* ja *Varõsõots* on Võukülä (Räp) osad ja *Lapiots* on Kahkva küla (Räp) osa.

Veel tuleb determinant *-ots* esile maanina osade nimedes, nt *Pedäspää* nõna (Võn/Räp) kõige kaugemale järve ulatuvad tipud on *Kääroots* ja *`Liiteots*.

Peale selle võib *-ots* esineda ka järve ühe otsa nimes: Hino järvel (Vas) on *Alaots*, Lõõdla järve (Urv) ühte otsa kutsutakse *Haavajärv* ja teist lihtsalt *Järveots*. *Järveots* on ka Ähijärve (Krl) osa, Pabra järve ühe haru nimeks on *Vungiots* (Se) jne. Korijärvest eraldunud osa on *Järvots* (Krl) ja *Järveots* on ka Saareküla järvest eraldunud osa (Räp).

-ots võib esineda ka metsaosa nimes, nt *Saarõots* (Krl) ja metsade nimedes, nt *Kar'amäeots* (Plv), *Paloots* (Plv) ja *Paloots* (Räp).

Apellatiivile leidub vasteid läänemeresoome, mari ja permi keeltes (EEW VI: 1854–1857, Raun 2000: 112).

perä ‘pära’ *das Letzte, Hinterste, Nachgebliebene, Neige, Uberrest, Hintertheil, Boden (eines Gefässes), Nachgelassenes, daher Erbe, alt hergebracht Gebrauch* W 784, W 800

perä: *perä*: *perrä*

Determinant *-perä* on sageduselt 25. Selle tähendus Võru- ja Setumaa kohanimesed on ‘(millegi) tagumine osa, lõpp’, kusjuures nime ja objekti seos on ka geograafiliselt tavaliselt hästi jälgitav. Nt *Konnuperä* (Räp) – metsasopp talu maade lõpus enne suurt metsa; *Mustaojaperä* (Se) on soo oja lõpus; *Nurmõperä* (Se) – nurme ots enne orgu; *Rõkaperä* (Räp) – suurema põllu riba metsade vahel; *Räestiguperä* ja *Tsopaperä* (Se) – põllud enne metsa ja sood, *Ujaperä* (Se) – ojaäärne niit, mis ulatub sopina metsa sisse.

Determinant *-perä* esineb paikkonnanimesed ning nime ja objekti seos on taas selgelt vaadeldav: *Lõpõperä* (Räp) – soise metsa viimane osa; *Tõrduperä* – viimane põld enne soid. Ka maa-alade nimesed tuleb determinanti *-perä* ette: *Saarõperä* (Räp), *Paloperä* (Räp) jt.

Päris palju on ka sekundaarseid talunimesid, mille teiseks komponendiks on *-perä*: *Jõeperä* (Räp), *Kalaperä* (Räp), *Kaldaperä* (Räp), *Kostoperä* (Räp), *Läteteperä* (Räp), *Mõtsaperä* (Räp), *Tõllaperä* (Räp), *Paluperä* (Har), *Patuperä* (Kan), *Järveperä* (Krl), *Viuperä* (Plv), *Saarõperä* (Vas), *Käätsoperä* (Rõu) jpt. Nii paljude talunimede koosseisu on *-perä* tulnud talu paiknemise tõttu mingi objekti tagumises osas.

Võru- ja Setumaa külanimesed esineb *-perä* harvem kui talunimesed, nt *Iiperä* (Krl), *Jõõperä* (Räp), *Rihteperä* (Räp), *Viiraperä* (Plv) jt.

-perä esineb determinandina veel niitude nimesed, nt *Ristiperä* (Plv), *Laanõperä* (Krl), *Saariperä* (Har), *Haudumaaperä* (Vas) jt; metsade nimesed, nt *Kähriperä* (Plv), *Veskeperä* (Har), *Viirõstuperä* (Krl), *Kahruperä* (Kan); metsaosade nimesed, nt *Konnuperä* (Räp), *Paloperä* (Plv), *Ratasperä* (Krl), *Viirõtõperä* (Krl); soode nimesed, nt *Täästperä* (Har), *Noodaperä* (Kan) ja põllunimesed, nt *Saarõperä* (põld) jt.

-perä esineb determinandina isegi ühe oru nimes: *Kar'aaiaperä* (Kan) ja ühe ranna nimes: *Jaaniniidüperä* (Räp).

Apellatiivi *perä* sünonüümiks kohanimesed on *hand*.

Tegemist on soomeugri sõnaga, võib-olla isegi uurali sõnaga, kuid selles ei olda päris kindlad (SSA I: 342, EEW VII: 2313–2316, Raun 2000: 135).

hand 'saba, händ; päramine sopp' *Schwanz, Schweif; das Letzte, Hinterste; Nachgelassene von etw., Stiel (nicht angesetzter), Ende, Spur, etw. Längliches* W 70, W 32

hand: hanna: `handa

EMS annab sõnale *hand* üheks vasteks ka 'järve sopp, maatüki ülemõõduline osa' (EMS I/1: 35). Võrumaa kohanimede determinandi *-hand* tähenduseks see põhimõtteliselt sobib, kuid peale järve sopi (nt *Piinühand* (Krl) – Saarijärve laht) võidakse selle determinandiga viidata ka muude maastikuelementide soppidele. Nt *Ojahand* (Se) – kitsas ojaharu, mis muutunud niiduks; *Orohand* (Vas) – oru soppi tekkinud niit; *Siimani-suuhand* (Vas) – põld soo sopis, suure soo kitsam jätk. Kohad determinandiga *-hand* on tavaliselt pikliku kujuga (*hand* tähendab muuhulgas ka 'saba, händ'), kuid leidub ka täiesti ümmargune vorm, kus kasvab mets (*Kidsihand*) (Vas), mis on sopina soo sees.

Determinandina esineb *-hand* kõige enam praeguste ja endiste niitude nimedes, nt *Härghand* (Räp), *Kalamuhand* (Har), *Hiirhand* (Plv), *Siktorihand* (Räp), *Lamba-söödühand* (Vas) jt; peale selle veel soonimedes, nt *Lambahand* (Kan), *Lepäniidühand* (Har); ühes orunimes: *Ojahand* (Räp) ja ühes teeristi nimes: *Härghand* (Räp).

Vaid Lõuna-Eestis esineb tagavokaalne *hand*, teistes läänemeresoome keeltes esineb eesvokaalne variant (sm *häntä*). Tegemist ongi läänemeresoome sõnaga, millele on varem esitatud küll vasteid kaugematest sugulaskeeltest, kuid uuematel andmetel ei ole need osutunud häälikuliselt sobivateks (SSA I: 208–209).

3.1.11. *Nukk, nulk, kolk, edekolk, tagakolk, kurm*

Sellesse rühma on arvatud igasuguseid maanurki ja kante tähistavad determinandid.

nukk 'nurk, paikkond; väljaulatuv osa' *Ecke, Winkel* W 692

nukk: nuka: `nukka

Apellatiivid *nukk* ja *nulk* on sünonüümid, aga nende levila on erinev: *nukk* on tuntud üle kogu Eesti, *nulk* Puh, Võn, Urv, Krl, Har, Rõu, Plv, Vas, Räp, Se, Lei, Lut (VMS II: 106). Mõlemad esinevad niisiis ka võru keele alal, samuti Võru- ja Setumaa kohanimedes.

Determinant *-nukk* esineb omaette väikeste paikkondade nimedes, nt `Haukanukk (Kan) jt, samuti külaosade nimedes, nt *Kärdonukk* (Väiku-Viirksu küla osa) (Räp), *Vadilastõnukk* (Toostõ küla osa) (Räp), *Samblanukk* (Pardsi küla osa) (Plv), *Laanõnukk* (Mõtstõ küla osa) (Plv), `Võitranukk (Raistõ küla osa) (Plv), *Mõtsanukk* (Vanakülä osa) (Plv), *Jõngoranukk* (Kiisa küla osa) (Plv), *Kärdonukk* (Väiku-Viirksu küla osa) (Räp), *Küläasõmõnukk* (Kurõkülä osa) (Räp) jt. Ka külanimedes võime paaril korral kohata determinanti *-nukk*: *Sutinukk* (Plv) ja *Hangunukk* (Urv). Ühel maa-alal on nimeks *Viiranukk* (Räp).

Peale selle võib *-nukk* esineda maaninade ehk neemede nimedes, nt *Põdrapää nukk* (Räp), *Harakamaa nukk* (Räp), *Kõvõramaa nukk* (Räp), *Pikknukk* (Räp), *Kalassaarõ nukk* (Räp), *Äpe nukk* (Räp) jt.

Paaril korral esineb *-nukk* ka põllunime koosseisus: *Habõnikanukk* (Räp) ja *Mudanukk* (Plv), ühel korral metsanimes: *Ristipedäjänukk* (Har), neljal korral metsaosa nimes: *Suusillanukk* (Räp), *Klupõtsanukk* (Räp), `Varganukk (Räp) ja *Vinklinukk* (Har).

Veega seotult võidakse samuti kasutada determinanti *-nukk*: Lõõdla järve üks osa on *Ristinukk* (Urv), ühte madalikku Peipsi järves kutsutakse *Kivinukk* (Räp) ja ühe roosaare nimi Lämmijärves on *Sakinukk* (Räp).

Põhja-Eesti *nukk*: *nuka* väljaulatuva osa tähenduses on kas rootsi laen (< *nock*) või alamsaksa laen (< *nok(ke)*). Lõuna-Eesti *nukk*: *nuka* nurga tähenduses on teada vaid eesti ja isuri keelest (EEW VI: 1738–1739, Raun 2000: 105). Väljaulatuvat osa tähistab võru keeles *nukk'*: *nuki*.

nulk 'nurk; paikkond' *Ecke, Winkel, Zipfel* W 692

nulk: *nulga*: `nulka

Apellatiivina on *nulk* teada vaid Lõuna-Eestist (Puh, Võn, Urv, Krl, Har, Rõu, Plv, Vas, Räp, Se, Lei, Lut) (VMS II: 106). Determinandina leidub *-nulk* vaid Hargla, Vastseliina ja Setumaa kohanimes, atribuutosades leidub seda paaril korral ka Rāpina kihelkonnas.

Setumaa suuremaid paikkondi on kutsutud nulkadeks (teatavasti pole Setumaal olnud kihelkondi, aga külasid on jagatud nulkadeks). See on ühtlasi *nulga* kõige tuntum tähendus. Aare Hõrn loetleb Setumaa osad: *Irboška nulk*; *Keerä, Luga* ja *Seeridsä nulk*; *Koolina nulk*; *Luhamaa nulk*; *Mokornulk*; *Poloda nulk*; *Raakva nulk*; *Saadsõrinna nulk*;

Saurova nulk; *Tsätski nulk*; *Vaksaarõ nulk*; *Üle-`Pelska nulk* ning käsitleb nulga sünonüümina kolka (Hörn 1990: 21-22). Räpina kihelkonnas leidub *Nulga küla*.

Hargla kihelkonnas nimetatakse ühte põldu deminutiivselt *Nulgakõnõ*, ühte niitu *Essemäe nulk*, ühte metsa *Piirinulk* ja ühte metsaosa *Krabilaanõnulk*.

Vastseliina kihelkonnas leidub *-nulk* determinandina kahes metsaosa nimes: *Tõrvanulk* ja *Malaski nulk* ning Hino järve soppide nimedes: *Tsilba nulk*, *Mudanulk* ja *Siksälä nulk*.

Setumaal leidub *-nulk* determinandina lahesopi nimes: *Hahenulk* (Värska lahe osa), metsaosa nimes *Palonulk*, soo sees oleva pika metsasaare nimes *Pikknulk* ja põllunimes *Kõivonulk*.

Nulk näib olevat häälikuline variant sõnast *nurk*, mis on läänemeresoome sõna (EEW VI: 1742, SSA II: 242).

kolk 'nurk, kõrvaline koht; kolgas; heinamaa' *Winkel, Ecke, District, Anger, Meerbusen* W 331

kolk: *kolga*: *`kolka*

EKI murdekartoteegis on Setumaalt üles kirjutatud, et *nulk* = *kolk*, Urvastest aga, et "nukk oll' välimine, sisemine kutsuti kolk" – need väited leiavad kinnitust ka kohanimedest. Apellatiivile *kolk* võib leida muuhulgas selliseid vasteid: 'nurk, kolgas, kõrvaline koht' (sünonüümiks *nulk*) ja 'maanurk, kant' (sünonüümiks *nukk*).

95 determinanti *-kolk* sisaldavast nimest valdav osa (79) on kirja pandud Hargla kihelkonnast, vaid 5 Karulast, 5 Põlvast, 5 Vastseliinast ja 1 Rõugest ning seega on *kolk* sageduselt 16. determinant.

Hargla ülekaalu tingib loomulikult maastik: Mustajõe, Vaidva, Piitre ja Koiva jõe igas käärus asub heinamaa ja igal heinamaal on enamasti ka nimi.

Umbes poolesajast niidunimes esineb *-kolk* determinandina. Mõned näited neist: *Rämmäkolk*, *Keistrekolk*, *Vanakoivakolk*, *Tšaagakolk*, *Meidsikolk*, *Hendsikolk*, *Jäntsmäe kolk*, *Kikkakolk* (kõik Har), *Põrgukolk* (Krl), *Rohtõkolk* (Vas), *Järvekolk* (Vas) jpt.

Mõned endised niidud on metsa kasvanud või on jõekäärus muidu ka mets kasvanud. Mõned näited, kus *-kolk* esineb metsanimedes: *Põrsakolk*, *Tinukolk*, *Siksälä kolk*, *Horsti*

kolk, *Irdõkolk* (kõik Har) ja metsaosade nimedes: *Magasikolk*, *Vana kalkahu kolk*, *Kuusõkolk* (kõik Krl), *Otikolk* (Rõu), *Rinnakolk* ja *Kunnukolk* (mõlemad Vas) jt.

Kahes soonimes esineb *-kolk* samuti: *Järvekolk* – Ubajärve soostuv osa (Har) ja *Rostõkolk* (Krl). Ähijärve osa on *Külmälätte kolk* (Krl) ja *Pikk-kolk* on Ähijärve küündiv neem (Krl).

Ühe paikkonna nimi on *Tatrigukolk* (Har), Põlva kihelkonnas võib *-kolk* leiduda külaosade nimedes: *Haidakukolk* ja *Tsiahar'akolk* (Tännässilmä küla osad, mis asuvad jõekäärus), *Kunnakolk* ja *Haukakolk* on Mamastõ küla osad, *Kotikolk* Adistõ küla osa.

Determinant *-kolk* esineb tavaliselt heinamaade (niitude) nimedes: *Järvekolk*, *Kikkakolk*, *Kuusõkolk*, *Meidsikolk*, *Rossõkolk*, *Tsiakolk*, *Tõutskolk* (Har) jt, ent Vastseliinas ka metsanimedes: *Järvekolk*, *Rinnakolk*, *Vassakolk*.

Setumaal esinevad *kolk* ja *nulk* heinamaa või niidu tähenduses suhteliselt harva (üks Piusa-äärne heinamaa on *-kolk*: *Melsokolk* ja Mädäjõe-äärne põld on *Kivikolk*), rohkem kasutatakse determinanti *niit*.

Kohad ise on geograafiliselt suhteliselt hästi piiritletud: heinamaad jõekääruga ja metsad soodega. Primaarne polegi see, mis objekt (niit, mets, külaosa) on tähistatud determinandiga *-kolk*, vaid see, et kõik objektid, mille nimede koosseisus esineb determinandina *-kolk*, on mingi tunnuse poolest sarnased. M. Koski on sellisteks omadusteks arvanud koha paiknemise nurgas, aga ka koha kõrguse ja kauguse (Koski 2002: 53–93).

Apellatiiv *kolk* on läänemeresoome sõna (SSA I: 390, Raun 2000: 46, EEW III: 911), kuid struktuuri poolest laen või tuletis.

edekolk, tagakolk

edekolk: *edekolga*: *ede`kolka*; *tagakolk*: *tagakolga*: *`tagakolka*

Mõnikord on vaja olnud täpsustada *kolga* asukohta ja niiviisi on loodud determinandid *edekolk* ja *tagakolk*: *Sillaotsa edekolk* ja *Sillaotsa tagakolk*, *Jaanusõ edekolk* ja *Jaanusõ tagakolk*.

Tegemist on asukohta täpsustavate tuletistega sõnadest *ede* 'esi-' + *kolk* ja *taga* + *kolk*.

kurm 'maanurk, eraldatud koht' *Bucht, Winkel*, lahe *kurm* – *Ende eines grösseren Meerbusens*, lammi *kurm* – *einer kleinen Bucht* W 416

kurm: *kurmu*: `kurmu

Apellatiiv *kurm* esineb Võn, Kam, Plv, Ráp ja tähendab ‘üksik maanurk, kolk, omaette eraldatud koht, maakitsus’ (EMS IV/16: 91).

Determinandina on *-kurm* järgmistes kohanimedes: *Suukurm* (Plv) ja *Peräkurm* (Ráp) (põllud); *Sannakurm* (Plv) ja *Laanõkurm* (Plv) (metsad); *Kütiuskurm* (Ráp) ja *Tarõasõmõkurm* (Plv) (metsaosad); *Kirepi kurm* (Plv) (soosaar), *Kusõkurm* – Kiisa küla osa (Plv), *Lepäkurm* ehk *Kurm*– Eostõ küla osa (Plv), *Indsikurm* (Plv) (maa-ala); *Peräkurm*, *Mahloja kurm* (Ráp) (maaninad või poolsaared); *Tsigalahe kurm* (Võn/Ráp), *Härmäkurm* (Võn/ Ráp) – suurema lahe viimane sopp.

Setumaal on jõekäärus oleva heinamaa nimeks *Kull’okurn*, mis sisaldab tõenäoliselt algupärast *kurm*-determinanti.

E. Saar on ühendanud *kurmu* ja `kuurma ning arvab, et `kuurma on üks variant sõnast *kurm*, sest mõnda kohta kutsutakse kahe nimega, nt *Indsikurm* ~ *Itsikuurma* (Plv), *Kall’ekurm* ~ *Kall’ekuurma* (metsasaar) (Ráp) (Saar 2002: 231–237).

Tõenäoliselt läänemeresoome sõna. Soome keeles esineb sõna *kurma* või *kuurma* ‘märk, auk, uure, soon’ ja nt kohanimi *Kuurmanpohja* (EEW IV: 1059, Raun 2000: 57).

3.1.12. *Kaal, kurk*

Selle alarühma determinandid tähistavad mingi objekti looduslikke kitsaid kohti.

kaal ‘kael; maa- või merekitsus’ *der dünnere, schmälere Theil von etwas* W 179, W 232

kaal: *kaala*: `kaala; harvem ka *kaal*: *kaalu*: `kaalu

EMS annab sõna *kaal* vasteks muuhulgas ka ‘kitsas maa- või veeriba; maa- või merekitsus’ ja selle levikuks Kod, Krk, Nõo, Kam, Ote, San, Kan, Plv, Se (EMS II/7: 391). Selles tähenduses tuleb sõna determinandina esile ka vaadeldava ala kohanimedes: *Keldremäekaal* (Urv) – kitsas mägi metsas, `Lõikuskaal (Võn/Ráp) – järveriba kahe roo vahel, *Vindsi suukaal* (Urv) ja *Kanaoja kaal* (Plv) – kitsad sooribad. *Lodisuu kaal* (Plv) ja *Kirvõkaal* (Kan) on tee kitsad osad. Uus tähendus on sõnale tekkinud assotsiatsiooni tõttu kehaosaga (pikk ja kitsas nagu kael).

Läänemeresoome keeltes on apellatiiv vana balti laen (< nt ld *kāklas*, lt *kakls*) (Häkkinen 2004: 382, EEW II: 639–670, Raun 2000: 26).

kurk 'kitsas väin; maakitsus' *Bucht, Biegung* W 416

kurk: *kurgu*: `kurku

Võru murdes ei ole *kurk* 'merekitsus' laialt tuntud apellatiiv, siiski on sõna üles kirjutatud Piirissaarelt ('kitsas sügav koht') ja Räpinast. Mõnest sekundaarsest kohanimestki võib determinandi *-kurk* leida: `Kulkna *kurk* (Se), *Mehi`kuurma kurk* (Räp), *Neelukurk* (Räp), *Uhtinõna kurk* (Võn/Räp), mis on kõik kitsad ja sügavad järvekitsused. Muudes kohanimedes *-kurk* ei esine. Üks keelejuht on meenutanud: "Ei mälehtä kuna tuu ol'l, aga üt'skõrd kaav'eti Uhtinõna `kurku" (EMS IV/16: 90). Niisiis võivad mõned kurgud olla ka inimtekkelised, kui keelejuht ei pidanud silmas just süvendamist.

Apellatiivi *kurk* etümoloogia on ebaselge, selge on vaid see, et tegu on laenuga. Võimalik, et sõna on vana germaani laen (< **kwerkō*, mille vasted on näiteks muinasnorra *kverk* 'lõua ja kaela vaheline nurk' ja Norra murrete *Kvarken* 'merekurk'). Lisaks on veel olemas ka häälikuliselt sarnaseid slaavi sõnu, mis tähendavad *kaela*. Soomeugri keeltest on samuti vasteid otsitud, kuid midagi kindlat pole leitud (Häkkinen 2004: 518, SSA I: 448–449, EEW IV: 1058–1059, Raun 2000: 57).

3.1.13. *Sulg*

sulg: *sulu*: `sulgu

sulg *Verstopfung, Stauung, Schnupfen, eingezäunte Stelle, Abtheilung im Stall (für kleinere Thiere)* W 1088

Sõna *sulg* 'vee vm takistus; tõke, pais' on üldine, samas tähenduses esineb *-sulg* determinandina sekundaarsetes kohanimedes: `Korgõsilla *sulg*, Kõrvõ *sulg*, Kängämäe *sulg*, `Piitre`veski *sulg*, Roodsi *sulg*, Sika *sulg*, Tann`osulg (kõik Vas). Suluks nimetatakse üldiselt ka sulu taha kogunenud veekogu: *Mäesulg*, *Vahtsõkivi sulg* ja *Sulg* (kõik Rõu).

Sulg on tuletis verbist *sulgema*, mis esineb lõunaeestis kujul *sulgma*. Sõnal on vasteid läänemeresoome keeltes ja mordva keeltes (EEW IX: 209–211).

3.1.14. *Jõgi, oja ~ uja, ora ~ ura, kraav', pääkraav', vanakraav'*

Alarühma kuuluvad suurema või väiksema veehulgaga vooluvesi tähistavad determinandid.

jõgi Fluss, Strom, Bach W 160

jõgi: jyy: jōkō

Jõgesid on Võrumaal palju, kuid enamasti on nende nimed sekundaarsed: *Kuura jõgi*, *Nõnova jõgi* jt. Primaarnimed on vahest: *Mustijõgi* (Har, Rõu), *Mädäjõgi* (Vas, Räp), *Pärlijõgi* (Rõu), *Tambijõgi* (Räp), *Võhandu jõgi* (~ *Pühäjõgi*) (Kan, Urv, Räp), *Ärnu jõgi* (Krl) jt. Jõega ühenduses olevad vanad jõed või jõeosad säilitavad oma determinandi, nt *Tambijõgi* ja *Türmäjõgi* Räpina kihelkonnas.

Erinevusi on rahvakeelse ja ametliku nimetarvituse vahel, nt ametlik on *Piili jõgi*, rahvas kutsub *Piili oja* (Har, Rõu).

Võidakse kasutada nii determinandiga vormi *Vaidva jões*, *Võhandu jões* kui determinandita *Vaidvan*, *Võhandun* (vrd Pall 1977b: 118).

Sõnale leidub vasteid läänemeresoome, samuti saami ja soomeugri keeltes ungarini välja, kuigi ungari keeles esineb sõna arhaismina ja kohanimedes. Kaugematest sugulaskeeltes on samuti arvatud sõna leiduvat (SSA I: 240, EEW : 580–581, Raun 2000: 22). Nii on tegemist vana omasõnaga ehk uurali sõnaga.

oja ~ uja kleiner Bach, Pfütze, Lache W 707

oja: oja: oija; uja: uja: uija

Ojadelgi on palju sekundaarnimesid ja ojadelt on saanud eri objektid nimesid, nii külad kui eriti rohkesti talud. (vrd Kallasmaa 2000a: 95, Pall 1977b: 118) Talunimede puhul esineb kahesugust käänamist: kas *Piiraja* (talu), *Piirajalõ*, *Piirajal* (Räp) või *Raudoja talo*, *Raudoja tallo*, *Raudoja taloh* (Vas).

Võru murdest võib leida apellatiivi kujudel *oja ~ uja* 'oja' ning lisaks sama tähendusega peamiselt järelkomponendina esinev *ora ~ ura* 'oja'. Häälikujoonte täpsemat levikut on raske määratleda, ent laias laastus võib öelda, et *oja* on levinud Lääne- ja Põhja-Võrumaal, *uja* Ida-Võrumaal; *ura* läänepoolsel Võrumaal ja *ora* idapoolsel Võrumaal. *-oja ~ -uja* on sageduselt 7. determinant.

-oja ~ -uja esineb determinandina muidugi ojanimes: *Aardoja, Hall'oja, Hargooja* (kõik Röp), *Jaaskaoja* (Urv), *Kalsauja, Kivestüuja, Kiviuja, Lambauja, Lätiuja* (Vas), *Piirioja* (Rõu), *Tõmmoja* (Kan), *Äühvüoja* (Har), *Vilimikuoja* (Krl) jpt.

Lääne-Võrus (eriti Harglas) ja isegi Ida-Võrus (nt Vastseliinas) esineb oja determinandina ka sälkorgude nimedes. Sälkorg on V-kujulise ristlõikega kitsas väike org, harilikult ilma veeta, nt *Ruunaoja* (Krl), *Ruuhvõoja, Raudoja, Lambaoja, Riisoja, Pardsõlõoja* (kõik Har), *Paaloja* (Rõu), *Põdraoja* (Vas). Selles tähenduses sarnaneb oja soome keele apellatiivile oja 'kraav'.

Sõna esineb läänemeresoome keeltes ja koltasaami keeles (SSA II: 262, EEW VI: 1823–1824). J. Saarikivi (2004: 199–201) on arvanud, et oja on vana soome-ugri sõna.

ora ~ ura 'oja; väike jõgi' W –

ura: ura: `urga; ora: ora: `orga; urg: ura: urga

Vana oja tähistav apellatiiv on vanal Võrumaal olnud ka *ora ~ ura*. Kuigi Lõuna-Eesti murretest pole registreeritud apellatiivi *urg: ura*, on see teada Leivust kujul *`urg: ura: `urga* 'jõgi' ja liivist kujul *u`rG ~ `urga* 'väike oja' (Palmeos 1959: 103, Pall 1997: 30). Wiedemannil (1973: 1259) on kirjast ka apellatiiv: *urk: urgi* tähenduses 'põllule ettetõmmatud joon viljalõikusmaa jagamiseks'.

Leivus esineb *-urg* determinandina nimedes *Piitreurg, Laanurg* ja *Musturg*. Harglast on teada heinamaanimi *Hobuurg*. (Palmeos 1959: 103, Pall 1997: 30) Ka Eesti läänemurrete ala kohanimes on *-urg* tuntud, nt nimedes *Suururg* ja *Laiurg* (Pär). Tuntakse veel determinante *-urk* ja *-urgad*, mis esinevad veeloikude nimedes: *Napaurk* (Khn) ja *Silmiurgad* (Khn). Kihnus on apellatiivil *urk* tähendus 'väike järv' (Kallasmaa 2003: 94), Häädemeestel esineb apellatiiv *urgad* tähenduses 'vesised kohad rannakarjamaal' (K. Pajusalu suuline teade). Soome murretes on sõnal *urkama* tähendus 'süvend, jõesäng, jälg' ja sõnal *urk(k)onen* 'õõs, õõnsus; urg, urgas; pragu' (SSA III: 376).

Tänapäeva võru keeles apellatiivi *urg: ura* ei tunta, kuid kui keelejuhtidelt näiteks Hargla kihelkonna Saru külas küsida, missugus(t)e objekti(de)ga see apellatiiv seostub, siis viidatakse ennekõike *Ura ojale* ehk *Urale* või ka *Ura* taludele. *Ura oja* tuntakse keskjooksul nimega *Ahli oja* ja alamjooksul nimega *Uskuna oja*.

Vaid ühes nimes esineb *-ura* tänapäeval determinandina: *Villigä ura* (Har). Paaris nimes esineb varieerimist *oja (-uja) ~ ora: Saluora ~ Saluoja* (Rõu), *Ikuuja ~ Vinnora* (ühe oja paralleelnimed).

Järelkomponendina aga esineb *-ura* Lääne-Võrumaa lõunaosa nimedes rohkesti, samuti *-ora* idapoolsel Võrumaal.

Tänapäevane *Kooskora* oja nimi on Mellini kaardile kirjutatud kujul *Koskur*, kuid samal ajal näiteks esinevad *Lindora* ja *Verriora* (Mellin 1798). Veriora küla nimi on 1682 üles kirjutatud *Weryura* (Roslavlev 1974: 14), sellest varem 1630 aga *Veriora*, samuti hiljem. Tänapäevase Riihora küla nimi on 1684 üles kirjutatud *Rigura Pustus*, 1688 *Richora* (Roslavlev 1976: 10). Tänaseks hävinud *Panitora* küla nime Vastseliina kihelkonnas on üles kirjutatud niiviisi: 1561 *Панитора, Паниковичи*, 1585 *Ponitora*, 1586 *Ponitura*, 1627 *Pannitura, Panitura*, 1630 *Panitura*, 1638 *Pantza, Panytura, Pantura*, 1688 *Pantoriska Gebiet* (Roslavlev 1976: 17). See annab alust arvata, et tegemist on ühe apellatiivi erinevate variantidega. Paralleelselt esinevad vaheldused apellatiivides *muro ~ moro, turn ~ torn* 'turi' jmt.

Oletada võib, et enne, kui apellatiiv *urg: ura* keele tavasõnavarast kadus, üldistusid *ura* ja *ora* ka nimetava kujuks.

Olgu siinkohal näiteks toodud mõned tänapäeval tuntud nimed, milles *-ura* esineb atribuutosas. Talunimed: *Ala-Ura, Mäe-Ura, Ura, Lammastura, Leppura, Pihkura* (kõik Har) jt, loodusnimed: *Hainura suu, Hoburasuu, Laandura hainamaa, oja ja suu, Mustura hainamaa, kraav'* ja *suu, Lammastura kolk, Tõhvura oja ja suu, Uhjura kraav'* ja *räestik, Viirgura hainamaa* (kõik Har) ning *Ura oja* (Har, Rõu) jt.

Mõned näited ka nimedest, milles *-ora* esineb atribuutosas. Külanimed: *Kiviora* (Vas), *Kooskora* (Plv), *Lindora* (Vas), *Riihora* (Vas), *Ora küla* (Plv), *Saluora* (Rõu), *Veriora alevik* (Räp); talunimed: *Ora* (Plv), *Päivora* (Plv), *Riihora* (Vas), *Oramäe* (Rõu) ja loodusnimed: *Kaatsora järv, kund ja oja* (Plv), *Lüngoranurm'* (Vas), *Leppora luht ja mägi* (Vas), *Limborja jõgi ja niit* (Urv), *Kooskora oja* (Plv), *Orajõgi* (Urv, Plv), *Oraoja* (Rõu, Vas, Plv), *Ora niit* (Plv), *Oranõna* (koht, kus järve suubub väike oja) (Räp) jpt.

Apellatiivi *ura* päritolust on kirjutanud Paula Palmeos (1959: 102–106), kes on arvanud, et sõnal leidub vasteid permi ja ugri keeltes. Selle väite lükkab ungari keele etümoloogiliste sõnaraamatute abil ümber V. Pall (1997: 30). Igatahes esineb sõna nii

Eesti läänemurrete (Kallasmaa 2003), Põhja-Tartumaa (Pall 1997, 1977) kui Võrumaa kohanimedes, lisaks liivi keeles (Vääri 1976: 62–65) ja ka Põhja-Venemaa kohanimedes, mis on pärit kadunud soome-ugri keeltest (J. Saarikivi suuline teade). J. Mägiste arvates on *urg*, *urgas*, *urk* ja *org* etümoloogiliselt seotud (EEW 1842–1843), sama on kirjas ka soome keele etümoloogilises sõnaraamatus (SSA III: 376).

kraav' 'kraav' *Graben* W 386

kraav': *kraavi*: `kraavi

Determinant *kraav'* on Võrumaal sageduselt 18. ja seda tuleb ette peamiselt muidugi kraavinimedes: *Roodevikukraav'* (Kan), *Vaalikraav'* (Urv), *Savikraav'* (Krl), *Ruunakraav'* (Krl), *Kalkunikraav'* (Har), *Poolakraav'* (Har), *Piirikraav'* (Rõu), *Krannakraav'* (Plv), *Hallikraav'* (Plv), *Viinakuakraav'* (Räp), *Savisaarõkraav'* (Se) jpt.

Ametlikus nimekasutuses on suuremad või ka tähtsamad kraavid nimetatud ojaks, nt *Varsajärve kraav'* e *Koke oja* (Kan), *Piirikraav'* e *Tinu oja* (Urv), *Mürinäkraav'* e *Taheva oja* (Har), *Kannussaarõ kraav'* e *Tsooru oja* (Rõu), *Suurõsuu kraav'* e *Kooskora oja* (Plv) jpt.

Erandlikuna esineb *-kraav'* (arvatavasti) läbi maanina otsa kaevatud või uhitud kraavi, nüüd aga järveosa nimes: *Kitsõkraav'* (rööpnimed *Kitsõkurk*, *Kits*) (Räp). Vastselliinas ja Põlvas tuleb *-kraav'* determinandina esile ka kuivade ning sügavate orgude nimedes: *Maksakraav'* (Vas), *Haisvakraav'* (Vas) ja *Kuudra kraav'* (Plv).

Apellatiiv *kraav* on keskalamsaksa laen (< *grave*) (EEW III: 975, Raun 2000: 50).

pääkraav', ***vanakraav'***

pääkraav': *pääkraavi*: *pää`kraavi*; *vanakraav'*: *vanakraavi*: *vanna`kraavi*

Täpsustavad kraavi liiki näitavad determinandid on *pääkraav'* 'peakraav' ja *vanakraav'*. Tegemist on tuletistega (*pää* 'pea' + *kraav'* ja *vana* + *kraav'*).

Kui oja on süvendatud ja sellest tehtud näiteks maaparanduskraav, jääb vana ojanimi tavaliselt alles, nt *Selise pääkraav'* e *Varsauja* (Vas). Lisaks leiduvad veel sellised peakraavide nimed: *Parisuu pääkraav'* (Kan), *Laanõniidü pääkraav'* (Kan), *Parisuu peakraav'* (Urv), *Laanõniidü pääkraav'* (Plv) jt.

Vaid ühes nimes esineb determinandina *-vanakraav'*: *Ubajärve Vanakraav'* (Har).

3.1.15. *Tsori, tsorg, tsoro, tsoll', oit*

See alarühm hõlmab determinante, millega tähistatakse ojataolisi piklikke pooleldi kinnikasvanud märgi kohti. Selle mõistepesa *ts*-algulised apellatiivid esinevad vaid Lõuna-Eestis, peamiselt võru keele alal. Apellatiiv *oit* aga pole Võrumaale tüüpiline.

tsori 'ojataoline piklik märg koht; kraav' *Geschwirre, Geschrille, Gebrumme* W 1207

tsori: tsori: tsorri

Apellatiivile *tsori* annab V. Pall (1977b: 119) tähenduseks 'kinnikasvanud oja, nire, kraav; kitsas pikk heinamaa' (Eesti murretes ka *sori* ja *sorr*). VMSi järgi tuntakse sõna vaid Urv, Har, Rõu, Plv, Vas, Räp, Se tähenduses 'oja, riba' (VMS II: 545). Päris täpset tähendust ei anna edasi kumbki üleskirjutus. A. Saareste mõistelises sõnaraamatus on tähendus 'mäda ojakoht, kinnikasvanud oja, veenire' (Saareste 1958: 774).

Üks Räpina keelejuht on *tsori* kohta lausunud: "Ma kaivi sügävä t'sori ja lasi kuk'kest vii `vällä" (EMS III/15: 993). Öeldust jääb mulje, et tegemist võib olla mis-tahes kraaviga. Hargla keelejuht jällegi seletas mulle oma kodukoha *tsori* kohta nii: "Tanh Jahviga alh om *tsori*, om sääne piklik, suurõmb ku kraav', suurõviiga om jõega ühendüs, muiduq eiq, suvõl om sääl kah vesi, vanastõ sai sääl käütüs kallu püündmän, ku latsõ olli." Sellest jääb mulje, et tegemist on mingisuguse märja kohaga.

-*tsori* tuleb determinandina esile järgmistes nimedes: *Kunnutsori* (*Varsauja* laiem niidutaoline osa) (Vas), *Hirretsori* (Rõu), *Käretsori* (Rõu), *Sillukõstõ tsori* (Räp), *Tsori* (Har) – märjad kohad.

Erandlikuna esineb -*tsori* järsu oru serva sees olevate sälkorgude nimedes: *Reinotsori* ja *Suurtsori* (Rõu).

Etümoloogia ebaselge. J. Mägiste toob verbi *sorisema* (eL *tšorisõma*) juures näiteks lüüdi sõna *t'šoraitta*, *-išta* 'vuliseda, suliseda, niriseda', kuid peab neid onomatopoeetilisteks sõnadeks (EEW IX: 2876–2877). Tõenäolisem on siiski, et apellatiiv kuulub ühte pessa ka sõnadega *tsorg* ja *tsora* ning ei ole onomatopoeetilist päritolu.

tsorg 'kraav, väike kinnikasvanud oja', võibolla ka 'nõgu' *Röhre, Rinne, Rille, Vertiefung, Thal, kleines Rinnsal, schmales Stückchen Land* W 1207

tsorg: tsoru: `tsorgu; tsorg: tsoro: `tsorgo

Metsanimes *Illustsorg* (Krl) esineb determinandina *-tsorg*. VMS annab sellele apellatiivile vasteks San, Krl, Rõu ‘nõgu’ (VMS II: 545). Ilmselt ei ole tegemist täpse tähendusega, sest A. Saareste annab *(t)sori: (t)soro ~ (t)soru* vasteks ‘sori, nire, ojake (näit. oru põhjas) (Rõu, Plv) (Saareste 1958: 774).

Etümoloogia ebaselge, vt *tsori*.

tsoro ‘kraav, oja’ *Röhre, Rinne, Rille, Vertiefung, Thal, kleines Rinnsal, schmales Stückchen Land* W 1207

tsoro: tsoro: tsorro; tsorg: tsoro: `tsorgo

Wiedemanni arvates on *tsoro* puhul tegemist nominatiiviks üldistunud genitiiviga apellatiivist *tsorg*. Tähendus on nii Wiedemanni kui Saareste arvates lähedane apellatiivile *tsori*.

tsoru ~ tsoro tähenduses ‘kraav, oja’ on tuntud San, Urv, Krl, Plv, Vas, Se (VMS II: 545). Vaid ühes kraavinimes tuleb see esile: *`Paskatsoro* (Se).

Etümoloogia ebaselge, vt *tsori*.

tsoll’ ‘kitsas vaevane kraav, oja vms; madal koht’ Wiedemannil kujul *tsoli: tsoli* ‘*kleine Niederung, Pfütze, Vertiefung*’ W 1206

tsoll’: tsolli: `tsolli

Üleskirjutuste järgi on kitsa levikuga apellatiiv *tsoll’*: Võn ‘madal koht, oja suu jõe ääres’ ja Plv ‘kitsas ja vaevane kraav, oja või jõgi’. Determinandina tuleb *-tsoll’* esile Võnnu ja Räpinä piirialadel olevate orgude nimedes: *Kiisatsoll’, Kure tsoll’, Kõdretsoll’* jt. Samas on see apellatiiv varem tuntud olnud laiemalgi alal, sest näiteks Rõuges ja Vastseliinas esineb see nimede atribuutosades: *Tsolli küla* ja *Tsollimägi*.

Etümoloogia ebaselge. Seostamist onomatopoeetilise sõnaga *tsollin* ‘solin’ raskendab Rõuge ja Vastseliina külade paiknemine mägisel, suhteliselt suurte kõrgendikega alal.

oit ‘ojataoline veekogu’ *Wassertümpel, Pfütze* W 706

oit: oido ~ oidu: `oitu

Apellatiivile *oit* on Põlvast kirja pandud tähendus ‘ojataoline veekogu’ (Pall 1977b: 121) ja VMS annab lisaks tähenduse ‘lomp’ (VMS II: 138). Põhja-Võrumaal Võnnu ja Põlva kihelkondade piiril on kasutusel kohanimed *Pardioit* (Võn/Plv), *Piirioit* (Võn/Plv), *Tammõoit* (Plv), Kanepis ka *Rahamäe oit*. Kõikide nende nimede puhul sobib paremini tähendus ‘ojataoline veekogu’, samas ei ole neis palju vett.

Apellatiiv *oit* on tuntud olnud nii Eesti lääne- kui ka idamurretes (Pall 1977; Kallasmaa 2003), lisaks ka mõnes Lõuna-Eesti kihelkonnas. Kihelkondade järgi: Hlj, VNg, IisR, PJg, Tor, JJn, VMr, VJg, Sim, Trm, Kod, MMg, Pal, Äks, Ksi, Lai, Plt, Vön, Rõu, Plv, Ráp (VMS II: 138).

Etümoloogia ebaselge. *Uitto*- ja *oit*-algulisi kohanimesid kohtab ka Soomes ja Karjalas.

3.1.16. *Läteq, allikas, kaiv, kerikukaiv*

läteq ‘allikas, läte’ *Quelle, Brunnen* W 478

läteq: `lätte: lätet

Lõunaeeesti murretes üldine *läteq*: *lätte* (< **läktek*: *läkte*-) ‘allikas, läte’ esineb determinandina rohkem kui paarikümnel korral vaadeldava ala lättenimeses. Mõned näited: *Sepäläteq* (Kan), *Mõuläteq* (Kan), *Jummalläteq* (Rõu), *Hingüsläteq* (Plv), *Külmläteq* (Vas), *Viieharoläteq* (Vas), *Märäläteq* (Ráp), *Müräläteq* (Se), *Praavesläteq* (Se), `Vargaläteq (Se) jt ning on olemas ka mitmuslik nimi *Kikastu lätteq* (Vas).

Apellatiiv *läteq* on läänemeresoome sõna. Tegemist on väga vana (läänemeresoome algkeele) tuletisega verbitüvest **läkte*- ‘minna’. Sõnal on vasteid ka kaugemais sugulaskeelis (Häkkinen 2004: 650–651, SSA II: 121–122, EEW V: 1436–1437, Raun 2000: 85).

allikas *Quelle* W 26

allikas: *allika*: *allikat*

Eesti keele mõjul on käibele tulnud apellatiiv *allikas*. Erandlikuna esineb see kahes nimes determinandina: *Silmäviiallikas* (Vas) ja *Ohvriallikas* (Urv).

Allikas on lõunaeeesti keeltes uus apellatiiv, varem pole seda Võrumaal tuntud, rääkimata kohanimedest, kuid Põhja-Eesti keelealal on *allikas* tuntud. Samast algvormist pärineb ka soome *allikko* ‘veelomp, loik, lomp jne’. Saamimaal esineb apellatiiv kohanimede esiosades, teistest sugulaskeeltest ei ole sõnale vasteid leitud (SSA I: 70, EEW I: 63, Raun 2000: 3).

kaiv ‘kaev’, *kerikukaiv* *Brunnen, Schacht* W 181, W 188

kaiv: *kao*: `kaivo ~ `kaivu

Mõnikord on lompide või kaevude nimedes determinandiks *-kaiv*: *Kivitse kaiv* (Har), *Reksi kaiv* (Har), *Mustkaiv* (Vas), *Kullakaiv* (Plv), isegi üks lättenimi kannab seda

lõpuosist: *Mustlasõkaiv* (Ote). Erandlik on Rõuge kihelkonnas Tsoorus kasutatav nimi *Pööni kerikukaiv*, mis on pärimuse järgi kirikule kuulunud kaev.

Kerikukaiv on tuletis apellatiividest *kerik* 'kirik' + *kaiv* 'kaev'. *Kaiv* ise on tuletis verbist *kaibma* 'kaevama', millele omakorda leidub vasteid saami, volga ja permi keeltes (SSA I: 279).

3.1.17. *Järv, järv'tüs, lump ~ lomp, suut', läpp, land, tiik*

Rühma on koondatud suurema või väiksema pindalaga seisvate veekogude nimede koosseisus olevad determinandid.

järv 'Landsee, aufgestautes Wasser' W 150

järv: *järve*: `järke

Vaadeldava ala kohanimedes on *järv* on sageduselt 3. determinant.

Järvenimede puhul, nii nagu sageli ka teiste nimede puhul, ei saa me täpselt kindlaks teha, milline on sekundaar-, milline primaarnimi või on vahetegemine raske. Olgu siin esitatud väike valik arvatavaid primaarnimesid: *Ahijärv* (Kan), *Perätsjärv* (Kan), *Üübjärv* (Urv), *Uhtjärv* (Urv), *Ubajärv* (Krl), *Ähijärv* (Krl), *Raudjärv* (Har), *Riidjärv* (rööpnimi *Riigjärv*) (Har), *Viigjärv* (Rõu), *Uikjärv* (Rõu), *Üvvärjärv* (Rõu), *Vihatjärv* (Plv), *Mõujärv* (Plv), *Kamarusjärv* (Räp), *Igäme järv* (Räp), *Lämmijärv* (Räp, Se), *Kogrõjärv*, *Tibujärv* (Se) jpt.

Mõnel korral esineb ka mitmuslikke nimesid: *Saarjärveq* (Krl), *Varõsjärveq* (Rõu), samuti deminutiivne terminnimi *Järvekene* (Se) – soo keset metsa.

Determinandiga *järv* on Võrumaal 436 suuremat või väiksemat järve, 61 tehisjärve ja 29 sood (endist järve). Järvede arvu poolest juhib edetabelit ülekaalukalt Rõuge kihelkond, kus on 142 järve, vähe järvi on Hargla kihelkonnas ning kõige vähem Setumaal.

Veekogude nimesid peetakse kõige vanemateks nimedeks üldse. Kui vaadata kasvõi neid näiteks toodud järvenimesid, siis enamike puhul jääb nimeandmismotiiv hämaraks. Suurem osa Võrumaa järvenimedest on siiski läbinähtavad.

Sõnale leidub vasteid läänemeresoome, saami ja volga keeltes, teistes sugulaskeeltes vasteid ei ole. Olli Nuutinen on välja pakkunud, et *järv* (< **järvä*) võiks olla balti laen (< ld *jáura* 'soo', *júra* 'meri') (SSA I: 259).

järv'tüs 'järvede kogum', Wiedemannil † *jär'witüs* 'kleiner See, erweiterte Stelle im Bache' W 150

järv'tüs: järv'tüese: järv'tüst

Kui on palju järvi väiksel alal üheskoos, kutsutakse seda *järv'tüs*: *Haabsaarõ järv'tüs* (Räp), *Võsojärv'tüs* (Räp). EMS-s on sõna veel kujul *järvitüss*, nüüdseks on *i*-st tekkinud palatalisatsioon. EMS-s on ka tähendus pisut eksitav: 'väike järv' (EMS II/7: 334), tegelikult aga 'palju väikseid järvi koos'.

Tegemist on tuletisega apellatiivist *järv'* (*järv'* + *-tüs*).

lump ~ **lomp** 'lomp; tiik' *Pfütze, Lache, Niederung im Felde (welche nur zu Zeiten Wasser enthält* W 520, W 551

lump: lumbi: `lumpi; lomp: lombi: `lompi

Sageduselt üheksas on determinant *-lump* ~ *-lomp*, millel peamiseks tähenduseks on '(vee)lomp', aga mõnel pool ka 'tiik'. *Lump* on levinud Krl, Urv, osas Kan, osas Plv, Vas, Se, vaid üksikuid nimesid võib kohata Har, Räp, Rõu. *Lomp* on levinud osas Kan, osas Plv, Räp, vaid üksikuid kohtab Urv. Harglas ei leidu selle determinandiga tiiginimesid peaaegu üldse, ka Rõuges mitte. Rõuges on põhjuseks ilmselt järvederohkus – talu juurde polegi vaja eraldi tiiki, Harglas on esialgu vaid vana jõe osa tähistav apellatiiv *suut* üldistatud ka (sh kaevatud) tiike tähistama.

Kõige rohkem leidub determinandiga *-lump* ~ *-lomp* tiikide nimesid, nt *Riiulump* (Kan), *Aigraamadulump* (Urv), *Sõiralump* (Urv), *Pardsilump* (Krl), *Pikälump* (Plv), *Varsangulump* (Vas), *Tsässonalump* (Se), *Laulatuslump* (Se), *Neleselomp* (Kan), *Krookslaadilomp* (Kan), *Konnalomp* (Plv), *Pardsilomp* (Plv), *Ivalomp* (Räp) jpt.

-lump ~ *-lomp* võib olla ka soode (millest mõned ongi endised lombid) determinandiks: *Saarislump* (Kan), *Liivalump* (Krl), *Nurmõlump* (Urv), *Jõuhlump* (Plv), *Vinklump* (Plv), *Tümplump* (Plv), *Sinsslump* (Vas), *Hanipaiulomp* (Kan), *Liilomp* (Plv), *Tarnalomp* (Räp) jpt.

Umbes kümnel korral leidub *-lump* ~ *-lomp* nimedes, mis on antud lohkuudele, milles ei ole (vähemalt kogu aeg) vett: *Varsalump* (Kan), *Toomõlump* (Krl), *Tammõlump* (Plv), *Krandsilomp* (Plv), *Jõõlomp* (Plv), *Tringilump* (Plv), *Latsõlump* (Vas) jt. Huvitav orunimi on *Pikämäe lomp* (Räp), millel on determinandiks küll *lomp*, kuid minnakse ikkagi *Pikämäe alaq* ja öeldakse, et midagi toimus *Pikämäe all*.

Mõningaid erandlikke nimesid veel: *Kuusõlomp* (Plv) on allikas, *Kalmuslump* (Plv) mets (endine soo), *Tammlump'* (Räp) maa-ala, *Pringilump* (Plv) kuiva maaga metsatukk ja *Hullulomp* tasane põld (Plv).

A. Rauna (2000: 78) arvates on *lomp* eesti keeles deskriptiivne sõna, sama Mägistel: deskriptiivne variant vokaalivaheldusega *a ~ o* sõnast *lamm* või *lomm* (EEW IV: 1351). Apellatiivile *lamm* annab VMS (II: 404) Kuu, VNg, Ran, TMr, Võn, Plv, Räp tõepoolest tähenduse 'lomp'. Saareste annab mõistelises sõnaraamatus neli erinevat tähendust, millest 'väike madal laht' (lähemalt vt *lamm*) on Rápina (vähemalt osaliselt ka Võnnu) kohanimedes ainuvõimalik. *Lomm* esineb Kuu, Kul, Mär, Vig, Mih, Jür, HJn, Ran tähenduses 'loik' (VMS II: 456).

Sõna võiks ühendada soome sõnaga *lampi: lammen*, kuid sel juhul oleks ühendus ebareeglipärane (Saarikivi 2004: 228–229).

suut' 'vana jõe säng; ka tiik' *altes Flussbett mit venig Wasser* W 1066

suut': *soodi: `suuti*

Murdekartoteegi andmeil tähendab *suut'* Trv, Hel, Ran 'endine jõesäng', Urv 'pikergune lomp, väike ojanire' ning Krl, Har 'veelomp, mis jäänud järve kinnikasvamisest'. Harglas tähendab *suut'* üldkeeles ka '(kaevatud) tiik'.

Enamik *soote* on jõest eraldunud, nagu näiteks *Silmsuut'*, *Särksekolgasuut*, *Olina suut'*, *Surmasuut'*, *Külmsuut'* (kõik Har), *Katlavangu suut* (Plv) jt, kuid mõned on veel jõega ühenduses, nagu näiteks *Vomsi suut'*, *Piirisuut'*, *Taidsi suut'* ja *Laagustõ suut'* (kõik Har). Vastseliinast leiame pluralis näite *Lalli soodiq*, mis on jõeäärne heinamaa.

A. Raun pakub, et *suut'* on deskriptiivne sõna apellatiivist *soo*, E. Koponen refereerib sama seisukohta (Raun 2000: 160, Koponen 1998: 169). Raamatu "Suomen sanojen alkuperä" järgi on germaani algkeele sõna **sauþa-* aluseks apellatiivile *haud*, mille vaste keskalamsaksa keeles on *sōt* 'läte, kaev' (SSA I: 148). Mina pakuksin, et seesama keskalamsaksa sõna *sōt* võiks olla võru sõna *suut'* aluseks.

läpp 'linaleoauk, tiik või lomp' *Wassergrube (in Morästen zum Flachsheichen)* = läpe; *läpe: läppe* 'Loch im Eise (zum Wasserschöpfen)', hirre-läpp 'ein solches Loch zum Fischen' W 478

läpp: läpü: `läppü

Apellatiiv *läpp* on Võn, Kan, Plv, Vas, Ráp, Se, Kra ‘(kaevatud) linaleotiik’, Rõu ‘mudane soomülgas’. *läpeq*: *läppe*: *läpe(h)t* on võru keele alal ‘jäässe raiutud veevõtuauk’ (vrd Koponen 1998: 124). Kohanimedes esineb *-läpp* determinandina *läpunimedes*: *Rüvvi`rossõläpp* (Se) ja *Oinaläpp* (Se) ning järvesopi nimes: *Mudaläpp* (laht Vagulas) (Võru).

Mägiste arvab, et tegemist on hüpokorismiga sõnast *läbi* või *läpastama* (EEW V: 1446–1447). Koponen arvab samuti, et sõna on kuidagi seotud verbidega *läpastama*, *läppuma* (Koponen 1998: 124).

Võru keeles tähendab *läpähtümä* ‘lämbuma’, *läpähtüs* ‘mülgas, mudaauk’, *läpätämä* ‘lämmatama’ (VES 2002). Võimalik, et sõnal *läpp* on seos just nende verbidega ja tähendusega ‘umbne, seisev’.

land ‘looduslik lomp’ *stehende Pfütze W 454*

land: *lanno*: *lando*; *land*: *lannu*: *landu*; *land*: *lanna*: *landa*

Apellatiivi *land* tähendus on ‘pooleldi kinnikasvanud järv, suurem veelomp’. Sõna võib leida nii Mulgi, Tartu kui ka Võru murde alade kohanimedest, kuid apellatiivina esineb üksnes Võru murde alal (Pall 1972b: 149, Simm 1977b: 27). Üks Vastseliina keelejuht on seletanud, et “*land om vesine kotusõkõnõ*” (EMS III/14: 772).

Loduslike lompide nimedes tulebki esile determinant *-land*: *Vimbland* (Rõu), *Kunnaland* (Rõu), *Käpämäe land* (Rõu), *Udsali land* (Rõu), *Uutland* (Rõu), *Vihtla land* (Rõu), *Viro land* (Rõu), *Kunnaland* (Vas), *Tiisleri land* (Vas) jt.

Esineb ka epeksegeetiline nimi *Lanna järv* (Urv).

Mägiste arvab, et *land* on variant soome-ugri sõnast *lante* < *lamte-*, millest tulnud eesti *laas*. Samas ta märgib, et on olemas liivi *land* ‘lomp, loik’, soome *lanto* ‘madalik, madal niiske maa’ (EEW IV: 1226).

Vastavaid tuletisi on teisteski läänemeresoome keeltes ja kaugemates sugulaskeeltes. Saami (*luow’det*) ja mordva (*lańd’ams*) vasted viitavad sellele, et sõnade aluseks võib olla vana verbaalnoomen, millel tähendus ‘madal; lohk, nõgu; kukkuda, maha suruda või paisata’. Soome, komi ja udmurdi vasteid on peetud ka indoeuroopa laenuks (< indoeuroopa või germaani algkeele **lomd^ho-*, vrd ka varase germaani algkeele **landa-*) (SSA II: 45). Soome sõna *lannas* ‘pikk madal rand’ on arvatavasti tuletis sõnast *lansi*: *lannen* ja sellele on esitatud germaani algupära (vrd *land* ‘maa’) (SSA II: 45).

Häälikuliselt võibki õige olla ühendada *laas* ja *land*, kuid vähemalt Võrumaal on *laan* ‘laas’ (mets) ja *land* (looduslik veekogu) tänapäeva seisukohalt küll väga erinevad objektid. Siiski leidub üks nimi, mida vanemad inimesed teavad kui *Lannamõtsa* küla, ametlik nimi on aga *Laanemetsa*, Mellini kaardil *Lan̄emetz*.

tiik' *Teich* W 1163

tiik': *tiigi*: *tiiki*

Determinanti *-tiik'* kohtab Võru- ja Setumaa kohanimedes suhteliselt harva ja mõnikord (mitte alati) on see tuntavalt hilistekkeline, nt nimes *Mahlatselhi tiik'* (Urv), *Taimõaia tiik'* (Plv) jt. Veel näiteid: *Hanitiik'* (varem *Hanilomp*) (Kan), *Näkitiik'* (Urv), *Kallitiik'* (Rõu), *Parotiik'* (Plv), *Sõatiik'* (Plv), *Laanõtiik'* (Räp), *Mähätiik'* (Räp) *Kuningatiik'* (Se) jt.

Tegu on alamsaksa laensõnaga (< *diik*), inglise keeles on tänapäevani kasutusel verb *to dig* ‘kaevama’. Ingerlased on sõna oma keelde üle võtnud eestlastelt (*tiikki*) (EEW X: 3154).

3.1.18. *Tsärdsäk, lohk, londsik, lont, loosik*

Sellesse alarühma kuuluvad suuremad või väiksemad pooleldi kinnikasvanud või kinni kasvama hakkavate lompide või siis lohkude determinandid.

tsärdsäk ‘pooleldi kinnikasvanud lomp’ W –

tsärdsäk: *tsärdsägü*: *tsärdsäküt*

Apellatiiv *tsärdsäk* on üles kirjutatud ainult Vastseliinast tähenduses ‘mudane koht’. Seda on peetud ka *lannu* sünonüümiks. Nimelt on ühelt Vastseliina keelejuhilt üles kirjutatud, et “*tah Lemmädsi küläh oll' Sergo land, myni üt' Sergo tsärdsäk*”. Nimetatud apellatiivi võib leida paaris terminnimes: *Tsärdsäk* (Vas) – soo ning *Tsärdsäk* (Plv) – metsaosa nimi. Vastseliina *Tsärdsäk* (soo) ongi seesama, millest kunagine keelejuht kõneles.

Etümoloogia teadmata. Siiski võiks sõna võrrelda karjala keele sõnaga *tšäreikkö* ~ *tšarikko*, millel tähendus ‘lohk teel vms’: *kus kohtaa dorogal on lumi sulanuh sid on tšäreikkö* (KKS 2005: 257).

lohk *Vertiefung, Niederung* W 517

lohk: *loho*: `lohko; *lohk*: *lohu*: `lohku

Lohk on tuntud üle kogu Eesti tuntud apellatiiv ja on Võrumaal sageduselt 20. determinant. Determinandina esineb see lohkude nimedes, kusjuures *lohk* võib olla nii veega kui veeta koht: *Kääpälohk* (Kan), *Supilohk* (Kan), *Potilohk* (Kan), *Viinakualohk* (Urv), *Ruunaoja lohk* (Krl), *Sarapistilohk* (Har), *Kukilohk* (Har), *Ubasuulohk* (Rõu), *Kahrulohk* (Rõu), *Reedolohk* (Plv), *Oskarilohk* (Plv), *Kalmõtõlohk* (Vas), *Katlalohk* (Vas), *Haavistlohk* (Räp), *Hallilohk* (Räp), *Puksalohk* (Räp), *Purgõlohk* (Räp), *Sivälohk* (Vas, Se), *Jaagolohk* (Se), *Viinalohk* (Se), *Tsiasaarõlohk* (Se) ja ühes metsaga madal soo nimes – *Pardsilohk* (Se).

Mägiste arvab kahtlevalt, et *lohk* on ilmselt deskriptiivne sõna (EEW IV: 1341), Raun kordab seda ja toob võrdluseks aunuse *kotilohko* ‘kodukoht’ (Raun 2000: 77).

Soome keele *lohko* ‘tükk, lõik; riba, väli; sektor; ala; järk, osa, haru jms’ kuulub muidugi kokku eesti *lõhk-* ja võru *lahk-*tüvedega (sellest tulenevad arvatavasti võru *Laho-*algulised kohanimed).

Tähelepanuta ei tohiks jätta ka saksa keele sõna *Loch* ‘auk, mulk’ ja alamsaksa *lock* ‘auk’, mida peaksingi selle maastikuapellatiivi aluseks.

lont’ W –

lont’: *londi*: *lonti*

Lont’ on Krl, Har ‘lomp, loik; madal heinamaa, linalootus’ sel on lisaks tähendus ‘vihmaveelomp’. EKI murdekogus on keelejuhi selgitus: “*Lont*’ om tuu, konh alasi vesi om. Lohun ka yks om vesi, ku satas”. EKI kohanimekogus leiduvad determinandiga - *lont*’ jägmised tiiginimed: *Essemäe lont*’ (Har) – kõva põhjaga kalatiik ja *Kalmusõlont*’ (Har). (Tänapäeval arvatakse, et tegu on ühe objektiga). Lisaks teatakse veel tiike, millel nimeks *Paiulont*’ (Krl) ja *Osjalont*’ (Krl) ning ühte endist lompi, praegust sood nimega *Pudilont*’ (Krl).

Samatüvelisi ja samatähenduslikke vorme on leitud ka soome keelest (*lont(t)o*, *lonne*, *lonnikko*) ja võib-olla ka mordva keeltest. Apellatiivist *lont* on tuletatud *londsik* (-nd- > -nts). Mõlemaid peetakse deskriptiivseteks sõnadeks (SSA II: 92, EEW IV: 1354).

londsik ‘(vee)loik, lomp’, Wiedemannil *londzak*: *londzaku* ‘Pfütze’ W 520

londsik: *londsigu*: *londsikut*

Londsik ‘madal vesine koht’ esineb apellatiivina Rid, Mar, Mär, Vig, Lih, Mih, PJg, Nõo, Kam, Ote, San, Urv (*lundsik*) ja Ráp. Determinandina leidub seda vaid ühes lombinimes: `Möldre londsik (Vas).

Londsik on arvatavasti variant deskriptiivsest apellatiivist *lont* (EEW IV: 1352).

loosik ‘madal vesine koht, väike lomp’ Wiedemannil *luutsatus*, ka *luutsna*, *luusatus* ‘*quellige Stelle im Morast (welche im Winter nie zufriert), sumpfiges Bachufer*’ W 556

loosik: *loosigu* ~ *loosiku*: *loosikut*

Loosik Rõu, Plv ‘veeloik, madal vesine koht, väike lomp’ esineb determinandina ühes heinamaa nimes: *Jürihanni loosik* (Rõu) ja kuues Põlva kihelkonna metsase soolohu nimes: *Lipaloosik* e *Loosik* Viiraperäl, *Sossilooosik* Laanõl, *Loosik* Karilatsis, Vanaküläs ja Tännässilmäs ning *Haluloosik* Himmastõs.

Apellatiivi *loos*, *-i*, *loos*, *-u* variant on *loosik*, võib-olla ka *loops*, *-u*, soome keeles vastavad sellele idamurretes ja Põhja-Karjalas levinud *luoso*, isuri *lõsa*, karjala *luošo* jt, mis tähistavad samuti märgi paiku. Tegu on muinasvene laenuga (< vn *лужа*) (SSA II: 109, Räisänen 2003: 251–254, Must 2000: 185–186, EEW V: 1364).

3.1.19. Suu, hainasuu, suursuu, turbasuu, pai, nõtsk, nõdsu ~ nõdso, muda, hõdso, õrts, pass, vetevaotus

Alarühm koondab erinevaid märgalasid tähistavad determinandid.

suu ‘soo’ *Wiesenmoor, Sumpf, Morast* W 1062

suu: *suu*: *suud*

-suu ‘soo’ on Võrumaal sageduselt teine determinant. See esineb muidugi soode nimedes: *Kahrusuu* (Kan), *Kapõlisuu* (Urv), *Ussisuu* (Krl), *Sikasuu* (Har), `Paklasuu (Rõu), *Hellesuu* (Plv), *Läpässuu* (Vas), *Tsõõriksuu* (Ráp), *Tsirgumõsusuu* (Se) jpt; niitude nimedes: *Lakõsuu* (Kan), *Savisuu* (Urv), *Vahesuu* (Krl), *Sammõlsuu* (Har), *Kannusuu* (Rõu), *Külmsuu* (Plv), *Kuasuu* (Vas), *Haañassuu* (Ráp) jpt; metsade nimedes: *Preilisuu* (Kan), *Turbasuu* (Urv), *Kurõsuu* (Krl), *Lodjapiusuu* (Har), *Raudsuu* (Rõu), *Sillasuu* (Plv), *Soesuu* (Vas), *Rabasuu* (Ráp) jpt ning ka põldude nimedes: *Palanusuu* (Urv), *Karjasuu* (Har), *Määmaasuu* (Plv), *Mustisuu* (Vas), *Kõasuu* (Vas) jt. Kuna Võrumaal on väiksed sood, on neid olnud lihtne kuivendada ja põlluks teha. Vana esialgse objekti determinant *-suu* on siiski püsima jäänud.

Väga paljudel soodel on läbinähtamatud nimed, nt *Pansasuu* (Kan), *Limmassuu* (Kan), *Emmelsuu* (Kan), *Vilbusuu* (Urv), *Suiasuu* (Urv), *Ess-suu* (Urv), *Õrimikusuu* (Krl), *Reedusuu* (Krl), *Säägüsuu* (Har), *Hautsõrasuu* (Har), *Kall'arsuu* (Har), *Jõussuu* (Rõu), *Hänksuu* (Plv), *Jõrõssuu* (Plv), *Kändräsuu* (Vas), *Säägäsuu* (Vas), *Jõhesuu* (Räp), *Tšakanisuu* (Räp), *Veri`laskeisuu* (Se) jpt.

Deminutiivseid terminnimesid *Suukõnõ* leidub Setumaal, Vastseliinas ja Harglas.

Soo esineb järelkomponendina ka külanimes: *Hainasuu* (Vas), *Horosuu* (Vas) jt, talunimes: *Aesuu* (Vas), *Kaurisuu* (Räp), *Kurõsuu* (Räp) jt ning loodusnimes: *Kuasuu lump* (Vas), *Aesuu mägi* (Vas) jt.

Apellatiiv *raba* kõrgsoo tähenduses pole võru keeles tuntud. Eesti keele mõjul on see keelde siiski tulnud, eriti tähtsamaid soid märkima, nt rahvakeelne *Meenikunnu suu* kõlab võõraste suus tihti *Meenikunno raba*. Mõnikord on rahvas ise soonimele determinandiks *-raba* lisanud, nt Tiido külas *Surmasuuraba* (Kan).

hainasuu, suursuu, turbasuu

hainasuu: hainasuu: hainasuud; suursuu: suurõsuu: suurtsuud;` turbasuu: `turbasuu: `turbasuud

Mõnikord on olnud tarvis täpsustada, millise sooga on tegemist, nt nimes *Parmu hainasuu* ('heinasoo'), *Mõisa hainasuu*, *Sanatooriumi hainasuu* (kõik Har), *Arukülä suursuu* ('suursoo') (Har), *Kahkva suursuu* (Räp) ja *Leevi `turbasuu* (Räp). Tegemist on tuletistega sõnadest *hain* 'hein' + *suu* 'soo', *suur* + *suu* ja *turvas* + *suu*.

Sõnale leidub vasteid läänemeresoome keeltes, kuid selle algupära pole selge. Kaugemates sugulaskeeltes on küll *t*-algulisi variante sõnadest, mis tähendavad järve, lomp'i või jõge (nt ungari *tó*), kuid sel juhul jääb selgusetuks läänemeresoome keelte ebareeglipärane muutus $t > s$. Pekka Sammallahti ja uurali keelte etümoloogiline sõnaraamat ei pea seda uurali sõnaks. Samuti on arvatud, et tegu võib olla balti laenuga (Häkkinen 2004: 1208, SSA III: 213–214).

pai 'padu, paju' *Niederung, feuchtes Land* W 745–746

pai: paiu: `paiu

Põhja-Eestis on tuntud apellatiivid *padu: padu, padu: pao, pai: paiu* tähenduses 'madal vesine koht; vesine heinamaa; padrik; soo' (Pall 1977b: 131), Lõuna-Eestist

vastavat apellatiivi üles kirjutatud ei ole, siiski leidub teda kohanimedes kujul *pai*, millele on sama põhjausesti tähenduski sobiv.

Determinandina leidub *-pai* soode ja soiste alade nimedes: *Lebinäpai* (Räp) on soo; *Pimmepai* (Räp) ja *Jaaska pai* (Plv) rannaääred; *Sikapai* (Räp) ja *Kikkapai* (Räp) soised niidud, *Villapai* (Vas) tiik.

Võib-olla on *pai* aluseks ka nimedes *Painatus* (Kan, Urv) (metsad), *Soepaiulohk* (Räp) jt.

Etümoloogia on ebaselge. A. Raun (2000: 113) võrdleb apellatiivi *padu* soome sõnaga *pato* 'tamm' (< **padɜ*). Mägiste võrdleb eesti sõnadega *pada*, *padrik*, *padristik* (EEW VI: 1877). Seost sõnade *padu* ja *paju* vahel pole keegi välja pakkunud.

nõtsk 'lohk, nõgu', **nõdsu** ~ **nõdso** 'lohk, nõgu' *Vertiefung, Niederung* W 683
nõtsk: nõdso ~ *nõdsu: nõtsku; nõdsu: nõdsu: nõtsu*

Tartu ja võru keele alale on iseloomulik apellatiiv *nõtsk* 'nõgu, lohk, madal maa', mis esineb determinandinagi nimedes *Hirmunõtsk* (Vas), *Süvännõtsk* (Vas), *Palginõtsk* (rööpnimega *Palginõdsoorg*) (Vas), *Ollõnnõtsk* (Se), *Palunõtsk* (Har).

nõdsu 'nõtkukoht, lohk' esineb apellatiivina Karulas ja Harglas, kust võime leida ka kohanimedid determinandiga *-nõdsu: Sarapuunõdsu* (Har). *nõdso* tuleb ette Põlva kohanimedes: *Mahanõdso* (org).

Mägiste paigutab apellatiivi *nõtsk* ühte pessa tüvega *nõtk*, kuhu tema arvates kuulub ka soome *notko* 'org'. Sõnal on vasteid läänemeresoome, saami ja mordva keeltes (SSA II: 233–234, EEW VI: 1769–1770).

muda 'mudane, porine koht' *Koth, Schlamm, Meerauswurf* W 623
muda: mua: muta

EKI murdekogus on Salme Tanning sõna *muda* juures märkinud, et Rõuges Hannustõs on see maastikusõna, kuid ta pole kirjutanud apellatiivi täpset tähendust. Sel juhul võiks arvata, et *muda* tähendab 'muda, pori' nagu üldkeeles, kohanimedes siis ehk 'mudane, porine koht'. Determinandina esineb *-muda* Vastseliina kihelkonnas Misso lähedal Siksäläs soonimes *Hobõstõmuda* (Vas).

Läänemeresoome-lapi-mordva-samojeedi levikuga sõna, mis on germaani sõna (LÄGLOS 1996: 276–277, SSA II: 184, Raun 2000: 92, EEW V: 1556).

hõdso ‘soine pinnas, õõtsik’ Wiedemannil *õtsk: õdzu ‘sumpfiges, verwachsenes Ufer’* W
742

hõdso: hõdso: hõtsõ

Apellatiiv *hõdso* ‘õõtsuv soine pinnas’ esineb determinandina ainult ühes kohanimes: `Lambri *hõdso* (Vas) ja mõne nime atribuutosas, nt *Hõdsoaar* (Rõu) ja *Hõdsomägi* (Rõu).

Apellatiiv *õõtsik* (võru *hõdso*) on arvatavasti tuletatud verbist *õõtsuma* (EEW II: 433). On võrreldud ka soome sõnaga *hetku* ‘mülgas’ (Raun 2000: 215, SSA I: 160).

õrts ‘soine pinnas, õõtsik’ W –

õrts: õrdsu ~ õrdsa: `õrtsu ~ `õrtsa

Saareste mõistelise sõnaraamatu (1962: 883) järgi on *õrts* San Krl ‘soolaugas’, Har ‘tüma koht maas, kinni kasvanud hõljuv järvekallas’. Saareste on sealsamas ära tõlkinud Harglast pärit laused: *Ärä sa õrdsa pääle mindü, sääält vaot sisse! Suutõ veeren ommaq õrdsuq.*

Determinandina tuleb *-õrts* ette kahes soonimes: *Järveõrts* (Harglas ja Karulas) ning kahes terminnimes *Õrts* (Karulas Vissil ja Kirbul).

Etümoloogia teadmata. Apellatiiviga *õrts* on ühendatav verb *õrtsuma* ‘õõtsuma, lirtsuma’.

pass W –

pass: passi: `passi

Eesti murretest ei ole apellatiivile *pass* sobivat vastet kirja pandud. V. Palli arvates võiks arvesse tulla soome keele tähendus ‘*pieni lampi, lammikko, lätäkkö; kuoppa, jossa on vettä* jne’, mis vähemalt mõnedes kihelkondades sobib ka kohanimede aluseks (Pall 1977b: 215; 1997: 34). Kahes Räpina kihelkonna soosaare nimes leidub determinandina *-pass: Peräpass, Perämäne Peräpass*. Soosaar on teatavasti kõrgem koht soos, nii ei ole soome keeles leiduv tähendus eriti sobilik. Seepärast võiks võru *pass* kuuluda ka kuhugi mujale mõistepessa. Arvestada tuleks võimalust, et neis nimedes võib tegemist olla metonüümse ülekandumisega lombilt lähedalasuvale kõrgendikule, kuigi selline juhtum oleks soos väga ebaharilik.

Apellatiivi etümoloogia on ebaselge. Võrumaa kohanimedes esinevat *passi* võiks võrrelda saksa sõnaga *Engpass* ‘geogr. kitsustik, kitsaste’. See sobiks hästi kokku ka

V. Palli esitatud Väandrast teada oleva apellatiiviga *pass* ‘madal koht jões’ (Pall 1997: 34), mida saab tõlgendada kui jõest läbimineku kohta. Asi vajaks lähemat uurimist just Eesti kontekstis.

vetevaotus W –

Ühes nimes esineb determinandina *vetevaotus*, kuigi sobivat apellatiivi pole teada: `Tsiistri *vetevaotus* (Vas) – lohk, kuhu kogunev vesi kiiresti kaob. Rõuge kihelkonna Rasva külas esineb *vetevaotus* ka atribuudina nimes *Vetevaotusõ talu*.

Tõenäoliselt on tegu tuletisega sõnadest *vesi* + *vaoma* ‘vajuma’. Tegemist on nähtusega, mida teatakse kui karstinähtust (kogunev vesi vajub kiiresti maasse) ja mille jaoks võru keeles on tekkinud oma termin.

3.1.20. Klomm, lamm, laht, kuba, loomus, tsopp, tsomp, kaavand

Rühma ühisnimetajaks on erinevaid järve ja maa kokkupuutepunktides paiknevaid järveosi tähistavad determinandid.

klomm ‘väike madal laht’ W –

Determinant *-klomm* esineb vaid kahes lahenimes: *Ilboklomm* (Võn/Räp) ja *Paioalodsõ klomm* (Räp). Räpinast on üles kirjutatud, et *klomm* on ‘väike lohk kas järves või metsas vm’. Kui vaadelda objekte, mille nimedes leidub apellatiiv *-klomm*, siis on need sarnased objektidele, mille nimedes leidub determinant *-lamm* ‘väike madal järvesopp või laht’.

Apellatiivist *klomm* võib arvata, et tegu on afektiivse variandiga sõnast *loom* ‘loik’ (levinud Kuu, Kul, Mär, Vig, Mih, Jür, HJn, Ran). J. Mägiste peab *loomi* tuletatuks sõnast *lamm* (EEW IV: 1351).

lamm ‘väike madal laht’ *kleine, flache Bucht* W 453

lamm’: *lammi*: `lammi

Apellatiiv *lamm* esineb Andrus Saareste “Eesti keele mõistelises sõnaraamatus” vähemalt neljas tähenduses:

1. ‘heinamaasse ulatuv järvesopp, kinnikasvanud järvesopp või järv metsas’ (Saareste 1958: 808);
2. ‘väike madal laht’ (Saareste 1958: 808);
3. ‘loik, veeauk, õõnsus’ (Saareste 1959: 660-661);

4. 'mäda koht metsas, kus pehmet rohtu kasvab' (Saareste 1962: 882).

Räpina kohanimedes tuleb determinant *-lamm'* esile ainult tähenduses 'väike madal laht' üheksal korral: *Anomalamm, Ośalamm, Plaksa lamm, Porilamm, Savihavvalamm, Sükävlamm, Viidolamm, Tarõlävelamm* ja *Tserna lamm* (Räp).

Mägiste on ühendanud apellatiivi *lamm* soome keele sõnaga *lampi* 'lomp' (soome murretes ka *lammi*). Samakujulisi vasteid leidub ka teistes läänemeresoome keeltes, samuti saami keeltes ja võib-olla isegi samojeedi keeltes. Teistest sugulaskeeltest varem esitatud vasted ei ole osutunud häälikuliselt sobivateks (SSA II: 42, Raun 2000: 69, EEW IV: 1224).

laht *Meerbusen, Bucht, Wiek, Rhede* W 446

laht: lahe: `lahtõ

Apellatiiv *laht* on Võru murde alalt üles kirjutatud vaid Põlvast ja vähestest teistest Lõuna-Eesti kihelkondadest (Trv, Hls, Ran, Puh) (VMS II: 397). Lahenimesid determinandiga *laht* esineb peamiselt Räpinas ja Setus, üks nimi leidub siiski ka Harglas: Aheru järve laht on *Karaski laht*. Mitte ainult merel vaid ka suuremal järvel võib olla *-laht*, nt *Krõssilaht, Liivalaht, Maielaht, Mudalaht, Soeliinelaht* (Räp) jt on Lämmijärve osad. Suurema lahe väiksemat lahte võidakse kutsuda ka *-laht*, nt *`Värška lahe* üks osa on *`Rõsna laht* (Se).

Sõnal on vasteid mõnedes läänemeresoome keeltes. Varem on seda apellatiivi tuntud kujul *laksi*. Tegu on balti laensõnaga (SSA II: 36). Kummaline on siiski see, et balti ja läänemeresoome keelte kokkupuutealal on apellatiiv vähetuntud ja seda determinanti sisaldavad kohanimed näivad uutena.

kuba 'laht, järvesopp' W –

kuba: kuba: kupa

Determinant *-kuba* esineb Setumaa sekundaarsetes lahenimedes: *Jaakohöödo kuba, Kremessüvä kuba, `Kulkna kuba, Paioalodsõ kuba, Popovitsa kuba, `Tupka kuba, Vetolka kuba* jt.

Tegu on vene laensõnaga (< *zyõa* 'laht, lahekurm' (Muhel 1977: 124)), mis on keelde tulnud arvatavasti just kohanimede kaudu, sest keele apellatiivsel tasandil seda registreeritud ei ole.

loomus ‘kalapüügikoht’ *Fischzug (mit dem grossen Zugnetz)* W 529

loomus: loomus(s)õ: loomust

Apellatiiv *loomus* ‘(mudane ?) kalapüügikoht; noodatäis kalu’ tuleb determinandina esile primaarses lahenimes *Tindiloomus* (Räp). Venekeelsel sõnal *тоня* on samad tähendused, mis eestikeelsel sõnal *loomus* (Muhel 1977: 725, Pall 1977b: 122). Ühel Setumaa külal ongi nimeks *Ton’a* (Se), kuid Võru- ja Setumaa loodusnimedest laenulist determinanti *ton’a* pole õnnestunud leida.

Sõna tuntakse eesti, liivi ja soome keeles (Raun 2000: 79). Wiedemanni sõnaraamatus on *loom* nii noodatäis kalu, üks noodapüügikord kui ka metsloomade püüdmiseks mõeldud koht. Huvitav on näide *kaht looma* ‘kaks korda’ ja lause *tihti looma juhtusin teda nägema* tähenduses ‘sageli juhtusin teda nägema’ (W 528). Apellatiiv *loomus* on seega tuletis (*loom* + *-us*), mille algne tähendus võiks olla mingi asja tegemise üks kord. Jahimeeste kõnepruugis on sõnal *loom* tänapäevalgi kahetine tähendus: ühest küljest vana sõna *elläi* looma kohta ja teisalt alati ainsuses esinev *loom* saagi tähenduses.

tsopp ‘sopp’ *Zipfel, Sackzipfel, Ecke, Ende, Landecke (zwischen Zäunen), Sack des Netzes, Vertiefung, Einbucht* W 1059

tsopp: tsopa: tsoppa

Determinanti *-tsopp* ‘sopp’ võib leida järgmistest Võru- ja Setumaa kohanimedest: *Kuulunidsa tsopp* (Se) – sarnane lammi ja klommiga, *Mudatsopp* (Räp) – maasse sopistunud mitmeharuline järvesopp, *Raagotsina tsopp* (Se) – Raagotsina oru viimane sopp metsa sees. Sõnaalgulise *s*-i muutumine afrikaadiks on võru keeles tüüpiline.

Determinandina on *-sopp* olemas nii läänemurdes (Kallasmaa 2003: 92), Saaremaal (Kallasmaa 2000a: 113) kui Põhja-Tartumaal (Pall 1977b: 149).

Võru keele *tsopp* esineb eesti keeles kujul *sopp*, soome keeles kujul *soppi, sopukka, soppelo* jt ning karjala keeles kujul *soppi* ning tähendab ‘sopp, kitsas koht, viimane nurk’. Sõna on levinud vaid nimetatud neljas läänemeresoome keeles, kuid sellele on vasteid esitatud ka mordva keeltest. Saami keeltes on see laen kas soome või karjala keelest (SSA III: 201).

tsomp ‘lohk, õnarus’ *Sumpf, Lache* W 1058, *kleines Loch, kleine Aushöhlung, Vertiefung* W 1207

tsomp: tsombu ~ tsombo: `tsompu

Determinant *-tsomp* 'lohk, õnarus, auk' esineb rannanimes: *Kamatsomp* (Räp). Objekt ise on geograafiliselt hästi kirjeldatav: muidu soise järvekalda liivane sopp, mida kasutatakse ujumiskohana.

Kindel etümoloogia puudub. J. Mägiste pakub, et tegemist on eesti deskriptiivsõnaga (EEW IX: 2850). Samas ei tohiks tähelepanu alt välja jätta ka sarnasust saksa sõnaga *Sumpf*, millel on põhitähendus 'soo', kuid mis tähendab ka auku millegi kogumiseks.

(Vrd *sumpf* 'kalakast' või 'kalavedamispaat', mis on uusrootsi laen, mis eesti keelde tulnud soome keele kaudu (EEW IX: 2918)).

kaavand 'kaevand' *Graben, Grube, Canal*, veekaevand *Wasserleitung* W 181

kaavand: kaavandu: kaavandut

Determinant *-kaavand* 'kaevand' esineb ühes Räpina nimes: *Kiislakaavand*, mis on arvatavasti kaevatud ning süvendatud (võib-olla ka uhutud) järve äär, mis näeb välja nagu *klomm* või *lamm*. Pisut teistsugusel häälikulisel kujul (*kaivand, kaibandu* jt) esineb sõna ka apellatiivina Har, Rõu, Se (EMS II/8: 491).

Tegu on tuletisega verbist *kaibma* 'kaevama', millest mineviku partitsiip on *kaavõt(u)* (> *kaava + -nd*) (sm *kaivaa, kaivannos*) (EEW II: 642–643).

3.1.21. *Madal, parras*

Alarühma moodustavad determinandid, mis tähistavad järve veealuseid kohti. Võrumaale iseloomulikumatest veealuste kohtade determinantidest (*kivi, mägi, haud*) võib lugeda teistest mõistepesadest ja liivamadalikku tähistav *leedeq* ei esine determinantina.

madal 'madalik' *Niederung, Tiefland* W 560

madal: madala: madalat

Apellatiivina ei esine *madal* 'madalik' ei võru ega tartu keeles, küll aga esineb see ühes sekundaarses kohanimes: *Saare madal* (Võn/Räp), millel on venekeelne rööpnimi *Желачкая мель* (vn k *мель* 'leetseljak; madal, madalik' (Muhel 1977: 298)).

Madal ja *madalik* on läänemeresoome sõnad (EEW V: 1475).

parras 'järsk kallas merepõhjas, üleminekukoht madalast sügavale' *erhöhter Rand, Schiffsbord, Wolkenrand am Horizont* W 771

parras: `parda: parrast

Parras ei ole üldse Lõuna-Eesti keeleala apellatiiv, kuid ühes nimes determinandina esineb küll: *Vahemanõ parras* (Võn/Räp) on madalik vee all. Apellatiiv esineb Khk, Emm ja sel on tähendus 'vall merepõhjas' ning Jõe, Kuu, Khk, Emm, Rid, Mar, Hää, Kei tähenduses 'astang merepõhjas', A. Saareste "Eesti keele mõistelises sõnaraamatus" on tähendus 'järsk kallas merepõhjas, üleminekukoht madalast sügavale' (Saareste 1959: 862). Viimane tähendus sobiks minu näitele objekti pealiskaudsel geograafilisel jälgimisel kõige paremini.

Läänemeresoome sõna, mis on võib-olla germaani päritolu (EEW VI: 1943).

3.1.22. *Nõna, nokk', rand, ruug*

Selles alarühmas on peamiselt rannal paiknevate objektide determinandid.

nõna 'nina' *Nase, fig. vorstehendes Ende, Spitze, Landspitze, Landzunge* W 670, W 684

nõna: nõna: nõnna

Kõige tavalisemal juhul esineb determinant *-nõna* 'nina, neem' poolsaaretaoliste järve ulatuvate maaosade nimedes: *Põdranõna* (Vas), *Nälgüninõna* ja *Kodso nõna* (Võru), *Palonõna* (Plv), *Jaamanõna*, *Kivinõna*, *Kõrdsinõna*, *Liisnõna*, *Oranõna*, *Papinõna*, *Paronanõna*, *Pikknõna*, *Riivikonõna*, *Saarvanõna*, *Tuuranõna*, *Viiranõna* (kõik Räp) jt. Kõige sagedasem ongi *nõna* determinandina Räpinas, sest kihelkonna idapiiril asuvad suured järved Lämmijärv ja Peipsi, kus on lihtsalt kõige rohkem objekte, mida selle determinandiga tähistada.

Teised selle determinandiga tähistatavad objektid on kitsad ja piklikud ning ulatuvad mingi teise objekti sisse. *-nõna* esineb determinandina soosaare soosse ulatuva osa nimes: *Kurdla nõna*, *Soenõna* (Räp) ja ka maaosa nimes, mis ulatub sohu: *Kolatskinõna* (Räp), *Küngenõna* (Plv). Huvitav on näide, kus *-nõna* esineb ümmarguse sügavamas järvevees oleva madaliku nimes: *Kivinõna* (Räp).

Võru keelealal ei ole läänemeresoome keeltes üldine apellatiiv *niemi* üleüldse tuntud. Kui see oleks tuntud, siis võiks ta esineda kujul **niim'*. Selle asemel kasutatakse aga sõna *nõna* 'nina', mis esineb maastikusõnana ka näiteks soome, isuri, karjala ja liivi keeles, lisaks veel saami keeltes. Eri keeltes on apellatiivist kasutusel nii ees- kui ka

tagavokaalseid variante, mistõttu arvatakse, et alguses võis see olla deskriptiivsõna (SSA II: 213, EEW VI: 1706–1707).

nokk' 'terav etteulatuv ots' *Schnabel, Insectenrüssel, fig. überhaupt Spitzes, Vorragendes, Knauf* W 676

nokk': *noki*: `nokki

Nokk' on väiksemat sorti neem. Maastikusõnana tähendab see 'terav, etteulatuv ots' (Saareste 1959: 1314) ning lisaks Rõu, Plv, Vas, Räp ka '(linnu) nokk'. Determinandina esineb *-nokk'* ühe väiksema rohuse maanina nimes: *Mällonokk'* (Räp) ning soise metsa viimase rohuse tipu nimes: *Peränokk'* (Plv).

Apellatiiv on levinud läänemeresoome keeltes ja sel on muuhulgas ka tähendus 'tipp, ots'. Sõna näib olevat deskriptiivne, kuid sellesarnaseid on leitud ühelt poolt kaugematest sugulaskeeltest (handi ja mansi keelest), teisalt ka skandinaavia keeltest (SSA II: 228).

rand *Ufer, Strand, Küste* W 926

rand: *ranna*: `randa

Determinandiga *-rand* märgitakse järveäärseid liivaseid ujumiskohti: *Potivaarirand* (Räp). Kohanimekogus leiduvad veel näited: *Konnarand* ja *Kudurand* (Räp).

Rand on germaani laen (< algskandinaavia **stranda*), mis tuntud läänemeresoome keeltes (SSA III: 48, EEW 2409–2410).

ruug 'roostik' *Schilf, Rohr, Binse* W 976

ruug: *ruu*: `ruugu; *ruu*: *ruu*: `ruugu

Apellatiiv *ruug* 'pilliroog, roog, roostik' käändub võru keeles üldiselt küll *ruug*: *ruu*, kuid Räpina kihelkonna põhjaosas Piirissaare ümbruses on üldistunud genitiivivorm ka nominatiiviks. Võru keeles ei eristata taimenimetust roostikunimetusest.

Näiteid nimedest, milles determinandina esineb *-ruu*: *Andsoruu*, *Kengootsaruu*, `Lõikusõruu, *Rinderuu*, *Tsirguruu*, *Tsõõrikruu* (kõik Räp) ning nimedest, milles determinandina esineb *-ruug*: *Sarvõruug* ja *Kodso ruug* (roostikud Vagula järves) (Võru), *Võlsi ruug* (roostik Tamulas) (Võru), *Tsurinaruug* ja *Tuvi ruug* (roostikud Hino järves) (Vas), *Mariruug* ja *Kalassaarõ ruug* (Räp) ja *Kuivruug* (Se).

Samuti esineb mõningaid erandlikke nimesid: *Lukeruu* (Räp) on roosaar, *Pikkruug* neem (Krl) ja *Jupiruug* (Plv) hoopis mets.

Läänemeresoome sõna, mis saami keeltesse on võib-olla laenatud läänemeresoome keeltest, võib-olla aga mitte. Pakutud on ka laenamist varasest germaani algkeelest (< *brōko-) või germaani algkeelest (< *brōka-) (SSA III: 106, EEW VIII: 2530–2531).

3.1.23. *Käär*, *suurkäär*, *vang*, *ett*, *kuul*, *vars*, *valgma* ~ *valgme*

Alarühm koondab kõiki jõe erinevaid osi tähistavaid determinante.

käär ‘käär’, *suurkäär* *Landspitze bei der Vereinigung zweier Bäche, durch eine Krümmung des Baches gebildete Halbinsel*, eL ka *auslaufende Spitze eines Waldes* W 257

käär: *kääro* ~ *kääru*: *käärdo* ~ *käärdu*; *suurkäär*: *suurökääro* ~ *suurökääru*: *suurt* *käärdo* ~ *suurt* *käärdu*

Apellatiiv *käär* on tuntud üsna laial alal üle Eesti, sealhulgas ka Lõuna-Eestis. Võru- ja Setumaal esineb see determinandina ka kohanimedes, nt niidunimedes *Paasi käär* (Har), *Savira Kukõ käär* (Rõu), *Hapnõ käär* (Vas), *Sitakäär* (Plv) jt, ühes metsaosa nimes: *Ojakäär* (Plv Viislil), muidugi jõekäärude nimedes: *Kupatsikäär*, *Tagakäär*, *Edekäär*, *Lag’akäär*, *Toomõkäär* (Plv), *Luiga käär* (Krl), *Hundikäär* (Se), *Suurkäär* (Se), *Valgõlätte käär* (Se) jt. Võrumaal võivad käarud olla ka järvedel: *Sibulakäär* ja *Havvõ käär* on Lõõdla järve lahed (Urv), *Soehavva käär* ja *Lätte käär* Vagola järve osad (Plv).

Ühes nimes on tulnud ka täpsustada, millise käaruga on tegemist: *Hangu suurkäär* (Plv) – niit.

Determinandiga *käär* tähistatud nimede puhul torkab silma, et mõnikord võib see näidata jõe kaardus osa, teine kord jällegi tähistada objekti (niitu, metsaosa), mis selle käaru sisse jääb.

Etümoloogia ebaselge. Apellatiivi võiks võrrelda keskalamsaksa sõnaga *keren* ‘käänama’ (Raun 2000: 64). Mägiste peab seda deskriptiivsõnaks, kuid esitab ka handi paralleeli (EEW IV: 1155).

vang ‘jõekäär’ *Griff, Thürgriff, Bügel, fig. Bogen, Umweg, Krümmung*, vangu-maa *von einer Flussbiegung eingeschlossenes Stück Land, Wiese* W 1307

vang: *vangu*: *vangu*

Apellatiivil *vang* on võru keeles tähendused ‘sang’ ja ‘jõekäär’. Determinandina esineb *-vang* jällegi nii jõeosade nimedes, nt *Kuivvang* (Räp) ja *Rõuhtõ vang* (Räp) kui

ka nende objektide nimedes, mis jäävad jõekäärdu, nt niidud: *Küünivang* (Kan), *Katlavang* (Plv), *Vang* (rööpnimega *Pullikäärdu*) (Plv), *Meenivang* (Räp), *Päternä vang* (Räp) jt ning metsaosa: *Kumavang* (Plv).

Sõnale *vang* leidub vaste salatsiliivi keelest: *vanga* ‘*bachwiese*’ (Pall 1972a: 94). Mägiste pakub, et sõnale leidub vasteid ka komi ja udmurdi keeles ning ta peab seda indoiraani laensõnaks ja toob võrdluseks sanskriti sõnu (EEW XI: 3704).

Soome murretes on sõna *vanga* tähenduses ‘ojaäärne niit’ ja *vanko* ~ *vanku* aletegemisel kasutatud tööriist jm. Sõnale leidub vasteid kaugemates sugulaskeeltes komi ja mansi keeles, millel on tähendus ‘köver’ (< **vēŋka*) (Koponen 1998: 192).

Jõekäärdu tähenduses leidub teda ka soome kohanimeses ja on arvatud, et see on hilisem germaani laen samast indoeuroopa sõnast (< germaani **wanga* ‘kurv’) (Koponen 1998: 192).

ett ‘jõega ühenduses olev vana jõe haru’ W –

ett: etu: `ettu

Determinanti *-ett* ‘vana (umbekasvav) jõesäng, mis on ühest otsast veel jõega ühenduses’ võib leida ainult Hargla kihelkonnast peamiselt Saru ja Mõniste kandist. Selle determinandiga on teada kümnekond nime: *Ett* (Kallastõl), *Ett* (Kuudsil), *Jaanusõ ett*, *Pihkura ett*, *Utra ett*, *Puudistõ ett* (rööpnimega *Vanaett*), *Vanaett* (Tundul ja Mõnistes), *Pardsiett* (Harglas), *Pulga ett* (Konnuküläs) ja *Tiile ett* (Saru lauavabriku juures).

Ei ole täpselt teada, mis algupära on apellatiiv *ett*, kuid seda võiks võrrelda keskalamsaksa keeles leiduvate sõnadega *ettinge* ‘niit’ ja *etvenne* ‘niidumaa, rohumaa’ (Lübben 1888: 107). Sõna tähendus on kohalikus keeles võrreldes keskalamsaksa sõnaga küll nihkunud (niidust jõe osaks), kuid sellist nihkumist tuleb ikka ette geograafiliselt või muidu lähedaste objektide puhul (vrd ka Faster 2004: 28). Samas oleme juba nii *käärdu* kui *vangu* puhul näinud, et need võivadki tähistada nii veekogu osa kui ka käärdu jäävat objekti.

kuul ‘osalt kinnikasvanud vana jõesäng’ W –

kuul ~ *kuulu: koolu: `kuulu*

Apellatiiv *kuul* on üles kirjutatud Urv, Räp ja Se ning tähistab vana jõe kohta või jõesängi, mis võib olla osalt kinni kasvanud (EMS III/13: 594). Kohanimedes esineb -

kuul ~ -*kuulu* determinandina kahes Räpina nimes: *Selli* *kuulu* (Ruusal) ja *Vanakuul* (Ruunamõisas).

Apellatiivi ei tohi segamini ajada sõnaga *koolme*: *koolme* (võru *koolõq*: *kuulma*) ‘madal koht’, kuid Mägiste peab võimalikuks, et need on siiski etümoloogiliselt seotud. Mõlemad tähendused on tuntud vaid eesti ja liivi keeles (EEW III: 941, Raun 2000: 47).

vars W –

vars: *varrõ*: *vart*

Räpinä ja Võnnu kohanimedes tuleb lõpukomponendina esile *-vars*. V. Palli järgi on Võnnu kohanimekogus *varred* Ahja jõe käändude nimedes: *Kõõvistvars*, *Kaeksaarevars*, *Sääsnõnavars*, *Pikkvars*, *Puniksevars*, *Santlabuvars* (Pall 1973: 165, Pall 1997: 32). Minu ja Evar Saare kogutud andmetel ei ole Võnnu *varred* mitte jõe käändude nimed vaid hoopis (kahe käänu vahel olevate) jõe sirgete osade nimed: *Pikkvars* Emajõel, Ahja jõel, Koosa jõel. Räpinäs peale selle veel ka sirge järvekalda nimi: *Kükävars* (Räp). Välistada ei tohiks aga võimalust, et võib-olla on tänapäeva keelejuhtide jaoks *vars* jõe sirge osa nimetus (nt analoogia alusel *harjavars*, *käsivars*), vanasti aga on *vars* olnud just käändude nimedes. Enn Ernits peabki liitsõna *käsivars* suhteliselt hiliseks ja arvab selle lähtuvat sarnase kuju ideest (Ernits 1973: 431). Jõe käändude nimedes leidub tavaliselt küll determinandina *käänd* (ka Ahja jõel) või *vang*, jõe sirge osa jaoks eraldi determinanti mujal kui Võnnu kihelkonnas ei ole.

Kohanimedesse sobivat apellatiivset vastet sõnale *-vars* Eesti murretest teada ei ole, kuid nii häälikuliselt kui tähenduselt sobiks soome keele *varsi* ja karjala keele *varsi*, *varši*, kus need sõnad märgivad ka loodusesemete (oja, jõe) äärt. V. Pall ei ole tähenduses siiski kindel, sest Võnnu on Soomest territoriaalselt kaugel (Pall 1973: 163). Kui *vars* märgib siiski jõe või järve sirget osa, siis sobib ju tähendus ‘oja, jõe äär’ hästi, eriti Räpina nimesse, Võnnu nimesid tuleks aga rohkem uurida.

Sõnale leidub vasteid läänemeresoome keeltes ja mari keeles. Teisalt on võimalik, et see on laen balti keeltest (SSA III: 412–413).

valgma ~ *valgme* ‘madal koht, kust paati välja veetakse’ *Stelle am Ufer, wo die Böte an’s Land gezogen werden* W 1297

valgma: *valgma*: *valgmat*; *valgme*: *valgme*: *valgmet*

Valgma ~ *valgme* esineb EKSR-s ja Ris, Kad tähenduses 'paadisadam, lauter', Hlj, VN_g tähenduses 'kividest puhastatud koht, kus vene üles veetakse'. Apellatiivi pole Võru ega üldse Lõuna-Eesti murretest üles kirjutatud, ometi tuleb sõna esile kohanimedes *Kure valgme* (Räp) ja *Madalavalgma* (Se). *Madalavalgma* kohta rahvas räägibki, et see on madal koht, kust hea paati välja vedada.

Apellatiivi tuntakse läänemeresoome keeltes. Võimalik, et sõna on verbaalnomi-naalne tuletus verbitüvest **valka-* 'paati vedama'. Sama sõna on olemas ka läti keeles (*valgums*) (EEW XI: 3678). L. Vaba viitab *Valga* nimest kirjutades ka läti sõnale *valkāt* 'edasi-tagasi vedama, tõmbama lohistama', leedu sõnale *valktis* 'kalastajapaat' ja vene sõnale *волоκ* 'jõgedevaheline maakitsus, mida mööda lohistati paate ühelt jõelt teisele' (Vaba 2005: 244).

3.1.24. *Org, jõõratus, haud, tsark*

Sellesse alarühma kuuluvad determinandid tähistavad erinevaid sügavamaid kohti.

org Thal, Waldschlucht W 713

org: oro ~ oru: `orgo ~ `orgu

Võru- ja Setumaal on palju orge, Võrumaa kohanimedes on *org* sageduselt 6. determinant. Kõige rohkem nimedega orge on Põlva kihelkonnas, teisel kohal on Kanepi. Orgude nimesid on nii primaarseid kui sekundaarseid. Determinant *-org* esineb ainult orgude nimedes: *Jäneseorg* (Kan), *Rebäseorg* (Kan), *Soolikuorg* (Urv), *Siiväorg* (Krl), *Siivandüorg* (Har), *Pümmeorg* (Rõu), *Lepporg* (Rõu), *Hellorg* (Plv), *Hüürorg* (Plv), *Kakõorg* (Vas), *Kolmõorg* (Vas), *Üükanaorg* (Vas), *Kiiniguorg* (Se), *Kähriorg* (Plv), *Needsiorg* (Räp), *Pruudinaorg* (Räp), *Timmoorg* (Se), *Tõrduorg* (Se), *Viinaorg* (Se) jpt. Orunimesid on Võru- ja Setumaal kokku ligi 500, kuid neist on suhteliselt vähesed läbinähtamatute nimedega, nt *Tsüporaorg* (Räp), *Pruaorg* (Plv), *Needsiorg* (Räp) jt, suhteliselt vähe on ka päris uusi nimesid, nt *Hundiorg* (rööpnimega *Hundiauk*) (Krl). Erandlik, kuid samas huvitav on *Tammõoru* rööpnimi *Tammõlump'* (Räp).

Mägiste on arvanud, et *org* ja *urg*, *urgas*, *urk* on etümoloogiliselt seotud (EEW 1842–1843). *Org* on läänemesoome-saami sõna (SSA II: 271–272, EEW VI: 1842–1843).

jõõratus ‘järsk kallas või org’ Wiedemann: *jõõre: jõõre* (d) ausgefahrene Stelle; *jõõrene : jõõretse* (d) (jõõrdne, jõõrdlik, heerak) *abschüssig, ausgefahren (von Wegen)* W 165

jõõratus: jõõratusõ: jõõratust

Jõõratus esineb vaid ühes sätkoru nimes: *Juudijõõratus* (Se). Determinandile apellatiivse vaste leidmiseks võiks pakkuda järgmisi sõnu: *jõõratama* ‘viltu või teelt kõrvale kiskuma’; *jõõrd* ‘ebatasasus teel’; *jõõrdlik* ‘libe kallak, jõõrdeid täis’; *jõõrdliganõ* ‘ebatasane, jõõrdumist põhjustav’ (EMS II/7: 284-285). Ühe kohanime atribuutosas esineb *jõõr*: *Jõõramägi* (rööpnimega *Rehemägi*) (Urv).

Jõõratus on tuletis sõnast *jõõr*, kuid selle etümoloogia on ebaselge, võimalik, et tegu on deskriptiivse sõnaga (EEW II: 590).

haud ‘auk, lohk’ *Grube, Vertiefung, Loch, Grab* W 51

haud: havva: `hauda

M. Kallasmaa väitel tuleb Eesti kohanimedes *haud* determinandina esile kahes tähenduses: 1) ‘sügavik veekogus’ 2) ‘surnuauk’ (Kallasmaa 2000a: 99). Võru- ja Setumaa kohanimedes lisandub sellele veel üks tähendus: ‘(suurem) auk; lohk, nõgu’ (vrd EMS I/3: 495). Surnuhaua tähendust kohanimede determinandid Võru- ja Setumaal ei kannu, selles tähenduses esineb *matus*.

-haud tähenduses ‘sügavik veekogus’: *Süvähaud* e *Šavarihha* (Räp), sügavik jões: *Handu haud* (Har) ja *haud* tähenduses ‘auk, lohk, nõgu’: *Kellähaud* (Kan), *Põrguhaud* (Urv), *Lubjahaud* (Har), *Ubahaud* (Rõu), *‘Lättehaud* (Plv), *Tõrvhaud* (Plv), *Kullahaud* (Vas), *Prastulihaud* (Vas), *Süvähaud* (Se) jt. Vanade meteoriidikraatrite nimed on samuti determinandiga *-haud*: *‘Põrguhaud, Sükävhaud, Tondihaud* (Räp).

Determinant *haud* võiks kuuluda ka sellesse mõistepessa, kus esineb *lohk*, kuid hauad on tavaliselt sügavamad ja kuivemad kui lohud. Mõnikord ongi apellatiivi *haud* kohanimis täiendatud apellatiiviga *lohk*: *Merdsahavvalohk* (Vas).

ruusahaud ‘kruusauk’, **savihaud** ‘savivõtuauk’

ruusahaud: ruusahavva: ruusa`hauda; savihaud: savihavva: savi`hauda

Täpsustatud determinantidega leiduvad kohanimed *‘Rauhtja ruusahaud* (Plv), *Selli ruusahaud* (Plv) ja *Joosu savihaud* (rööpnimi Joosu savikarjäär) (Plv).

Determinandid *ruusahaud* ja *savihaud* on tuletised sõnadest *ruus* ‘kruus’ + *haud* ‘lohk’ ja *savi* + *haud*. *Haud* on läänemeresoome ja saami keeltes tuntud sõna, mis on germaani laen (< **sauba-z*), mis algselt on tähendanud ‘allikas, kaev’, hiljem on tekkinud süvendi, surnuhaua, tõrvahaua jm tähendused (LÄGLOS 1991: 89, SSA I: 148, EEW I: 304, Rätsep 2002: 125).

tsark ‘lohk’ Wiedemannil *tsarka*: *tsarka* *Tscharke* (*russisches Maass für Flüssigkeiten*) W 1202

tsark: *tsarga*: `tsarka; *tsark*: *tsärgä*: `tsärkä

Tänapäeva keeles tuntakse sõna *tsark* ~ *tsärk* eelkõige tähenduses ‘viinapits’ Ote, San, Urv, Krl, Har, Plv, Vas, Röp, Se, Lut (VMS II: 548). Võru keeles on tavaline, et varieeritakse *tsark* ~ *tsärk*, *t’akk* ~ *täkk*, *happ* ~ *näpp*, *k’ago* ~ *kägo* jne, millest tagavokaalsed vormid on vanemad.

Sõna *tsark* ~ *tsärk* on neologism ehk hilisemal ajal kirjakeelde tulnud sõna ning tegu on vene laenuga (< *чарка* ‘(viina)tops, klaas, peeker; topsi-, klaasi-, peekritäis’ (Must 2000: 353–354)).

Kohanimede determinandi tähenduseks see aga ei sobi. Võib-olla on *Tsärk* (Ahliis) ja *Marõda tsark* (Hürüväl) võrdlusnimed, sest nimetatud kohad on väiksed sügavad lohud nagu viinapitsid (?), kuju poolest sarnased *haudadele*, kuid *tsärk* võib olla ka atribuudiks: *Tsärmägi* (Rõu), võib-olla ka *Tsärdsomägi* (Rõu).

Determinanti võiks võrrelda ka tegusõnaga *tsärk’mä* ‘tärkima’, millest tuletised võivad olla nii *tsäргеq* kui *tsärk*. Laiemasse kasutusse on läinud aga ainult *tsäргеq*, *tsärk* ei ole arvatavasti homonüümia tõttu.

Soome murretes on olemas apellatiiv *särrkä* ~ *särkä* ‘veealune liivaseljandik’, karjalas *särrkä* ~ *šärrkä* ~ *t’šärrkä*, aunuses *särrkü* ~ *t’šärrkü*, *särkü* ‘järsk mägi, mäehari, seljandik’, lüüdi keeles on *šärk*, *särkõ* ‘järsk (jõe) äär, perv’ (SKES 1983: 1171, SSA III: 241). Hargla nimedes võib olla toimunud tähendusnihe: mäekalda nimest lohu nimeks ning sellele on võib-olla kaasa aidanud sõna *tsark* tänapäevane viinapitsi tähendus (Faster 2004: 27).

3.1.25. *Maa*

maa Land, Erdboden, Länderei W 577–579

maa: maa: maad

V. Pall (1977b: 39, 122) on arvanud, et järjendis *-ma(a)* võivad olla kokku langenud mitu sõna, sealhulgas on üheks sõnaks ka *-mäe*, mis on M. Kallasmaa arvates ka kõige sagedasem (Kallasmaa 2000a: 101).

-mäe ~ *-maa* varieerimine on tänapäeval väga aktiivne Põlva murrakus: *`Haudumäesuu* ~ *`Haudumaasuu*, *Parasmäe* ~ *Parasmaa* (talude), *Pikämäe* ~ *Pikämaa järve*, aga ka Vastseliinas: *Veremäe* (talude katastrinimi) ~ *Verevämaa mõis* (talude mets) ja Harglas: *Kurõmäe* ~ *Kurõma(a) karjatii* jt. V. Pall seletab sellist muutumist sarjamuutustega ja arvab muutust soodustavate tegurite hulka ka vokaalharmonia kadumise, “millega seoses allutati tähendusliku koormuse kaotanud teine komponent üldisele seaduspärasusele ja järgsilpides asendati eesvokaalid tagavokaalidega. Aladel, kus vokaalharmonia on säilinud (*ä* harmoonia), tuleks *-mäe* > *-maa* muutus arvesse tagavokaalsete esikomponentide järel ning edaspidi siis juba sarjamuutus” (Pall 1997: 23). Esitatud Võrumaa kohanimenäidetes on ka kaks eesvokaalset nime, kuid see peakski näitama, et sarjamuutus on toimuma hakanud.

Järelkomponendina võib *-maa* esineda talunimedes: *Kaldõmaa* (Urv), *Kaldmaa* (Krl), *Raidmaa* (Har), *Kar'amaa* (Rõu), *Kullamaa* (Plv), *Andrõsmaa* (Räp), *Haljasmaa* (Vas) (talunimed) jt. Peale selle veel ka loodusnimedes: *`Põltsamaa läteq* ja *sild*, *`Rattamaa suu* ‘soo’ (Räp), *`Haudumaaperä* (Vas), *Harakamaa nukk* (Räp), *Kõvõramaa nukk* (Räp) jt.

Determinandina esineb *-maa* linnaosa nimes *Nõõrimaa* (Võru), külanimedes *Toolamaa* (Räp) ja *Saarõmaa* (Vas), külaosa nimes *Nõõrimaa* (Pääsnä popsiküla) (Räp) ning ka viljelus- ja loodusnimedes: *`Säitsmemaa* – söötis põld metsas (Räp), *Põrknamaa* (Har) (põld), *Kolmõvakamaa* (Kan), *Riiumaa* (Kan), *Varblasõmaa* (Krl) – niidud ja *Kõvvõrmaa* – Piirissaare kõver rannajoon (Räp).

Maa on läänemeresoome, permi, handi, mansi ja samojeedi sõna (Raun 2000: 86, EEW V: 1466–1467).

3.1.26. *Nurm'*, *põld*, *muu*, *pinnär*, *viir'*, *süüt'*, *sõõrd*, *tükk'*, *muld*, *aid*

Alarühma kuuluvad determinandid, mis tähistavad erinevaid põlde või viljeldavat maad.

nurm' 'põld' *Feld, Acker* W 695

nurm': *nurmõ*: `nurmõ

Apellatiiv *nurm'* on tuntud kogu keelealal, kuid sõna levila jaguneb kaheks: 1) eP 'lage kõrgem rohumaa' ning 2) eL 'põld'. Kui Põhja-Eestis küll sõna teatakse, ent kasutatakse harva või passiivselt, siis Lõuna-Eestis tarvitatakse seda aktiivselt (Pall 1977b: 125).

Vastupidiselt Põhja-Tartumaale ja Saaremaale on determinant *-nurm'* Võrumaa kohanimedes üpris sage, see on sageduselt üldse 13. Determinanti võib leida põldude või endiste põldude nimedest: *Vanatarõnurm'* (Kan), *Suurõsõõrunurm'* (Urv), *Kauperänurm'* (Krl), *Lautunurm'* (Har), *Suurnurm'* (Rõu), *Samonurm'* (Plv), *Lüngoranurm'* (Vas), *Lemmetenurm'* (Räp), *Passõlanurm'* (Räp), *Putisanurm'* (Se) jpt. Esineb ka üks mitmuslik nimi: *Karjasuu nurmõq* (Krl).

Apellatiiv *nurm* on tuntud läänemeresoome keeltes, saami, mansi ja handi keeltes (SSA II: 242–243, EEW VI: 1748–1749, Raun 2000: 106).

põld *Feld, Acker* W 862

põld: *põllu*: `põldu

Põldude või endiste põldude nimedes esineb determinandina *-põld*: `Ungripõld (Kan), *Liivaku põld* (Urv), *Pedästikutagunõ põld* (Krl), *Saarõpõld* (Har), *Pirmastupõld* (Plv), *Kivipõld* (Vas), *Palotagonõ põld* (Räp), *Kukadsipõld* (Se), *Sinidsekivipõld* (Se) jt. Mõnes metsanimeski esineb *-põld*: *Tambipõld* (Har), *Püssämäe põld* (Har), *Verevõpõld* (Har) ja *Paripõld* (Vas), kuid need on varem olnud samuti põllud.

Germaani **felþo* (< **pelto-*) 'põld, plats' on olnud läänemeresoome keeltes esineva sarnase apellatiivi aluseks (SSA II: 334, EEW VII: 2278, Raun 2000: 133).

muu 'koristatud põld', Wiedemannil: moo: moo *Landstück, wo etwas Ausgegrabenes oder Ausgerauftes gebaut war, wie hernenmoo, linamoo, nairimoo Erbsenland, Flachsland, Rübenland* W 611

muu: *muu*: *muud*

Apellatiiv *muu* (ka *moo*) on tuntud Võn, Kam, Ote, San, Kan, Urv, Har, Rõu, Plv, Vas, Räp, Se, Lei, Lut (VMS II: 32) ning tähendab 'koristatud, kuid ilma kõrreta põld, põllumaa, kust vili juba välja kaevatud või kitkutud' (Saareste 1962: 346). Tavalisimad apellatiivid on *linamuu*, *kardokamuu*, *kaaramuu*, *nakrimuu*, *uamuu*, *kesvämmu*, *hernemuu* jt (Ariste 1965: 105–106; Saareste 1962: 346).

Kohanimesedes esineb *muu* determinandina tänapäeval harva: *Linamuu* (Võn) – Ahja-Metsküla Lootvina-poolne osa (Simm 1973), võib-olla ka nimes *Tsiasongõrmu* (Plv). Järelkomponentideski kohtub apellatiivi *muu*: *Kaaramuu org* (Se), *Maask'muumõts* (Se), *Nakrimuu talu* (Se), *Nakrimusaar* (Vas), *Väikene Nakrimusaar* (Vas).

Ariste peab apellatiivi *muu* ~ *moo* vanaks maaviljelusterminiks, mille etümoloogiline suhe *maa*-sõnaga on tõestamata. Sõna tuntakse vaid vadja keeles ja Lõuna-Eestis (Ariste 1965: 105–110).

pinnär 'peenar' *Feldrain, Feldrand, Beet, Striemen* W 806

pinnär: *pindrä*: *pinnärd*

Apellatiivi tähenduseks on 'kitsas harimata maariba kahe põllu vahel' (Saareste 1962: 350). *-pinnär* esineb determinandina põllunimes *Korgõpinnär* (Har) ja mäenimes *Korgõpinnär* (rööpnimega *Korgõpindre mägi*) (Plv).

Sõna on tuntud läänemeresoome keeltes (EEW VI: 1970, Raun 2000: 118).

viir 'äär, serv, veer' *Rand, Ufer, Streifen* W 1350

viir: *veere*: *viirt*

Determinandina esineb *viir* 'äär, serv' põllunimes *Kar'atiiviir* (Vas), niidunimesedes *Virgastviir* (Plv) ja *Karjatiiviir* (Urv) ning soonimes *Hahasuuviir* (Plv).

Apellatiiv on levinud mõnes läänemeresoome keeles, saami ja mordva keeltes (Häkkinen 2004: 1481, Raun 2000: 200).

süüt 'sööt' *Weideland, unbearbeitetes, vergrastes Feld, "Dreeschland"* W 1069

süüt: *söödü*: *süütü*

Determinanti *-süüt* 'sööt, söötis põld' võib leida järgmistest põllunimedest: *Suursüüt* (Urv), *Lakõsüüt* (Vas), *Sepäsüüt* (Vas), *Käbinäsüüt* (Räp), *Korgõsüüt* (Se), *Kuningasüüt* (Se), *Lapiksüüt* (Se), *Sillasüüt* (Se) ja mõnest metsanimest: *Pulgasüüt* (Kan) ning *Pikksüüt* (Ote).

Mägiste peab seda sõna tuletiseks verbist *sööma* ~ *süümä* (EEW IX: 2999–3002).

sõõrd ‘ale’ *Verhack, abgehauenes Gesträuch (als Zaun dienend), ein damit eingezäunter Platz, Feldrain, Rasenstreifen auf d. Acker* W 1081

sõõrd: sõõru: `sõõrdu

Apellatiiv *sõõrd* on tuntud üle kogu mandri-Eesti, tihedamini esineb seda Loode-Eestis tähenduses ‘aedade, põldudega jne piiratud väiksem heinamaa; põld’ ja Kagu-Eestis tähenduses ‘ale’. V. Pall väidab, et “sõltuvalt tähendusest oli sõnal *sõõrd* Loode-Eestis rohkem võimalusi tulla tarvitusele kohanimekomponendina” (Pall 1977b: 220).

Determinandina esineb *-sõõrd* kahes Hargla nimes: *Konnukülä sõõrd* (niit), *Sõõrd* (põld) ja ühes Karula nimes *Esändsõõrd* (mets). Genitiivsena esineb see nimele atribuutosades enam kui paarikümnel korral.

Sõnal on vasteid mõnedes läänemeresoome keeltes. Eriti idapoolsemates keeltes on sel sama tähendus nagu Lõuna-Eestis: ‘alet tegema’ (EEW IX: 2975–2976).

tükk ‘tükk’ *Stück (Theil, Absatz, Paragraph, Klumpen, Klümpchen)* W 1234

tükk’: tükü: `tükki

Mõnikord kasutatakse põllunimeses determinanti *-tükk* ‘väljamõõdetud maa-ala’: *Tornitükk* (Saarjärvel) ja *Pikktükk* (Kolmikul) (Plv).

Tükk on keskalamsaksa laen (< *stucke*) (Raun 2000: 189, EEW XI: 3483–3484).

muld *Erde, Humus* W 626

muld: mulla: `mulda

Ühes Setumaa põllunimes esineb *-muld: Tohamuld*. Sõna *muld* apellatiivina on tuntud küll kogu keealal, kuid võru keeles kasutatakse *mulla* tähenduses rohkem sõna *maa* (VES 2000). Raske on arvata, kas nimes *Tohamuld* on tegu determinandiga või mitte, sest rohkem *muld*-lõpulisi nimesid praegu teada ei ole.

Muld on germaani laen läänemeresoome keeltes (LÄGLOS 1996: 270, SSA II: 178, Raun 2000: 93, EEW V: 1564).

aid ‘aed’ *eingezäunter Platz, Garten* W 3–4, W 11

aid: aia: `aida

Apellatiivil *aid* on mitu tähendust: ‘(maa-ala ümbritsev) tara’, ‘tarastatud maa-ala’, ‘karjaaed, -õu’ (EMS I/1: 91–95) jt. Determinandina esineb *-aid* järgmistes nimeses: põldude sees olev väikese põõsastega saare nimi on *Hutiaid* (Vas), *Ludiaid* (Räp) on väike mägi, *Pütüaid* on karjamaa (Plv), *Kapstaaid* (mets) (Har), *Tsõõriaid* (Har) on

inimtekkeline objekt ja *Kalmõaid* (Rõu) viitab vanale matusepaigale. Huvitav nimi on *Loomaaid* (Räp) – vana puukooli või taimelava nimi, mis tuleneb vanast võru keele sõnast *loom*: *loom* ‘hakatis, taim; ka idu’.

Aid ‘aed’ on läänemeresoome sõna (SSA I: 60, EEW I: 12–13, Raun 2000: 1).

3.1.27. `Plantška, plank

Keelejuhid iseloomustaksid selle rühma determinante sõnapaariga *kõlbmadaq maa* ‘kasutuskõlbmatu maa’.

`plantška ‘savine maa’ W –

`plantška: `plantška: `plantškat

`plantška on apellatiivina tuntud vaid Harglas tähenduses ‘plink savine (maa)’. Kohanimedes tuleb -`plantška determinandina esile Vastseliinas: *Linnasõ* `plantška ehk `Plantška (põld) ja `Plantška (niit). Urvaste kihelkonnas Rimmis leidub soo, mille nime atribuutosas esineb ilmselt sama apellatiiv, mis on juba kohanenud kohaliku keele hääldussüsteemiga: *Lantssuu*.

plank’ W –

plank’: *plangi*: `planki

plank’ on apellatiivina üles kirjutatud Kam, Ote, San, Kan, Har tähenduses ‘plink savine maa’. See esineb terminnimenas kahes põllunimes: *Plank*’ Tännässilmäs (Plv) ja *Plank*’ Kanepi kihelkonna Oraval. Kanepi kihelkonnas leidub lisaks üks mäenimi, mille atribuutosas esineb kõnealune apellatiiv samuti: *Plank*’mägi.

Nii `plantška kui ka plank’ on läti laenud (Vaba 1997: 159).

3.1.28. `Puustus

`puustus *Einöde, Wüste* W 907; puustamaa (puus’tik, puustuzemaa) *unbebautes, verlassenes, unbesetztes Landstück* W 906

`puustus: `puustusõ: `puustust

EKI murdekartoteegis on apellatiiv `puustus registreeritud vähemalt neljas tähenduses:

1. Trm, Kod, MMg, Nõo, Kam, Ote, San, Rõu, Vas ‘sõotis või kasutamiskõlbmatu maa’;
2. Nõo, Ote, Kan, Har, Rõu, Plv ‘lagunenud hoone või terve talu’;

3. Urv, Har, Räp, Se 'lage plats, uudismaa';

4. Võn, Rõu, Plv, Vas, Räp, Se 'külast eraldi seisev üksik suurtalu, uudismaatalu'.

Apellatiivi levik langeb pärisnimede levilaga kokku, on arvanud V. Pall (1977b: 216-217). Võru- ja Setumaal on suhteliselt palju nimesid, mille esikomponendiks on `puustus. Leidub nii `Puustusõ külasid (Har, Urv, Se) kui `Puustusõ talusid (Urv, Krl, Har, Rõu, Vas, Räp, Se), üks paikkonnanimi `Puustusõ (Vas), samuti loodusnimesid, mille atribuutosas see apellatiiv seisab: `Puustusmägi (Krl, Rõu, Vas), `Puustuslump (Vas), `Puustusmõts (Kan), `Puustusorg (Plv) Puustusnurm' (Plv) jt.

Olgu siinkohal välja toodud ka nimed, milles -`puustus on determinandiks: *Harakapuustus* (Räp) – soosaar, *Annepuustus* (Se) (soine segamets), *Lukaivani puustus* (Se) – metsane saar soos.

Apellatiivi `puustus ja seda sisaldavate kohanimedele levik on selgelt ida- ja lõunaeesiline (vrd Pall 1977b: 216), mis on ka loomulik, sest tegu on vene laenuga (< *пучина*) (Must 2000: 318–319, SSA II: 440).

3.1.29. *Kopli*

kopli 'koppel' *Koppel* W 341

kopõl': `kopli: `koplit; `kopli: `kopli: `koplit

Üldiselt käändub võru keeles apellatiiv `kopli: `kopli: `koplit, Harglas mõnikord ka *kopõl'*: `kopli: `koplit. See kajastub ka eri piirkondade nimedes *Lätikopõl'*, *Vasigakopõl'* ja *Kanakopõl'* on Hargla heinamaad, *Varsa`kopli* (Kan), *Peräkopli* (Krl), *Pauli`kopli* (Vas), *Tsidsõ`kopli* (Vas), *Kuninga`kopli* (Räp) jt on heinamaad või endised heinamaad.

-`kopli esineb ka ühes külaosa nimes: *Varsa`kopli* (Räp) – Vändrä küla osa või ka omaette väike paikkond. Peale selle veel ühes deminutiivses terminnimes: `Koplikõnõ (niit) (Se). Palju on nimesid, mille atribuudiks on `kopli, nt ainuüksi Vastseliina ja Räpina kihelkonnas kokku leidub üksteist `Kopli talu.

Apellatiiv *kopõl'* ~ *kopli* on keskalamsaksa laen (< *Koppel*) (Raun 2000: 48, EEW III: 949).

3.1.30. Niit, aro, luht, hainamaa

Selle rühma determinandid tähistavad peamiselt erinevaid heinamaid.

niit Heuschlag, Wiese zum Mähen W 674

niit: niidü: `niitü

V. Pall märgib, et Võru murdes on levinud nii ees- kui ka tagavokaalne variant sõnast *niit* 'heinamaa' (*niit*: niidü, *niit*: niidu) nagu soome keeleski (Pall 1977b: 200-201). Üldvõrulisem ja tavalisem on siiski *niit*: niidü.

Determinandina on *-niit* sageduselt neljas ja esineb niitude või endiste niitude nimedes: *Ubaleheniit* (Kan), *Peesniit* (Kan), *Jurganiit* (Urv), *Kövõrikniiit* (Urv), *Pikkniit* (Krl), *Tambiniit* (Krl), *Lepistniit* (Har), *Japiniit* (Har), *Pokoniit* (Rõu), *Aeniit* (Rõu), *Paabuniit* (Plv), *Loorandiniit* (Plv), *Päävätüniit* (Vas), *Kualusniit* (Vas), `Laapaniit (Vas), `Lemjäniit (Räp), *Aad'aasõmaniit* (Räp), *Ilskaniit* (Se), *Pristaniniit* (Se), *Vanajõeniit* (Se) jpt. Paaril korral esineb determinant ka pluuralis: *Kaisa niidüq* (Se), *Põdraniidüq* (Har).

Niit on läänemeresoome sõna, mille aluseks on verbi *niitmä* ~ *niitma* partitsiibivorm. Algupärane tähendus oleks siis 'maa, mida niidetakse või mida on niidetud' (SSA II: 219–220). Verbi *niitmä* on peetud läänemeresoome sõnaks (SSA II: 219–220, EEW VI: 1698, Raun 2000: 103), kuid J. Koivulehto interpreteeris selle 1981. aastal uuesti germaani laenuks (< **snīþ(a)*) (LÄGLOS 1996: 298).

aro 'aru' *fruchtbares, trocken gelegenes Land, trockene Wiese* W 44

aro: *aro*: *arro*

-aro 'aru, kõrgem, kuivem maa' (EMS I/3: 451) pole Võrumaa kohanimedele tavaline determinant ega eriti sage atribuut ning apellatiivina ei esine selles tähenduses võru keele alal.

Põlva kihelkonna põhjaosas on soine madal metsaheinamaa *Miilaro*, kus *-aro* esineb determinandina, *Ull'aro* on paikkond Põlva kihelkonnas, *Aruniit* (Har) on jõeäärne madal vesine niit.

Need kohanimed viitavad pigem soome murretes tuntud tähendusele *aro* 'märg rannaniit või looduslik niit, org' või *arokko*, *aronne* 'vesine maa'; karjala keeles on *aro* 'madal heinamaa, värske lohk palumetsas, madal osjadega jõelaht' (SSA I: 83). Apellatiivile on vasteid ka mansi ja handi keeltes (EEW I: 99, SSA I: 83).

luht niedrige Bachwiese (welche bei Hochwasser überschwemmt wird, auch) die darauf gewachsenen Cyperaceen, luhad, luhtmaad, luhamaad Marschländer W 549

luht: *luha*: `luhta

Apellatiivina esineb *luht* võru keeleala viies kihelkonnas: Krl, Har, Rõu, Plv, Räp ja veel ka Lutsis. Eriti sage kohanimede determinant *-luht* Võrumaal ei ole, kuid heinamaade nimedest võib teda kümme korral leida: *Mätisluht* (Kan), *Restu luht* (Urv), *Mustajõe luht* (Har), *Härmäluht* (Har), *Vahtsõnõluht* (Rõu), *Vanaluht* (Rõu), *Leppora luht* (Vas), *Suurmani luht* (Räp) jt.

Algselt on *luht* olnud koht, kus kasvas / kasvab *luht* ehk luhahain, prototüüpselt on see olnud madalam koht jõeäärsel heinamaal. Vanemas Hargla murrakus on kõneldud ainult *Mustajõe konnust*, mitte *Mustajõe luhast*. Konnu sees olevates madalates kohtades kasvavate taimede kaudu on saanud kogu *konnu* üldnimetuseks *luht*. Niimoodi ongi *luht* hakanud tähistama suuremat märga niitu, mis on kevadeti üle ujutatud. Need teated on saadud kahelt Hargla keelejuhilt.

Luht on läänemeresoome keeltes tuntud sõna, mis on balti laen (vrd ld *lūkštas* 'laialehine veetaim; tarn; varsakabi', lt *luksts* 'laialehine pehme taim; kõrs; märg madalik; kevadeti üle ujutatud jõeäärne niit' (SSA II: 98, EEW V: 1380, Raun 2000: 80).

hainamaa 'heinamaa' *Mähwiese, Heuschlag* W 87

hainamaa: *hainamaa*: *hainamaad*

Paarikümnel korral esineb praeguste või endiste heinamaade nimedes determinandina *-hainamaa*, nt *Kunsthainamaa* (Urv), *Käärispalu hainamaa* (Krl), *Kululaanõ hainamaa* (Har), *Ott'aadu hainamaa* (Rõu) jt.

Apellatiiv *hainamaa* on tuletis sõnadest *hain* 'hein' + *maa*.

3.1.31. *Kand, kund, kond, oikund*

kand '1. känd; 2. ? kõrgem koht' *Baumstumpf, Stamm, Wurzelstock* W 199, W -

kand: *kannu*: `kandu

Tänapäeva võru keeles on apellatiiv *kand*: *kannu* tuntud tähenduses 'känd: kannu' ehk puu mahalõikamisel järelejäänud osa tähenduses (sm *kanto* '(kaadetun) puun tyvi / Baumstumpf' (SSA I: 303)). Sellele viitavad ehk ka EKI kohanimetuskogus leiduv heinamaanimi *Kuusekand* (Vas) ja arvukad kohanimede atribuutosad, kus esineb mingi

puu nimetus + *-kannu*: *Kuusõkannu palo* (Rõu, Vas), *Kuusõkannumägi* (Vas, Urv), *Kuusõkannu talo* (Vas), *Kadajakannumägi* (Urv), *Haavakannumägi* (Vas), *Haavakannu talu* (Rõu), *Uibukannulohk* (Vas), *Uibukannu talo* (Vas), *Kõokannulohk* (Vas), *Kõokannumägi* (Urv), *Tammõkannulomp* (Kan), *Tammõkannumägi* (Rõu, Urv). Võib-olla on puudega seotud ka need nimed: *Tarukannu mägi* (Krl), *Tõrvaskannumägi* (Vas), *Raakannu kõrts* (Krl), *Kolmõkannumägi* (Vas). Vrd ka mõistepesa *kands*, *ahokands*, *kannistik*, *ahivarõ*, *asõ*.

Mitmed Kannu talud ja Kannu küla võivad samuti olla käändudega seotud, kuid siin võib oletada ka mingit muud päritolu. Sama kehtib ka järgmiste nimede puhul: *Kannussaarõ küla, talu ja tii* (Rõu), *Kannumõisa talo, mõts ja suu* (Kan), *Kannukülä* (paikkond) (Räp), *Kannusuu* (heinamaa) (Rõu).

Veelgi huvitavamad on nimed, millele determinandina liituvad *mägi* või *saar*: *Kannumägi* (Kan, Urv, Har), *Kannusaar* (soosaar) (Krl), *Kannusaar* (metsaosa) (Krl). *mägi* ja *saar* viitavad kõrgendikele või muust ümbrusest kõrgemale pinnale.

Leiduvad veel sellised nimed nagu *Mustakannuorg* (niit) (Vas), *Juudakannusuu* (Plv), *Pikäkannu küla* (Rõu) ehk siis sekundaarnimed, mille atribuutosa teine sõna on *kand*.

Vaid ühes nimes esineb *-kand* determinandina: *Mustkand* (Se) (saaretaoline põõsastega maariba keset lagedat madalsood. Sool on sekundaarne nimi *Mustakannu suu*). Mellini kaardilt leiame lisaks nime *Mõrrokand* (Rõu), mida tänapäeval tuntakse metsanimena *Mõrukund*. V. Pall (1997: 45) on (ilmselt EKI kohanimkartoteegist) leidnud ka variandi *Mõrukund ~ Mõrukunnamõts* (Rõu).

Põhja-Tartumaal ja Saaremaal leiduvate kohanimede kaudu saame teada, et seal käändub apellatiiv *kand*: *kanna*. (Kallasmaa 2000a: 92, Pall 1977b: 126) Ajaloolise Võrumaa kohanimede andmebaasis ei leidu aga mitte ühtegi nime, millel oleks olnud atribuutosas *kanna* (v.a *Kannarjakk* (Har), aga see nimi tundub olevat mingit teist algupära), vaid ikka *kannu*. Erandlik ja ainuke on V. Palli (1997: 45) leitud nimi *Kuusekannamets* (Se).

Sõna *kund* varasemat käänamist *kunna* ei saa Võrumaal siiski välistada. Kõikides nimedes, mille atribuutosas leidub *kunna*, ei ole head motiivi lähtuda apellatiivist *kunn*: *kunna* 'konn: konna', nt *Kunnamägi* (Kan, Urv), *Kunnamõts* (Plv, Rõu), *Kunnakolk* (Mamastõ küla osa) (Plv) jt. Kahjuks pole ilma põhjalikuma uurimiseta võimalik öelda,

kas *a*-tüvi on algupärane või tekkinud hiljaaegu rahvaetümoloogia mõjul situatsioonis, kus *kund*: *kunnu* tähendus on hämardunud.

Võimalik, et mõned algupärased *kand*-nimed on rahvaetümoloogia vms kaudu muutunud *kund*-nimedeks. Näiteks Eesti põhikaardi Meremäe lehel Ostruva küla lähedal on mets, millel nimeks *Kaokund* (Se) ja metsa ääres talu, millel nimeks *Kannu*. Talu lähedal metsas leidub L-kujuline lage heinamaatükk, mis on sarnane sellele objektile, millel nimeks *Mustkand* ja sellele piklikule künkale, mida võib näha tänapäeva Pikäkannu külas. Kahtlust äratav ka Vastseliina kihelkonna talunimi *Kannujüri*, mille lähedal on suur mets nimega *Juudakund*. Ilmselt pole ka see talunimi seotud puukännuga vaid maastikusõnaga *kand*.

V. Pall on viidanud võimalusele, et maastikusõnal *kand* on olemas ka *u*-tüveline variant (Pall 1977b: 126) ning eespool esitatud näidetega leidis see kinnitust.

Põhja-Eesti murretest on üles kirjutatud ka *sookan* Mar, Ris ‘soine karjamaa’, *suokand* Lüg, Sim ‘soine karjamaa, kõrgem koht soisel karjamaal’ (Kallasmaa 1996: 388, Pall 1969: 224).

Tähenduseks sobib ehk soome keele *kanta*: *kannan* ‘(kitsas) maariba kahe veekogu vahel; neeme algus; maariba soode vahel; maariba põldude vahel’. *Kanta* esineb läänemeresoome keeltes ja võimalikke vasteid on leitud ka ugri keeltest (Kallasmaa 2000a: 92, Pall 1977b: 126, Pall 1997: 43, SSA I: 302). Apellatiivi on etümoloogiliselt seostatud ka sõnaga *kanto* ‘känd’. Sellele sõnale leidub vasteid saami ja mordva keeltes (SSA I 302–303).

V. Pall on püüdnud apellatiivi *kand* siduda ka Lõuna-Eesti determinandiga *kond*: *konnu* ‘kõlbmatu, harimata (liivane, soine) maa; viletsa taimekasvuga koht’ ja selle paralleelsõnaga *kund*: *kunnu* ‘vilets, harimiseks kõlbmatu maa’, ‘heinamaa’, ‘laas’, eP *kõnd*: *kõnnu* (Pall 1997: 45). Et seos on aktuaalne, seda näitab mõnede *kand*-nimede teisenemine *kund*-nimedeks.

kond* ~ *kund Wiedemannil: jõekond *Flussgebiet* W 336; kunnumaa *unfruchtbares Land* W 411

kond: *konnu*: `kondu; *kund*: *kunnu*: `kundu

Võru keeles võib sõna *kond* ~ *kund* esineda kolmes tähenduses:

1. kehv vilets maa – Urv (*kond*), Rõu (*kund*), Plv (*kund*);

2. jõeäärne heinamaa – enamasti Har (*kond*);

3. laas, mets – Vas (*kund*), Ráp (*kund*), Se (*kund*).

Kehva viletsa maa determinandiks on *-kund* Põlva kihelkonna nimedes `Öütsikund ja Mudakund.

Jõeäärsete suurte heinamaade nimedes esineb *-kond* (kõik näited pärinevad Harglast): Alakond, Andsi kond, Esändekond, `Ihtekond, Mäekond, Vaidva kond, Piili kond, Peräkond, Raamikond, Mõtsakond jt.

Kõige laiemalt tähendab *kund* siiski 'laas, mets': Lõhmuskund (Kan), Mustkund (Rõu), Venne kund (Plv), `Juudakund (Vas), Kulbikund (Vas), Kund (Vas), Lehmäkund (Vas), `Nakrikund (Vas), Parmukund (Vas), Pinikund (Vas), Tikakund (Vas), `Vargakund (Vas), Varõskund (Vas), `Vargakund (Vas), Kaokund (Se) jt.

Esineb ka üks deminutiivne terminnimi: Kunnukõnõ (mets) (Vas).

Determinant *-kund* metsa tähenduses on päris tavaline Vastseliinas, mõningaid seda elementi sisaldavaid nimesid kohtab Põlvas ja Rõuges, vaid üksikuid Kanepis ja Setumaal. Urvastes, Karulas, Harglas ja Rāpinas ei ole ühtegi nime, kus esineks *-kund* determinandina.

Osaliselt võib see nimeelement olla kokku langenud mõne teise apellatiiviga (*kunt*: *kundi* 'küngas', *kunn*: *kunna* 'konn', *kunn*: *kunni* 'künkake, mügarik' vms). Näiteks Põlva kihelkonnas Andrel on ühe talu vana katastrinimi *Pedaskond 16*, rahvas teab aga nime *Pedäskundi*. Võib kahtlustada, et tegelikult on nime aluseks *kund* metsa tähenduses. Tänapäevase *Kundi talu* katastrinimeks on *Kund* (Rõuge Märdimikul).

17. sajandist on teada J. Gutsclaffi üles kirjutatud palve, kus palutakse pikset, et see vihmapiilved laiali ajaks. Selles leidub rida: "Toukaq muujo mustaq pilveq, suurõ suu, korgõ konnu, laja laanõ pääle" (VKL 2004: 106).

Üks Kambja keelejuht on kirjeldanud *kondu* nii: "Konnust ei saa õigede põldu, ei saa mõtsa; konnu omma sisen aenamaal, ja põllun, mõni süil'd lag'a", Urvaste keelejuht on öenud nii: "Kunnu pääle riibati iks likõga aina", Põlva keelejuht: "Um sääne kunnu, ei kann'a õigõt vil'jä" ja veelkord Kambja keelejuht: "Kos puid ol'li lõigatu, sinnä kondu (raiesmikku) es saa tetä midägi" (EMS III/13: 540).

Esimestest kirjeldustest jääb mulje, et *kond* ~ *kund* puhul on tegemist mingisuguse kõrgendikuga põllu või heinamaa sees, kuhu on märjalt alalt heinu kuivama riisutud.

Selline kõrgendiku-kujutus läheb hästi kokku objektiga *kand*, mis andis Setumaal nimeks *Mustkand*. Kambja keelejuhi viimasest kirjeldusest jääb mulje, et ka kannustikku (võru keeles *kannistikku*) on võidud kutsuda sõnaga *kond*.

Selline põllumajandustegevuseks kõlbmatu kõrgem maa võis kergesti metsa kasvada ja saada determinandiks *kund*, mis hakkas metsa tähistama. Otepääl, Karulas, Harglas ja Räpinas on olemas *Konnumäed*, Rõuges, Urvastes ja Vastseliinas *Kunnumäed*. Need on ka oma nime saanud tõenäoliselt maapinna iseloomust, olles kas harimiseks liiga kehva maaga või siis lihtsalt pikemat aega söötis.

Jõeäärse heinamaa nimetamine *konnuks* Harglas võib olla tekkinud nii, et *kond* oli lihtsalt maa, kuhu ei olnud võimalik põldu teha. Teine võimalus on, et konnud on esialgu olnud kõrgemad kohad jõeäärse heinamaa sees, kus heinakasvki oli kehvem kui luhas (vt sõna *luht* tähendust Harglas). Hargla kihelkonna suhteliselt suured ja tihti oma sängi muutvad jõed on kujundanud kaldaäärsed heinamaad tüüpiliselt ebatasasteks, *sootide* ja kõrgemate kohtade rägastikuks, mistõttu algselt mikrotoponüümides esinenud *kond* võis kujuneda laiade heinamaa-alade nimede determinandiks.

Kõnnu küla Räpina kihelkonnas on Võrumaal ainuke ja sellegi nime on varem üles kirjutatud niimoodi: 1582 *Kond* (Westren-Doll 1923), 1584 *Konda*, 1601 *Kenda*, 1616 *Konda*, 1627 *Kendositz*, 1638 *Kendo*, 1670 *Kondo*, 1798 (Mellin) ja 1839 (Rücker) *Köndo* (Roslavlev 1974: 10). *Köndo* (1798 Mellini kaardil), See esindab põhjaeestilise *kõnd*: *kõnnu* levikupiiri lõunas ja on erandlik Võrumaa kohanimede kontekstis. Samas on tartu keele alal Võnnu kihelkonnas juba mitu Kõnnu küla.

Varem on pakutud, et *kõnd*, *kond*, *kund* ja *kand* on omavahel etümoloogiliselt seotud (Pall 1997: 40–46, Pall 1977b: 125–126). Minu leitud näited üksnes kinnitavad seda seost, kuigi ei ole ikka veel selge, kas täielikult hämardunud determinant *kand* on Võrumaa kohanimedes mingis mõttes algupärasem kui *kond* ja selle häälikuliselt uuenduslik variant *kund*. Ilmselt on üleminekut põhjustanud just *kand*-sõna varajasem hämardumine ja *kond* ~ *kund* ühes põhjaeestilise häälikuarenguga *kõnd* on olnud algupäraselt siiski eraldi sõna harimata, kõlbmatu või asustamata maa tähenduses. Soome vaste leidmisega tekib siin raskusi, Eino Koponen peab võimalikuks, et sõna *kund* kuulub kokku mõnega (või mõnedega) neist soome sõnadest: *kunnas* ‘küngas’, *kunnare* ‘soo keskel olev küngas’, *kynnäs* ‘küngas’, *kontu* ‘loomasööt’, *kontu* ‘talu,

eluase, kodupaik' (liitsõnas *kotikontu*) jm (Koponen 1998: 108). Eelistust semantilise kokkukuuluvuse jaoks on siit tõesti raske välja valida.

oikund 'ojaäärne niit' W –

Karulas leidub niidunimi *Lustimõisa oikund* (Krl), selle kõrval on *Oikunna suu* (Krl). Mõlemad asuvad sama oja ääres.

Need kõrvuti esinevad nimed on erandlikud oma *a*-tüvevokaali poolest. Kas algupärane on prooprium *Oikund* või on tuntud ka liitsõna *oikund* 'oja + kund', seda on materjalipuudusel raske otsustada. Juhul kui *oikund* on ikkagi olnud liitsõna, võiks oletada, et mingil ajajärgul toimus ühelt poolt Hargla ja teisalt Karula-Urvaste keelepruugi vahel diferentseerumine: Harglas minetas *kond* oma 'kõlbmatu maa' algtähennduse ja hakkas tähistama jõeäärset heinamaad, mida reeglina on peetud küllalt väärtuslikuks maaks, Karulas-Urvastes aga kujunes ojaäärse heinamaa jaoks välja liitsõna *oikund* ja sõna *kund* algne tähendus säilis.

3.1.32. *Mõts, laan, palo ~ palu, varik, võso ~ võsu, praks', park, roovist(u)*

Alarühma kuuluvad igasugused puudekogumeid tähistavad determinandid.

mõts 'mets' 1. *Busch, Wald* 2. *Weide* W 595–596, W 621

mõts: *mõtsa*: `mõtsa

Võru keele alal on tavaline ütlus *ma aja lehmäq mõtsa* ja see tähendab 'ma ajan lehmad karjamaale' või ka ütlus *süü kõtu täüs ja lähä tagasi mõtsa* tähenduses 'tagasi põllule'. *-mõts* esineb siin sekundaarses tähenduses 'mingi kauge paik, koht kodust eemal'. Sama sekundaarne tähendus on olemas ka põhjasaami keeles. Põllunimes või mingi muu haritava maa nimes esineb *-mõts* kolmel korral: *Korva mõts* (Har), *Murumõts* (Urv) ja *Võlsimõts* (Plv).

-mõts on sageduselt 8. determinant ja see esineb valdavalt metsanimedes: *Tõllamõts* (Kan), *Kasumõts* (Kan), *Jaadsimõts* (Urv), *Murumõts* (Urv), *Varõssõmõts* (Krl), *Sillakõsõmõts* (Krl), *Koiveremõts* (Har), *Vilapuumõts* (Har), *Siukasumõts* (Rõu), *Kunnamõts* (Rõu), *Kahru päitsemõts* (Plv), *Lahomõts* (Plv), *Leeskämõts* (Vas), *Tsigandimõts* (Vas), *Kõvõrakup' amõts* (Räp), *Toropillamõts* (Räp), *Jussinaasõmõts* (Se), *Esändämõts* (Se) jpt. Metsanimede seas on ka väga palju sekundaarseid nimesid.

Tegemist on läänemeresoome keeltes tuntud sõnaga, mis on tõenäoliselt balti laen (vrd ld *mēdis* ‘puu; mets’, lt *mežs* ‘mets, metsatukk’), kuid millele on leitud ka saami ja ungari vasteid, mis tähendavad ‘kaugel, kauge vms’ (SSA II: 163, EEW V: 1532–1533, Raun 2000: 91).

laan ‘laas: laane’ *dichter Laubwald auf feuchtem Boden* W 472, W 471

laan: laanõ: laant

-laan ‘laas’ on sageduselt 24. determinant ja seda tuleb ette suurte metsade nimedes: *Tsõõriklaan* (Kan), *Tabõrlaan* (Urv), *Prauskalaan* (Krl), *Kululaan* (Har), *Lakõlaan* (Rõu), *Kaarulaan* (Plv), *Vivva laan* (Vas), *Kõigolaan* (Räp), *Ladilaan* (Se) jt.

Kõige rohkem selle determinandiga nimesid leidis Kanepi, Põlva ja Räpina kihelkonnas ning Setumaal, vaid üks nimi determinandiga *-laan* leidis Harglas, Rõuges ja Vastseliinas.

Arvatakse, et *laan* ~ *laas* on uurali sõna. Enamikus keeltes tähendab sõna küll madalat kohta, mitte otseselt metsa (EEW IV: 1193, Raun 2000: 67). Mägiste arvab, et eesti *laas* on variant soome-ugri sõnast *lante* < *lamte-* (EEW IV: 1226) (vt ka *land*).

palo ~ **palu** ‘nõmm, palu’ *Heide, sandiger Tannenwald, trockene mit Gebüsch bewachsene Fläche* W 762

palo: palo: pallo; palu: palu: pallu

Wiedemann on ekslikult märkinud, et tegemist on kuusemetsaga, kuid paludes kasvavad siiski männid. *palo* ~ *palu* varieerumine järgib täpselt Ida- ja Lääne-Võrumaa vahelist järgsilbi *o* ja *u* piiri: *palo* on kasutusel Urv, Kan, Rõu, Plv, Vas, Räp, Se ja *palu* osaliselt Kan, osaliselt Urv, Krl, Har ja osaliselt Rõu.

Determinandina on *-palo* ~ *-palu* sageduselt kümnes. *-palo* on levinud külanimedes: *’Rauskapalu* (Urv), *Sõmmõrpalo* (Urv), *Parmupalu* (Har), *Viirapalu* (Rõu), *Järvepalu* (Rõu), *Voorõpalo* (Plv), *Nohipalo*, *Ristipalo*, *Parapalo*, *Meerapalo* (kõik Räp) jt; külaosade nimedes: *Kääropalo* – Kahkva küla osa (Vas), *Päkäpalo* – Lihtensteini küla osa (Vas); paikkondade nimedes: *Hatapalo*, *Tuudipalo* (Räp); maa-ala nimes *Rahapalo* (Räp); talunimedes: *Jõepalo* (Kan), *Rebäsepalu* (Urv), *Meigapalu* (Krl), *Lutsupalu* (Har), *Trubapalo* (Rõu), *Sillapalo* (Plv), *Hüstepalo* (Vas), *Vinsõpalo* (Räp) jpt; erandlikuna kolmes soonimes: *Upsillapalu* (Krl), *Hüstepalo* (Vas) ja *Tuhapalo* (Räp); kahes surnuaia nimes: *Ristipalo* (Räp) ja *’Kotkapalo* (Rõu); ühes terminnimes: *Palo* (Vas), põhiliselt aga

ikkagi metsade nimedes: *Kaan'apalo* (Kan), *Linnõpalu* (Kan), *Prassipalo* (Urv), *Tinnipalu* (Urv), *Villakpalo* (Rõu), *Trumbipalu* (Rõu), *Muistpalo* (Plv), *Restopalo* (Vas), *Kääbäspalo* (Vas), *Viropalo* (Räp), *Tsimmipalo* (Räp), *Tedrepalo* (Se), *Lakõpalo* (Se) jpt.

Asustusnimedes on *-palo* tänase keeletunnetuse järgi sekundaarne ja peaks olema lähtunud metsanimest. Iga kord pole *palo*-lõpulistel külanimedel siiski head nime-saamismotiivi, nt külanime *Meerapalo* puhul, sest pole olemas sellist metsanime nagu *Meerapalu*. Meerapalu nime varasemad üleskirjutused on sellised: 1268 *Муроповна*, 1582 *Meraba*, *Merapo*, 1601 *Merrapale*, *Merapo*, 1616 *Merapol*, 1627 *Merapoll*, 1630 *Merra Paun*, 1638 *Merapolia*, 1670 *Merrapollia*, 1682 *Merrapallo*, 1688 *Marrepalla*, *Merrapallo*, hiljem ka *Merapalla* ja *Merrapallo* (Roslavlev 1974: 11). Tundub, et see nimi on alles hiljem siirdunud *palo*-lõpulistele hulka.

Lääne-Eesti *palu* (*palo*) 'soo(maa), madal tüma maa, sooheinamaa, vesine metsamaa' on Lõuna-Eesti *palu* (*palo*) 'kuiv kõrge maa (kus kasvab okaspuumets), nõmm' homonüüm. Sõnadel on väidetavasti erinev etümoloogiline algupära: Lääne-Eesti *palu* on peetud balti laenuks (Vaba 1989: 214), Lõuna-Eesti *palu* tõlgitsetakse muistse alepõllunduse oskussõnana, mis tuletatud verbist *palama* 'põlema' (Vaba 1989: 214, EEW VI: 1918, Raun 2000: 116).

varik 'suur mets' *dichtes Gebüsch, Hain, Wäldchen, Gehege* W 1324, W 1312

varik: varigu ~ variku: varikut

Murdekogudes on sõnal *varik* kaks tähendust:

1. Vän, Hls, Nõo, Võn, Kan, Krl, Har, Rõu, Plv, Lei 'väike mets, noor mets';
2. Saa, Trv, Krk, San, Har, Plv, Se, Lut 'suur mets'.

Võru- ja Setumaa kohanimedele puhul on tavaline tähendus 'suur mets' ja sellena esineb *-varik* ka kohanimedele determinantosas: *Asovarik* (Kan), *Piirivarik* (Urv), *Anumapuuvarik* (Krl), *Anumapuuvarik* (Har), *Jaanivarik* (Rõu), *Kivestivarik* (Plv), *Ütidsepõlluvarik* (Vas), *Tõllavarik* (Räp), *Korgõvarik* (Se), *Savikua varik* (Se) jt. Erandlik on karjamaanimi (endine metsanimi) *Naarisilla varik* (Plv Adistõs) ja niidunimi *Kährivarik* (Se).

Wiedemann pakub, et apellatiiv *varik* on sama, mis *vaarik: vaariku* (W 1312), ka L. Kettunen (1955: 184) on samal seisukohal.

Tõepoolest on Naha külas (Räp) olemas talu, mille vana katastrinimi on *Vaarika A 214*, kuid külas teatakse seda ka kui *Variko talo*. Urvastes Kõlbil on olemas kaks

Vaarikala talu. Aga need näited on pigem erandid, sest kümne Võrumaa *Variku talu* (Kan, Rõu, Plv, Vas, Röp) nime esinevad vanal katastrikaardil *Variku* või *Variko* kujul. Sama on Põhja-Tartumaal: *Variku talu* (Äks) varasemad kirjapanekud (1811 *Warrico Christoff*, 1834 *Warriko*), ka tartu keele alal esineb *Variku*. Apellatiivina on *vuarik* teada Amblast ja *vaarik* Viru-Jaagupist, seega keskmurde alalt (Pall 1969: 268–269). Saaremaal on samuti *Variku talu* (Mus), 1796 on olnud *Warrigo Pöld*, *Variku talusid* leidub lisaks mainitutele veel Saa, Ris, Iis, MMg, Kõp, Vil, Pst, Hls, Krk, Hel, TMr (Kallasmaa 1996: 485). Levik hõlmab seega Saaremaa, Lõuna- ja Ida-Eesti.

Vanas kirjaviisis perekonnanimi *Varrik*, mis on levinud ka Võrumaal, ei viita samuti pikale *aa*-le esisilbis.

Sellega võib Wiedemanni väite, et *varik* = *vaarik* vähemalt Võrumaal kahtluse alla seada. E. Koponen on sellega nõus: ”Etümoloogia (samuti nagu esisilbi vokaali pikkuse kõikumine) hämar” (Koponen 1998: 193).

Võibolla sobib vasteks soome keele sõna *varvikko* ’tihnik, padrik; võserik, võsastik, võsik; puhmastik’ või *varpu*, *varpa* ’vits, raag; puhmas’. Vasteid leidub ka teistes läänemeresoome keeltes ja komi keeles (EEW XI: 3724, Koponen 1998: 192–193). Võrrelda võiks ka soome sõnaga *vaara* ’kõrge metsane mägi’, mis on saami laen soome keeles (< *várri*) (Häkkinen 2004: 1423).

võso ~ **võsu** ‘võsa’ *Gesträuch, Gebüsch, Spross, Sprössling, Schössling, Staude, Ableger* W 1402

võsu: *võsu*: *võssu*

-*võsu* ~ -*võso* ‘võsa’ esineb determinandina võsastike nimedes: *Sepävõsu* (Kan), *Savivar’uvõsu* (Urv), *Koobavõsu* (Har), *Väikenevõsu* (Rõu), *Kunnuvõsu* (Rõu), *Vask’jalavõso* (Plv), *Kalmõtõvõso* (Vas), *Hõpõvõso* (Röp), *Kuklasõvõso* (Röp), *Tapõtuvõso* (Röp), *Alavõso* (Se), *Jakobivõso* (Se), *Palanuvõso* (Se), *Tsossivõso* (Se) jt, kahes soonimes *Rebäsevõsu* (Har) ja *Kanarbikuvõsu* (Kan).

Tegu on läänemeresoome sõnaga (EEW XII: 3958–3959, Raun 2000: 211).

prakś W –

prakś: *praksi*: *praksi*

Apellatiivina on *prakś* üles kirjutatud vaid Võnnust ja Põlvast ja tähendab ‘noor (umbes kahe meetri kõrgune) võsa’ ning esineb metsanimedes: *Oravaprakś* (Plv) ja

Kurepraks (Võn). Atribuutosades võibolla sellistes nimedes nagu *Praksi org* (Kan), *Praksi talo* (Kan) ja *Vana-Praksi talo* (Kan). Etümoloogia teadmata.

park' *Park* W 770

park': *pargi*: `parki

park' esineb determinandina tavaliselt vanade mõisaparkide nimedes: *Annõmõisa park'* (Kan), *Paabu park'* (Kan), *Linnupark* (Urv), *Mooste park* (Plv), *Vahtsõliina park'* (Vas), *Priitholmi park'* (Räp) jt. *Park* on saksa laen (EEW VI: 1940).

roovist(u) 'võsastik' W –

Apellatiivina on *roovist(u)* üles kirjutatud Urv, Krl ja Har tähenduses 'võsastik' (VMS II: 343). Determinandina esineb see kahes metsanimes: *Räü roovist* (Har) ja *Roovistu* (Krl).

Roovist(u) on tuletis sõnast *ruuv'*: *roovi* 'roigas' (*roovi* + *-stu*). *ruuv'* on keskalam-saksa laen, mis on algupäraselt olnud seotud katusekonstruktsiooniga (EEW VIII: 2541, Raun 2000: 145).

3.1.33. *Petäi, katai, kuus, tamm, kõiv, lepp*

petäi 'määnd, pedajas' *Kiefer* W 780, W 806

Kohanimesid determinandiga *-petäi* leidub ligi 30 korral, mõned näited neist: *Vorsti-petäi* (Kan), *Rahapetäi* (Krl), *Puugipetäi* (Har), *Tarupetäi* (Rõu), *Karokakutupetäi* (Plv), *Tutuga petäi* (Vas), *Kahhar petäi* (Räp), *Lautsipetäi* (Se), *Tobrepetäi* (Se) jt.

Sõna on tuntud läänemeresoome keeltes, saami, mordva, mari, komi ja udmurdi keeltes (SSA II: 345–346, EEW VI: 1965–1966, Raun 2000: 118).

katai 'kadakas' *Wacholder* W 176, W 220

Determinant *-katai* leidub vaid ühes nimes: *Kübärä katai* (Räp).

Läänemeresoome keeltes tuntud sõna. On arvatud, et sõna võib olla ka balti laen (SSA I: 326–327, EEW II: 635–636, Raun 2000: 25).

kuus 'kuusk' *Fichte* W 425

-kuus ~ *-kuusk* on esindatud õige mitmes nimes: *Hussikuus'* (Har), *Lalli kuus'* (Vas), *Rebäsmäe kuusk* (Vas), *'Saika kuus'* e *Lühterkuusk* (Vas) jt.

Uurali sõna, millele on vasteid esitatud väljastpoolt keelkondagi (SSA I: 460, EEW IV: 1077–1078).

tamm *Eiche* W 1116

Ligi paarikümnes nimes esineb determinandina *-tamm*. Mõned näited neist: *Mähä tamm* (Kan), *Pühälistu tamm* (Urv), *Klaasi tamm* (Urv), *Tammõ-Lauri tamm* (Urv), *Sõatamm* (Har), *Suurtamm* (Rõu), *Kõrdsitamm* (Plv), *Palokutsa tamm* (Vas) jt.

Sõna on tuntud läänemeresoome keeltes, lisaks veel mordva ja mari keeltes, võib-olla ka permi keeltes, kuid nende keelte vasted võivad olla ka vene keele mõjulised (SSA III: 265, EEW X: 3069, Raun 2000: 171).

kõiv 'kask' *Birke* W 368

Vaid paaris nimes esineb determinandina *-kõiv*: *Labassaarõ värähtikõiv* (Krl) ja *Karba kõiv* (Vas).

Kõiv on uurali sõna (SSA I: 386, EEW IV: 1088, Raun 2000: 58, Rätsep 2002: 121).

lepp *Erle, Eller* mustlepp *Schwarzeller* W 488

Ühes Hargla puunimes esineb determinant *-lepp*: *Mustlepp* e *Suurlepp*. Lääne-Eestile sarnast tähendust *lepp* (ka *lepa*, *lõpp*, *lõpe*) 'võsane heinamaa' (Kallasmaa 2003: 83) ei esine Võrumaa kohanimedes üldse.

Läänemeresoome ja mordva keeltes esinev sõna (EEW IV: 1283, Raun 2000: 73).

3.1.34. *Pedästik, pedästü, kadastik, kuustu, kuusistu, kuustik, tammistik, tammistu, kõivik, kõövist, kõövistu, kõivistik, haavistu, haavistik, lepestik*

M. Kallasmaa märgib, et puuderühma nimetus, mis on kohanimelises determinandiks, ei vasta enam praegu sellele puuliigile, mis esineb nimes (Kallasmaa 2000a: 106).

pedästik, pedästü 'männik' Wiedemannil pädistik *Kiefergebüsch, Kiefergehege* W 780, W 795

pedästik: *pedästigu* ~ *pedästiku*: *pedästikku*; *pedästü*: *pedästü*: *pedästüt*

Enam kui paarikümnel korral esineb determinandina *-pedästik* 'männik': *Juuda-pedästik* (Kan), *Lõhmusõ pedästik* (Urv), *Laadsi pedästik* (Krl), *Annõpedästik* (Har), *Luapedästik* (Plv), *Kõrkõnipedästik* (Vas), *Ludipedästik* (Räp), *Pedästik* (Se) jt ning ühel korral *-pedästü* 'männik': *Kahrupedästü* (Rõu).

Tegemist on tuletisega sõnast *petäi* 'mänd' (*pedä-* + *-stik, -stü*).

kadastik *Wacholdergesträuch, Wacholderbusch, Wacholderhaide* W 177

kadastik: *kadastigu* ~ *kadastiku*: *kadastikku*

Umbes kümnel korral esineb determinandina *-kadastik*: *Tsolgi kadastik* (Kan), *Selli kadastik* (Krl), *Kõrdsi kadastik* (Plv), *Kadastik* (Se) jt.

Kadastik on tuletis sõnast *katai* 'kadas' (*kada-* + *-stik*).

kuustu, kuusistu, kuustik 'kuusik' Wiedemannil: *kuusist, kuusistu, kuusistik* 'Fichtenwald, Fichtengehege' W 426

'kuustu: kuustu: kuustut; kuusistu: kuusistu: kuusistut; kuustik: kuustigu ~ kuustiku: kuustikku

Üpris palju on nimesid determinantidega, mis tähistavad kuusikut: *Kõõlukuustu* (Har), *Koobasaarõ kuusistu* (Har), *Kasu`kuustik* (Kan), *Kivistiku`kuustik* (Kan), *Ivani kuustik* (Plv), *Usina`kuustik* (Plv), *Kivi`kuustik* (Räp), *Kana`kuustik* (Räp), *Koksina kuustik* (Se) jt. Tegemist on tuletistega sõnast *kuus* 'kuusk' (*kuus(i)* + *-stu, -tik*).

tammistik, tammistu Wiedemannil: *tammik* 'Eichenwald' W 1117

tammistik: tammistigu ~ tammistiku: tammistikku; tammistu: tammistu: tammistut

Puuderühma nimedena esineb kaks terminnime: *Tammistik* (Kan) ja *Tammistik* (Vas). Rápina kihelkonnas on küla, millel nimeks *Tammistu* ja põld nimega 'Väikene *tammistu* (Vinsol).

Tegemist on tuletistega sõnast *tamm* (*tammi* + *-stik, -stu*).

kõivik, kõõvist, kõõvistu, kõivistik 'kaasik' Wiedemannil: *kõivist, kõivistu, kõivistik, kõõvik* 'Birkenwald, Birkengehege' W 368

kõivik: kõivigu ~ kõiviku: kõivikut; kõõvist(u): kõõvistu: kõõvistut; kõivistik: kõivistigu: kõivistikku

Nelja erineva determinandiga esinevad endiste kaasikute nimed: *Kõivik* (Kan); *Katrikõõvist* (Har); *Kõõvistu* (Har), *Põdra kõõvistu* (Har); *Pori kõivistik* (Kan), *Kõivistik* (Kan), *Kõivistik* (Urv) jt.

Need apellatiivid on samuti tuletised sõnast *kõiv* 'kask' (*kõiv* + *-ik, -ist, -istu, -istik*), sõnades *kõõvist* ja *kõõvistu* on toimunud *õi*-diftongi assimileerumine.

haavistu, haavistik 'haavik' *Espenwald* W 63

haavistu: haavistu: haavistut; haavistik: haavistigu ~ haavistiku: haavistikku

Umbes kümnes nimes esineb determinant, mis tähistab endist haavikut: *Pikkaavistu* (Plv), *Haavistu* (Räp), *Haavistu* (Rõu); *Haavistik* (Plv) jt.

Tegemist on tuletistega sõnast *haav* (*haav-* + *-istu, -istik*).

lepistik ‘lepik’ *Erlenwald, Erlengehölz* W 488

lepistik: lepistigu ~ lepistiku: lepistikku

Determinandina esineb kahes nimes *-lepistik: Mutõlepistik* (Urv) ja *Lepistik* (Urv). Tavaline võru keele apellatiiv on ka *lepistü* ‘lepik’, mis on talunimede aluseks: *Lepistü talusid* esineb seitsmel korral (Kan, Rõu ja Plv).

Tegemist on tuletisega sõnast *lepp* (*lepp* + *-istik*).

3.1.35. *Aet ~ aetu, palandu ~ palanu, rae, raet, raotu ~ raot, räü, roelmu, rüelmo, murd*

Selle rühma ühisnimetajaks on raadamise või mingil muul inimtegevuse tagajärjel tekkinud kohtade determinandid. Rühma kuulub mitmeid *t(u)*- ja *nu*-partitsiipe.

aet ~ aetu ‘aetud’ Wiedemannil aetus: aetuze *Getriebenheit*, ülesaetus *Aufgetriebenheit* W 6

`aet(u): `aetu: `aetut

Apellatiivina on *aet(u)* nominatiivi ja verbi vahepealne sõna, mis esineb metsa raadatud heinamaade nimedes: *`Aetu* (Har ja Rõu), *`Katriaet* (rööpnimega *`Katriaetunurm*) (Vas), *Kost`aaet* (Vas), *Kiriläaet* (Se), metsanimes *Suuraetu* (Krl) ja soosaare nimes *Perä`aetu* (Vas).

Sõna *aet(u)* on võru keele *t(u)*-partitsiip verbist *ajama*. Verbil on muuhulgas ka sellised tähendused: ‘teed, sihti tegema, rajama’; ‘läbi närima, uuristama, rikkuma; maad üles tuhnima; läbi uuristama’; ‘tekkima, tekitama, esile kutsuma’; ‘teatud olukorda, seisundisse viima, teatud olukorda, seisundit põhjustama, mingisuguseks muutma’ (EMS I/1: 188).

Ajama on soomeugri verb, mis on laen indoeuroopa keeltest (vrd lad *agere*) (Häkkinen 2004: 37, Raun 2000: 3, EEW I: 48–50).

palandu ~ palanu ‘põlenud koht’ *Entzündung, Brand*, metsapõlendik *Brandstelle im Walde* W 862, W 758

palan(d)u: palan(d)u: palan(d)ut

-palandu ~ -palanu determinandina esineb kahes Vastseliina heinamaanimis: *Mäepalandu* ja *Tsidsõpalandu* (rööpnimega *Tsidsõ`kopli*). Metsi nimega *Palandu*

esineb järgmistes kihelkondades: Kan, Urv, Har, Plv, Räp. Soonimi *Palandu* esineb Vastseliinas ning *Palanu* Rõuges, *Lotapalandu* ja *Odepalandu* asuvad Setumaal.

Atribuutosades esineb *palanu* ~ *palandu* külade (Rõu *Palanumäe* k), talude (Rõu *Palandu* t), järvede (Rõu *Palanujärv*), mägede (Vas *Palanumägi*), metsade (Har *Palanumõts*), metsasaarte (Räp *Palanusaar*), soode (Vas *Palanusuu*) ja tiikide (Kan *Palanulomp* rööpnimega *Kogrelomp*) nimedes.

Lutsist on üles kirjutatud, et *paland(u)* tähendab 'tiik'. L. Vaba on Lutsi sõna arvanud balti laenude hulka (Vaba 1997: 329). Lutsi *palandu* ja läänemurrete *palu* 'soo(maa), madal tüma maa, sooheinamaa, vesine metsamaa' võivad olla etümo- loogiliselt seotud. Võrumaa kohanimedes *palandu* tähenduses 'tiik' ei esine. Võru- ja Setumaalt on apellatiiv üles kirjutatud hoopis tähenduses 'põlenud koht metsas' ja *palandu*-nimede puhul keelejuhid tavaliselt ka mainivad, et seal on kas mets, soo vms objekt põlenud. Soo põlemise korral võibki tulemuseks olla tiigitaoline auk turbapinnases. Niisiis võib apellatiiv *palandu* olla tuletis verbist *palama* 'põlema' (> *pala-* + *-ndu*), *palanu* on *nu*-partitsiip verbist *palama*, kuid jääb ka võimalus, et mõne seda apellatiivi sisaldava nime algupäraks on läti laen, mis tähistab madalat kohta vms.

raotu ~ *raot*, *raet*, *rae*, *raendik*, *raest*, *räü* 'raiesmik' Wiedemannil raendik: raendiku, ka raostik, räustik *abgeholzte Stelle im Walde* W 916, W 927, W 942

`raot(u): *`raotu* ~ *`raoto*: *`raotut* ~ *`raotot*; *raet*: *`raetu*: *`raetut*; *rae*: *rae*: *raed*; *raendik*: *`raendiku* ~ *raendigu*: *raendikku*; *raest*: *raestu*: *raestut*; *räü*: *rä(vv)ü*: *rävvi*

Kõige tavalisemad ja üldisemad apellatiivid (vana) raiesmiku kohta on *`raotu* ~ *raot*, mis esinevad metsanimedes ka determinandina (raiesmiku peale on uus mets kasvanud, kuid vana nimi alles jäänud): *Sirdsi* *`raotu* (Kan), *Kirsi raotu* (Urv), *Mäniraotu* (Plv), *Prauni* *`raotu* (Vas), *Kaara* *`raotu* (Räp), *Toomõ* *`raotu* (Se), *Vingu* *`raotu* (Se) ning *Juudiraot* (Kan ja Har) jt.

- *`raotu* leidub peale nende ka ühes metsa sees oleva põllu nimes: *Puiõ* *`raotu* (Vas), - *raot* esineb lagendikunimes *Rahamäeraot* (Kan). Setumaa ja Urvaste kihelkonna ühte väiksemat paikkonda kutsutakse terminnimega *raotu*. *Haan* *'kasõ* *`raotu* (Vas) on maa- ala nimi.

Võrumaal on päris mitmeid *`Raotu talusid* ja ka selliseid, mille järelkomponendiks on *-raotu*, nt *Võro`raotu talo* (Kan) ja *Jaani`raotu talo* (Räp). Kõiki neid nimesid aga käänatakse nagu apellatiivi *raotu*: ill. *Jaaniraotohe*, in. *Jaaniraotoh*.

raet '(vana) raiesmik' esineb ühes metsanimes: *Krabi raet* (Har).

rae 'raiesmik' (apellatiivina tuntud Kam, Plv, Se (VMS II: 301)) esineb samuti metsanimedes: *`Lambarae* (Plv), *Narvarae* (Plv), *Pororae* (Räp) ja *Tanirae* (Räp).

Kanepis on metsaosa nimega *Kurrikovi`raendik*, milles on determinandiks *-raendik* ja Harglas on metsaosa *Prengiraest*, milles on determinandiks *-raest*.

Apellatiiv *`räestü* (Rõu 'raiesmik') determinandina ei esine, küll aga atribuudina: *`Räestü talu* (Rõu, Vas), *`Räestüperä mägi* (Vas). Harglas on *räestü* arvatavasti lühenenud sõnaks *räü* 'raiesmik; võsastik' ja esineb sellisena terminnimes *Räü*. Suur koht on jagatud väiksemateks osadeks, millele on nimed antud vastava küla järgi, kust pärit inimesed sealt heina tegid: *`Antsla räü*, *`Harglõ räü*, *Saru räü*, *Tiidsa räü* jt.

Leidub nii ees- kui tagavokaalseid variante (*räü*, *raotu*, *rae* jt). Tagavokaalsete variantide puhul on tõenäoline päritolu verbist *ragoma* 'raiuma'. Eesvokaalsete puhul võib arvata pärimist verbist *raa(n)dama*, *raendama* 'raadama' jms.

roelmu, *räelmu* 'raiesmik', Wiedemannil *räelmu*, rädi *Schilfstoppeln*, *Windbruch*, *niederliegende Bäume oder Sträucher* W 937, W 966

`roelmu: *roelmu*: *roelmut*; *räelmu*: *räelmu*: *räelmut*

Determinandina esineb ühes metsaosanimes *-`roelmu*: *Tõrvaroelmu* (Räp). Terminnimesena esineb Põlvas *Roelmu* (mets). VMS annab *`roelmu* ~ *roelmo* vasteks 'rämpsune mets', mis on üles kirjutatud Põlvast ja Rāpinast (VMS II: 335).

Ühest kohanimest leiame determinandina *-rāelmu*, mis on Plv, Vas, Räp 'raiesmik' (VMS II: 355): *Roela`rāelmu* (Plv).

Etümoloogia ebaselge. Wiedemann peab *roelmut* ~ *rāelmut* samatähenduslikuks põhjaeestilise sõnaga *rādi*. Mägiste arvab sõnad deskriptiivide hulka (EEW VIII: 2588).

murd 'tuulemurd' *Bruch* W 629

murd: *murru*: *murdu*

M. Kallasmaa arvab, et kohanimed determinandiga *-murd* on lähtunud apellatiivist *murd* 'tuulemurd' (Kallasmaa 2000a: 107). Ilmselt sobib see seletus ka Hargla endisse heinamaanimesse, mis nüüd on põõsastik: *Soekunamurd*. Selle determinandiga nimed

ei ole Võrumaal väga tavalised. Võib-olla on tegu tuletisega verbist *murdma*. Verbi on omakorda võimalik siduda soome sõnaga *mur* ‘raas’ (võru keele *mur*, *muro* ‘tükk, viil, pala’) (EEW V: 1573–1575).

3.1.36. *Lank, mast*

lank W –

lank: *langi*: `lanki

Võru üldkeeles tähistab *lank* üldiselt kohta, kust mets on maha raiutud või hakatakse maha raiuma. Kahes kohanimes sisaldub determinant *-lank*: *Lehisselank*’ (rööpnimi *Juudakunnu lehisepuistu*) (Vas) ja *Maasikalank* (Har) on metsaosad.

A. Raun pakub, et *lank* võiks olla tuletis verbist *langema* (Raun 2000: 70, Mägiste IV: 1229).

mast’ ‘metsalank’ W –

Apellatiivina tuntakse *masti* tähenduses ‘metsalank’ Kodaveres, Karksis, Sangastes ja Harglas (VMS II: 18). Harglas tähendab *mõtsa mašt* ‘kvartal, suurem metsatukk, mis on müümiseks välja mõõdetud, metsalank’ (Vaba 1997: 133). Determinandina esineb -*mast* metsanimedes *Kümnes mast* (Har) ja *Surmamast* (Urv) ning teenimes *Mõrtsukamast* (Krl).

Mašt on läti laen (Vaba 1997: 133).

3.1.37. *Saar, saarik*

saar Insel, Oase, bewaldeter Hügel im Morast, Halbinsel W 1014

saar: *saarõ*: *saart*

Sõnale *saar* on V. Pall leidnud järgmisi tähendusi (Pall 1960: 39 ja 1977b: 131):

1. ‘veega ümbritsetud maa-ala’;
2. ‘kõrgem koht soos või madalal heinamaal’;
3. ‘metsatukk’ (Võrumaal sageli ka suur mets või suurema metsa osa);

Ka Võrumaal ja Setumaal on sellel apellatiivil samad tähendused ja lisandunud veel kaks:

4. ‘poolsaar’;
5. ‘madalam koht järves vee all’.

V. Pall iseloomustab kohanimedid apellatiiviga *saar* järgmiselt: nimede aktiivne kasutamiskiirkond on üsna kitsas (sageli üks küla või isegi paar-kolm talu), enamusel on säilinud seos apellatiiviga ning neis nimedes iseloomustab täiendsõna vastavat kohta kas suuruse, kuju, taimestiku vms tunnuse järgi (Pall 1960: 39–40). Võrumaa kohanimedes on *-saar* sageduselt viies determinant.

Näiteid Võru- ja Setumaa kohanimedest, kus *-saar* esineb determinandina tähenduses ‘veega ümbritsetud maa-ala’: Pajussaar (Kan), Musussaar (Urv), Sitiksaar (Krl), Vabrigussaar (Rõu), `Valgõsaar (Vas), *Kirbussaar* (Se), `Liitesaar (Räp), *Salosaar* (Räp); pluuralis: `Väikeseq *Salosaarõq* (Räp).

-saar determinandina tähenduses ‘kõrgem koht soos või madalal heinamaal’: *Naarissaar* (Kan), *Kannussaar* (Krl), *Oõsaar* (Rõu), *Ketsesaar* (Plv), *Kõõsaar* (Vas), *Torstasaar* (Räp), *Kõivosaar* (Se), `Võismasaar (Se) jt.

Determinant *-saar* tähenduses ‘metsatukk, mets’ metsade ja metsaosade nimedes: *Naaskmasaar* (Kan), *Tandassaar* (Urv), *Ruunasaar* (Krl), *Kahrussaar* (Har), `Oinasaar (Rõu), `Sildusaar (Plv), *Palanusaar* (Vas), *Karbasaar* (Räp), `Pertonasaar (Se) jpt.

“Kohanimedes on poolsaarte nimetamine saarteks küll tavaline, kuid sel juhul peab objektile mõni teine saare tunnus tuntavalt olema, nt ümbritsevast pinnast kõrgem olemine” (Saar 2000: 1–4). Determinanti *-saar* leidub poolsaarte ja neemede nimedes paarikümnel korral: *Täkusaar* Keldul (Kan), *Puugissaar* (Har) – Aheru järve poolsaar, *Valgõsamblõsaar* (Har) – poolsaar Pikäsilla soos, *Küpärssaar* (Vas) – Kitsõjärve poolsaar, `Sõvsaar – poolsaar Värskla lahes, *Suldsisaar* (Se) – poolsaar Suldsisuus jt.

Neljas nimes esineb determinant *-saar* madaliku tähenduses: *Kivisaar* (Vas), *Kassisaar* (Räp), *Kurgsaar* (Räp) ja `Suhasaar (Se).

Veel võib *-saar* esineda põllunimedes: *Jällesaar* (Kan), *Mehiksaar* (Krl), *Sitasaar* (Plv), *Mikitäsaar* (Vas), *Kotsaar* (Räp), *Tilgasaar* (Se) jt ning niidunimedes: *Peedusaar* (Kan), *Rüüvlisaar* (Urv), *Lambasaar* (Har), *Kivisaar* (Vas), *Tsiasaar* (Räp) jt.

Mäenimesid determinandiga *-saar* leidub rohkesti: *Kurõssaar* (Kan), *Kõõsaar* (Urv), *Lauksaar* (Krl), *Kuusistsaar* (Har), *Sannasaar* (Rõu), *Kangõssaar* (Plv), *Suigusaar* (rööpnimega *Soesitamägi*) (Vas), *Mägipõllasaar* (Räp) jpt.

Veel nimesid, milles esineb determinandina *-saar*: ühel sool on nimeks `Oinasaar (Räp); jõekäärul *Sitiksaar* (Har); *Kalassaar* (Räp), `Juudasaar (Kan), `Korgõsaar (Räp)

on maa-alad; *Oravasaar* surnuaed (Vas); *Tuuma saar* (Räp) ja *Lepässaar* (Räp) on orud.

Apellatiivi *saar* etümoloogia on hämar, võib-olla on tegemist protoeuroopa substraatsõnaga (SSA III: 139). Siiski on siin tegemist suhteliselt uue tüvega, sest selles esineb pikk *a*.

saarik 'väike saar; saarestik' 1. *kleine Insel* 2. *Stelle mit vielen Inseln, Archipel, höhere Stelle in niedrig liegenden Wiesen (welche man wählt, um darauf die Heuschober zu errichten* W 1015

saarik: saarigu ~saariku: saarikut

Apellatiiv *saarik* VNg, Lüg, Kod, Ksi, Plt, KJn, Krk, Ran, Nõo, Kam, San 'väike saar, metsatukk' (VMS II: 373) esineb determinandina metsanimedes: *Edesaarik* (Räp), *Varsasaarik* (Räp). Nimi *Pikksaarik* (Räp) on aga kohal, mis koosneb mitmest väiksest metsasaarest, mis asetsevad üksteise kõrval reas.

Saarik on tuletis apellatiivist *saar* (< *saar* + *-ik*).

3.1.38. *Mägi, müür, taivaskoda, pae, kalju*

Sellesse alarühma kuuluvad determinandid tähistavad erinevaid kõrgendikke.

mägi 1. *Berg, Hügel*; 2. *das Obere, das Land (im Gegensatz vom Meere), der Bauerhof (im Gegensatz zur Lostreiber- od. Badstüberstelle)* W 583–584

mägi: mäe: mäke

Ühelt poolt võidakse Võru- ja Setumaal mäeks kutsuda üsna tagasihoidlike mõõtmetega kõrgemat kohta nagu Põhja-Tartumaal (Pall 1977b: 132) või Saaremaal (Kallasmaa 2000a: 110), teisalt jälle tundub, et piir mäe ning eri determinandiga küngaste vahel on üsna selgepiiriline (enamasti on eristavaks tunnuseks suurus), ehkki puuduvad täpsed eristuskriteeriumid (Pall 1977b: 132).

Oma nimematerjalist ei leidnud ma sellist kombinatsiooni, kus ühes nimes esineksid koos *mägi* ja *kink* vms nagu Põhja-Tartumaal (*Raisamäe kink*) (Pall 1977b: 132), leidsin aga nimed, kus esinevad koos *kink* ja *mägi*: *Liivakingumägi* (Har), *Kingumägi* (Krl), *kunn'* 'mügarik; künkake' ja *mägi*: *Kunn'mägi* (Rõu), *Kunnimägi* (Rõu, Plv, Vas, Räp) ning *kont'* ~ *kunt'* 'küngas': *Kondimägi* (Räp), *Kuntmägi* (Urv).

Mäed võivad Võrumaal säilitada oma determinandi *-mägi* ka pärast seda, kui mägi on ära veetud ja selle asemel hoopis kruusaauk, nt *Maarjamägi* (Räp) või vaevumärgatav künkake, nt *Vahtramägi* (Har).

Mäe ja künka eristamisel mängib kaasa ka lähem ümbrus: suhteliselt tasasel alal on pisimägi kungas mägi (nt Saru külas *Palumägi*), suuremate mägede läheduses on suurem objekt *mägi* ja kungas Võrumaal kas *kink* ~ *kenk* või *kunt* ~ *kont*. Välismaalased aga peavad Suurt Munamägegi künkaks võrreldes seda oma maa mägedega.

Determinant *mägi* on üldse kõige sagedasem, seda nii Võru- kui Saaremaal ja läänemurdes (AVKA, Kallasmaa 1996, Kallasmaa 2003).

Determinandiga *-mägi* esineb Võrumaal: 3156 mäenime, 34 kaldanime, 15 tasase põllu nime, 8 järvemadaliku nime, 7 soosaare nime, 6 tasase koha nime metsas, 6 väikese metsa nime tasasel maal, 6 liivakivipaljandi nime jõe ääres ja 1 surnuaianimi.

Determinant *-mägi* esineb kõige sagedamini mäenimedes. Väike valik neist: *Välgimägi* (Kan), *Märdsämägi* (Kan), *Ilastaplamägi* (Urv), *Hiirumägi* (Urv), *Kuamägi* (Krl), *Leheleetusömägi* (Krl), *Leburimägi* (Har), *Sauvõhauvamägi* (Har), *Meemamägi* (Rõu), *Leibüsmägi* (Rõu), *Sõõrumägi* (Plv), *Lodõmägi* (Plv), *Ronkusmägi* (Vas), *Luudsimägi* (Vas), *Sil'kestemägi* (Räp), *Hänkmägi* (Räp), *Sommamägi* (Se), *Kõllamägi* (Se) jpt. Mainimist on väärt fakt, et Võrumaa kaheksas kihelkonnas leidub vähemalt 42 *Korgõmäge* ja 85 *Jaanimäge*.

Kallaste või nõlvade nimedes esineb samuti determinant *-mägi*: *Aemägi* (Kan), *Hõpõsaarõ mägi* (Har), *Hõörämägi* (Rõu), *Virvemägi* (Plv), *Eläväkunnümügi* (Vas), *Saardusmägi* (Räp) jt.

Mõnes kihelkonnas esineb *-mägi* tasaste põldude nimedes, nt *Savimägi* (Krl), *Riidma mägi* (Rõu), *Saarõmägi* (Vas), *Juudsimägi* (Räp) jt.

Karula kihelkonnas esineb kaheksal korral *-mägi* järvemadalike nimedes: *Pikäkolga mägi*, *Muduri mägi*, *Tammõmägi*, *Köödsemägi*, *Posti mägi*, *Vilimiku mägi*, *Tagamõtsa mägi* ja *Ahunamägi*.

Kuuel korral esineb *-mägi* nimedes, mis antud tasastele kohtadele metsas: *Käomägi* (Krl), *Raudsõmägi* (Har), *Lennukimägi* (Har), *Kährimägi* (Vas), *Kasvandmägi* (Vas) ja *Laubemägi* (Räp) ja kuuel korral esineb *-mägi* ka väikeste tasasel maal paiknevate

metsade nimedes: *Räestmägi* (Ote/Kan), *Maakerämägi* (Kan), *Tõrvamägi* (Plv), *‘Kärsnä mägi* (Vas), *Vennemägi* (Räp) ja *‘Leeškmägi* (Räp).

Seitse soosaart on samuti *-mägi* determinandiga: *Tammemägi* (Kan), *Vanaussaia-mägi* (Vas), *‘Pähnimägi* (Vas), *‘Võhmamägi* (Räp), *‘Põrsamägi* (Räp), *Tsiamägi* (Räp) ja *Nisumägi* (Räp).

Liivakivipaljandite nimedes esineb *-mägi* determinandina kuuel korral: *Soeooosõmägi* (Plv), *Hõpõmägi* (Räp), *Taropedäjämägi* (Räp), *Suurmägi* (Räp), *Ütsalodsõmägi* (Räp) ja *‘Väikene Ütsalodsõmägi* (Räp).

Üks surnuaianimigi on determinandiga *-mägi*: *Matussõmägi* (Plv).

Apellatiivile *mägi* on vasteid läänemeresoome keeltes, kuid kindel etümoloogia puudub (SSA II: 191). Arvatakse, et see on vana omapärane sõna (Häkkinen 2004: 758).

müür ‘jõeäärne järsak’ W –

müür: *müürü*: *‘müürü*

Apellatiivile *müür* pole kohanimesse sobivat vastet üles kirjutatud, kuid seda kasutatakse küll tähenduses ‘järsk jõeäärne kalju, millel on (tavaliselt) ka liivakivipaljand’. Determinandina esineb *-müür* kokku enam kui paarikümnel korral Võhandu ja Piusa jõe äärsete järsakute nimedes Põlva, Vastseliina ja Räpina kihelkonnas ning Setumaal: *Essi müür* (Plv), *Kur’amüür* (Vas), *Paabumüür* (Vas), *Kellämüür* (Räp), *Savimüür* (Räp), *‘Sisupämüür* (Räp), *‘Taropamüür* (Räp), *Tsirgumüür* (Räp), *Rääptsüvä müür* (Se), *Suurmüür* (Se) jt.

Sõna *müür* on laen keskalamsaksa keelest (< *mure*) (Raun 2000: 99) või vanarootsi keelest (< *mur*) (EEW V: 1645).

taivaskoda ‘jõeäärne järsak’ W –

taivaskoda: *taivaskua*: *taivaskota*

Sobivat apellatiivset vastet sõnale *taivaskoda* ei leidu. Sisuliselt on ikka tegu jõeäärse järsaku või kaljuga, mille sünonüümiks on *müür*, nt *Pärkova taivaskoja* rööpnimeks on *‘Pärkova müür* (Räp).

Determinandina esineb *-taivaskoda* lisaks sellistes nimedes: *Heido taivaskoda* (Räp), *Kuh’a taivaskoda* (Räp) ja *Taivaskoda* (Plv). Põlva Suurt ja Väikest Taevaskoda ei tunne kohalik rahvas nende nimede all. Nemad ütlevad hoopis *Suurmüür* (ka *Taivaskua*

pae) ja `Väikenemüür, aga eestistatud üldtuntud nime lähtekohaks peaks ikkagi olema apellatiiv *taivaskoda*.

Võimalik, et tegemist on ka siirdnimedega, mis lähtuvad kõige tuntumast *Taivaskuast*, kuid kõik need nimed ei asu sama jõe ääres.

Tegemist on liitsõnaga (*taivas* 'taevas' + *koda*).

pae 'liivakivipaljand' *Fels, Fliese, Bruchstein* W 779

pae: pae: paed; paas: pae: paed

Apellatiiv *pae* tähendab Põlvas ja Võnnus 'liivakivipaljand' ning esineb jõeäärsete kaljude nimedes: `Kopliperä *pae* (Plv), *Valli pae* (Võn/Plv) jt. Determinant on enamproduktiivne Võnnu kihelkonnas.

Tõelist paekivi (sks *Fliese*) Võrumaal eriti palju ei leidu, kuid sõna kasutatakse igasuguse sileda kivipinna jaoks (nt *ahupae* 'ahju põrand, põhi'). Kivi liiki tähistava apellatiivina on *paas* tuntud vaid mõnes läänemeresoome keeles (eesti, vadja, soome), kuid ahju põhja tähenduses tuntakse seda ka karjalas (Raun 2000: 113, EEW VI: 1866–1867).

kalju *Fels, Klippe* W 192

kalju: kalju: kaljut

Apellatiivina on *kalju* 'kivirahn; graniit-, paekivipank' kirja pandud Kanepi, Karula ja Põlva kihelkonnast, kuid determinandina tähistab ta liivakivipaljandit vaid nimes *Suurõniidü kalju* (Räp). Apellatiiv *-kalju* pole eriti sage ei esi- ega järelkomponentides. Järelkomponentina esineb see ühes talunimes: *Ojakalju* (Vas). *pae, müür, taivaskoda* ja *kalju* on sünonüümid.

Apellatiivina on *kalju* läänemeresoome keeltesse laenatud germaani keeltest (EEW II: 672, Raun 2000: 28, LÄGLOS 1996: 21).

3.1.39. ***Kink ~ kenk, kont ~ kunt, kärk, käübäs***

Alarühma kuuluvad determinandid tähistavad mäega võrreldes suhteliselt väiksemaid ja laugemaid kõrgendikke.

kink ~ kenk 'küngas' *Hügel, Hümpel, kleiner Haufen* W 286, W 432, W 262

kink: kingo ~ kingu: `kinku; kenk: kengo ~ kengu: `kenku

Üldvõruline on *kink* 'küngas', Räpinas esineb aga kohati ka tartumõjuline variant *kenk*. *-kink* ~ *-kenk* esineb determinandina küngaste nimedes: *Kärnäkinck* (Krl), *Savikinck* (Rõu), *Suur Savikinck* (Rõu), *Kalmatukenck* (Räp), *Kõrdsikenck* (Räp), *Piirikinck* (Räp), *Poissakenck* (Räp), *Suurõsäläkenck* (Räp), *Keelekink* (Se), *Tsibrakinck* (Se) jt. *Juhanikenck* on Peipsi järve madalik (Räp).

Tegemist on vaid eesti, soome ja liivi keeles tuntud sõnaga (EEW III: 834).

kont'* ~ *kunt' 'küngas' *Hügel* W 339

kont': *kondi*: `konti; *kunt'*: *kundi*: `kunti

Üldvõrulisem apellatiiv on *kunt'* 'küngas, väike kõrgendik, kõrgem kuiv koht', kuid Har, Plv, Räp esineb ka *kont'* (vrd Koponen 1998: 104). Nii *-kunt* kui *-kont* esinevad kohanimedes determinandina: *Valsokont* (Kan), *Järvekunt* (Kan), *Ravvasita kunt* (Har), *Tiplõkunt* (Krl), *Kroonukunt* (Urv), *Tõõguskunt* (Rõu), *Peebekont* (Plv), *Kukikunt* (Plv), *Vanakoobakont* (Räp), *Ahivarrõkont* (Räp) jt.

Levikult on tegemist võrumaaliku sõnaga, mida Põhja-Eestis maastikusõnana ei esine. Kui sõnavaraliselt on tegemist sama tüvega nagu somaatilises sõnas *kont*, siis on see soome-ugri sõna (SSA I: 398, EEW III: 935, Raun 2000: 47). Päritolu somaatilisest sõnavarast toetab apellatiivi kasutamine kuivema ja kõvema koha tähenduses põllul vastandina pehmetele kohtadele.

kärk *kärk*: *kärga*: `kärka 'kõrgendik' *bewachsene Stelle im Morast, Morastinsel, Anhöhe* või ka *kärk*: *kärgu*: `kärku *Kies, Kiesboden* W 248

Apellatiiv *kärk* esineb Jõe, Kuu, Hlj, Rid, Vän, Hää, Juu, KuuK, SJn, TMr, Kam, Ote, Kan, Urv, Rõu, Plv, Vas ja Se tähenduses 'küngas' (VMS I: 361). Determinandina esineb *-kärk* ühes Setumaa soosaare nimes: *Viinatii kärk*, ühes Kanepi terminnimes: *Kärk* (metsasaar) ja ühes metsaosa nimes: *Liivakärk* (Plv). Leiduvad veel metsaosa *Kärksaar* (Krl) ja soosaar *Kärksaar* (Plv).

Etümoloogia ebaselge. Mägiste paneb kokku sõnad *kärk* ja *kärgas* ning peab neid deskriptiivset algupära olevateks (EEW IV: 1138). Semantiline seos soome sõnaga *kärki* 'tipp, teravik' pole ju ka võimatu.

kääbäs 'kääbas' *aufgeworfener Hügel, Grabhügel* W 255

kääbäs: `kääpä: *kääbäst*

Apellatiiviga *kääbäs* tähendab üldiselt 'kivihunnik, kungas, hauakungas', Põlvas ka 'piirikääbas'. Viimases tähenduses esineb *-kääbäs* determinandina soosaare nimes *Neläherräkääbäs* (Plv, Räp) – see on koht, kus kohtuvad nelja mõisa piirid. Pluuralis ning arvatavasti hauakünka tähenduses esineb determinant nimes *Sõakääpäq* (Se) ja *Kalmõtkääpäq* (Plv).

Apellatiivi tuntakse eesti, vadja, soome ja vepsa keeles. Võib-olla on tegemist balti laenuga (vrd ld *kāpas* 'hauakungas'), kuid võib-olla siiski soome-ugri sõnaga (sobiv vaste leidub ka mansi keeles) (SSA I: 484, Raun 2000: 63, EEW IV: 1151).

3.1.40. *Kallõq, kallõs ~ kallas, perv, mäekülg', serv*

kallõq, kallõs ~ kallas 'kallas, nõlv' *Abhang, abschüssige Stelle, steiles Ufer* W 194

kallõq: `kaldõ: kallõt; kallõs: `kaldõ: kallõst

Apellatiiv *kallõq* (sg) tähendab 'nõlvak, mäeveer, kallas' ja determinandina esineb see ka nõlvade nimedes: *Vanasilla kallõq* (Krl), *Kakõnukallõq* (Rõu), *Loosigukallõq* (Vas), `Kõivõkallõq (Vas) ja *Vanaraakallõq* (Vas).

Apellatiiv *kallõs* 'kallas' on tuntud Har, Rõu, Plv, Vas, Räp tähenduses 'kallas, veer' (EMS II/8: 605) ning see esineb ka determinandina: `Kahrila kallõs (Rõu), *Tindi kallõs* (Rõu), samamoodi nagu ka *-kallas*, nt *Häiermäkallas* (Kan), *Oinatumakallas* (Urv), *Äänistpalu kallas* (Krl) jt.

Läänemeresoome keeltes tuntud apellatiiv, mis on germaani laen (vrd vananorra *hallr*) (LÄGLOS 1996: 20, Raun 2000: 29).

perv 'nõlv' *Abhang, Rand eines Berges, Ufer* W 803

perv: *perve*: `perve

-perv esineb determinandina järgmistes mäenõlvade nimedes: *Pistüperv* (Urv), *Soehauvaperv* (Har), *Halapuuperv* (Rõu), `Korgõperv (Plv), `Kiltre perv (Räp), `Korgõperv (Räp), `Valgnaperv (Räp), *Pikkperv* (Se) jt.

J. Mägiste on kahtlevalt arvanud, et see vaid Lõuna-Eestis esinev sõna võib olla vanavene laen (EEW VI: 2000). Kahjuks pole ta jõudnud enam kirjutada.

mäekülg' W –

Mäekülg on EKI murdekogus (ka Lõuna-Eestist) registreeritud apellatiiv ja esineb Põlva kihelkonna neljas nõlvanimes: `Korgõmäekülg', `Nakrimäekülg, `Sootsk'a mäekülg ja `Keisri mäekülg.

Apellatiiv koosneb kahest apellatiivist (*mägi* + *külg*) ja on seega tuletis.

serv *Rand, Kante, Aeusserstes, Grenze* W 1078

serv: *servä*: `servä

Apellatiiv *serv* on levinud üle Eesti. Vaid ühes kaldanimes esineb *-serv* determinandina: *Ruunaserv* (Urv), kümnekonna nime atribuutosas esineb see apellatiiv samuti.

Kõnelaune substantiiv on levinud läänemeresoome keeltes (EEW IX: 2763–2764, Raun 2000: 155).

3.1.41. *Uun*´, *kuup*

Alarühm koondab mäesisestele objektidele kuuluvaid determinante.

uun´ ‘õõnsus, õõs; urg’ *Höhlung, Höhle* W 726

uun´: *oosõ*: *uunt*; *uus*: *oosõ*: *uust*

Kahes nimes tuleb ette determinant *-uun*´ ‘auk, õõnsus, õõs’: *Mereuun*´ (Plv Kurõl ja Vanaküläs), mis käändub *Mereoosõ*: *Mereuunt* ning see on mäesisene allikas. *uus*: *oosõ* tähendab nii ‘urg’ kui ka ‘auk, õõnsus, õõs’. Eesti kirjakeeles käändub sõna *õõs*: *õõne*: *õõnt*. Põlva muutetüüp *uun*´: *oosõ* on sellele vastupidine. Muutumatuult *s*-tüveline käändetüüp on omane Lääne-Võrumaale. Tüve algupäraseks vormiks on rekonstrueeritud **omte* või **onje* (Häkkinen 2004: 830).

Sõnal on vasteid läänemeresoome keeltes ja ka kaugemates sugulaskeeltes (SSA II: 268–269).

kuup ‘koobas’ *Höhle, Grube, Bauerkeller, entlegenes Trinkhaus, Spelunke, Räuberhöhle* W 355

kuup: *kooba*: `kuupa

Koobastele on nimesid antud harva, kuid Räpina kihelkonnast võib siiski leida vähemalt kaks nime, kus leidub determinant *-kuup* koopanimes: *Hiiokuup* (Nulgal) ja *Vokiiniidü kuup* (Varõstõl). Atribuutosana esineb mitmuslik `kuupõ ‘koobaste’ umbes nelja-kümnes nimes, eriti sage nimi on `Kuupõmägi (Kan, Krl, Har, Rõu, Plv, Vas, Röp, Se).

Tegemist on läänemeresoome-permi sõnaga (EEW III: 937, Raun 2000: 47).

3.1.42. *Kalmõq, kalmõtu, matus, surnuaid*

kalmõq ‘kalm’, *kalmõtu* ‘surnuaed, muistne kalmistu’ *Grabstätte (ungeweihte), heidnische Opfer- oder Begräbnisstätte, überh. Gottesacker* W 195

kalmõq (nom sg): `kalmõ: kalmõt: `kalmõq (nom pl); *kalmõtu: kalmõtu: kalmõtut*

Apellatiiv *kalmõq* tähistab kalmu, `kalmõq on mitmuslik tähendusega ‘kalmed; muistne surnuaed’ (vrd EMS II/8: 605–606). Determinandina esineb *-kalmõq* vanade surnuaedade nimedes: *Kõlõstukalmõq* (Räp), *Sandikalmõq* (Räp), võib-olla praegu veel ka nimes *Vannukalmõtõ* (Vas) (koht metsas), ent see hakkab juba sekundaarseks nimeks muutuma. Matmiskohtadega on seotud ka need nimed: *Kalmõtu* (Krl) – väike mägi, *Kalmõtu* – Tännässilmä küla osa (Plv), *Vana-Koiola kalmõq* (Plv) ja `Püsniigu *kivikalmõq* (Kan).

Tegemist on kas läänemeresoome-mordva-samojeedi sõnaga või siis germaani laenuga (Häkkinen 2004: 331, EEW II: 674, Raun 2000: 29).

matus ‘matmispaik’ *Bedeckung, Zudeckung, Beerdigung, (pt) Begräbnisplatz* W 576

matus: matus(s)õ: matust

Apellatiiv *matus* tähendab nii ‘matusetseremoonia’ (ka *matjadsõq*) kui ka ‘matmispaik, haud, surnuaed’ (vrd Kõivupuu 1999: 283). Kohanimedes `Härgimatus (Rõu), *Saksamatus* (Vas), *Sergamatus* (Vas) esineb *-matus* determinandina matmispaikade nimedes. Enam kui paarikümnel korral esineb *matus* ka kohanimede atribuutosades.

H. Rätsepa arvates on kõige tõenäolisem, et verb *matta-* on *ta-*tuletis tüvest **mante* ‘maa’, mis on olemas olnud varases läänemeresoome algkeeles ja mille esialgne tähendus oli ‘mullaga katma’. Hiljem on sellele juurde tekkinud rituaalne tähendus ‘muldasängitamine’. Liivi keele verb *matma*, vadja ja isuri keele substantiivid, millel on tähendus ‘matused’, võivad olla eesti laenud (Rätsep 2002: 129–132). Rätsep refereerib ka J. Koivulehtot, kes on verbile *matma* esitanud uuema etümoloogia. Koivulehto on seostanud verbi *matma* saami verbiga, mis tähendab ‘lund sadama’, millest on tuletatud saami sõna *muohta* ‘lumi’ ja on arvanud, et verbitüvi on balti-slaavi laen (vrd vene *moatatj* ‘pillama, pilduma’) (Rätsep 2002: 126).

surnuaid ‘surnuaed, kalmistu’ W –

surnuaid: surnuaia: surnu`aida

Uuemates kalmistunimedes esineb determinandina *-surnuaid*: *Alasurnuaid* ja *Mäesurnuaid* (Kan), *Kraavi surnuaid* (Urv), *Kaika surnuaid* (Krl) jt.

Tegemist on tuletisega (*surnu* + *aid* 'aed').

3.1.43. *Liiv, liivak*

liiv 'liivik' *Sandplatz, sandige Stelle* W 513

liivak 'liivamaa' *Sandberg, Sandhügel, Sandboden* W 513

liiv: *liiva*: 'liiva'; *liivak*: *liivagu* ~ *liivaku*: *liivakut*

Determinandina esineb *-liiv* 'liivik' harva, kuid liivasematel aladel siiski: *Tinaliiv* (Se) ning sekundaarnimes *Matsi liiv* (Har) on suured liivased kohad.

Determinant *-liivak* esineb järgmistes nimedes: 'Popseliivak' on Pahtpää küla popsinurk (Räp), *Suurõkiviliiivak* on rand (Plv) ja *Liivak* maa-ala (Urv).

Liiv ja *liivak* esinevad ka ligi paarisaja nime atribuutosas.

Apellatiiv *liivak* on tuletis sõnast *liiv* (< *liiv* + *-k*). *Liiv* on läänemeresoome keeltest tuntud eesti, liivi ja vadja keeles ning see on tõenäoliselt balti laen (< lt *glīve*). Soome keele sõna *liiva* tähendab hoopis 'muda, pudrutaoline mass' ning on germaani algupära. Paralleelid permi keeltes kuuluvad kokku eesti *liivaga*, aga handi keeles on samakujulisel sõnal taas soome keelest tuttav tähendus (LÄGLOS 1996: 207, EEW IV: 1309). Permi keelte sõnad on osutunud laenuks lõunapoolsest läänemeresoomest ja soome-ugri etümoloogia võimalus langeb ära (J. Saarikivi Helsingis 18.2.2005 peetud loengu käsileht).

3.1.44. *Haro*

haro 'haru' *Abzweigung, Zweig, Arm, Zacke, Zinke, Schenkel (eines Winkels), Bein, (pt) Rechen* W 46

haro: *haro*: *harro*

Apellatiivina on *haro* 'haru' võru keeles olemas ja esineb determinandina niidunimes *Hunniharo* (Vas), metsaosa nimes *Haabraharo* (Räp), tiiginimes *Kaadsaharo* (rööpnimega *Kaadsaharo järv*) (Vas) ning teeosade nimedes *Kuvvõtiitharo* (Plv) ja *Viietiitharo* (Plv). Kõik need nimed on tekkinud kuju-assotsiatsiooni põhjal (vrd *Kaadsaharo* 'püksiharu').

Haru on tuletis tüvest *hara-*, mis on läänemeresoome-volga sõna (EEW I: 287–288, Raun 2000: 10).

3.1.45. *Plats, ala*

plats *Stelle, Platz (bes. freier, offener), Grundstück, kleiner Landbesitz* W 837

plats: platsi: `platsi

Apellatiiv *plats* tähendab 'teatud suurusega piiristatud maa-ala' ning esineb determinandina vana matusepaiga nimes *Kalmõtõplats* (Se), karjamaanimes *Magadsiaidaplatš* (Plv), nimeses *Vabriguplatš* (Har) ja *Kaitseliidu plats* (Krl), mäed on *Tsõõrikplatš* (Urv) ja *Tsõõriplatš* (Urv).

Veel võivad determinantidena esineda *-laadaplatš: Lindora laadaplatš* (Vas), *-laoplatš: Kivilaoplatš* (Plv), *Vanatarõ laoplatš* (Rõu), *-vabrikuplatš: Mikali vabrikuplatš* (Krl) ja *Arukülä vabrikuplatš* (Krl) ning *-tsõõriplatš: Mutike tsõõriplatš* (Kan).

Platš on ülemsaksa laen (Raun 2000: 124, EEW VII: 2095).

ala 'maa-ala' W –

ala: ala: alla

Järelkomponendina esineb *-ala* mitmetes talunimedes: *Kuldala* (Kan), *Hoboala* (Kan), *Vaarikala* (Urv), *Mõtusalala* (Krl), *Hindoala* (Rõu), *Kuldala* (Rõu), *Riipala* (Vas) jt. Selliste talunimede käänamine käib nii: *Keldoala talo* (Vas) – minnakse *Keldo alaq*, ollakse *Keldo all*; *Hinniala talo* (Vas) – minnakse *Hinni alaq*, ollakse *Hinni all*. *-ala* külanimedes: *Hoboala* (Kan), *Hinniala* (Vas), *Oroala* (Rõu) (rööpnimega *Oroala kolk*). Ka nende nimede käänamine toimub analoogselt talunimedele.

Vaid ühes nimes esineb *-ala* determinandina: *Kalp'ala* (põld) (Räp).

Nimed käänduvad sarnaselt järgmise rühma determinandi funktsioonis oleva sõnaga *-alonõ ~ -alunõ*.

Tegemist on uurali sõnaga (EEW I: 53–57, Raun 2000: 3). J. Mägiste arvates võib *ala* olla aluseks sõnale *alev* (EEW I: 59–60).

alus 'alune' *das Untere, der untere Raum, Grund, Fundament* W 28

alus: alusõ: alust

Paaris nimes esineb determinandina *-alus*: *Tõrvasõalus* on niit (Har) ja *Mustamõtsaalus* on mets (Har). Käänamine on sarnane sõnale *-alunõ ~ -alonõ*: ollakse *Musta mõtsa all* ja *Tõrvasõ all*, minnakse *Musta mõtsa alaq* ja *Tõrvasõ alaq*.

Läänemeresoome, saami, volga ja permi keeltes esinev sõna (Raun 2000: 4, EEW I: 66–67).

3.1.46. *Alonõ ~ alunõ, päälne, tagonõ ~ tagunõ*

alonõ ~ alunõ ‘alune’ 1. *der einen Anderen ablöst, seine Stelle einnimmt, (cf. ala)*; 2. *sehr gewöhnlich unter etw. befindlich, sbst. Unterrock, (mit vielerlei Bestimmungwörtern)* W 27

alonõ ~ alunõ: alodsõ ~ aludsõ: alost ~ alust

Selles rühmas esitatud sõnad *-alonõ ~ -alunõ, -päälne* ja *-tagonõ ~ -tagunõ* ei ole determinandid, vaid determinandi funktsioonis esinevad apellatiivid. Nende sõnade puhul ei saa öelda, millist objekti need tähistavad, sest need võivad tähistada igasuguseid objekte. Selle rühma puhul on tähtis hoopis objekti ruumiline suhe mingi teise objektiga või nimeandjaga asukohaga.

Kõige sagedamini esinevad *-alunõ* ja *-päälne*. *-alunõ ~ -alonõ* esineb kõige sagedamini niidunimedes: *Pervealunõ* (Har), *Tedremäealonõ* (Vas), *Nutialonõ* (Plv), *Paioalonõ* (Räp) jt, aga ka metsanimedes: *Pusanaalonõ* (Räp), *Pähnialonõ* (Räp) ja *Kõivõalunõ* (Har), lisaks veel lahtede nimedes: *Vahialunõ* (rööpnimega *Nahaalunõ*) (Krl), *Saartõalunõ* (Urv), *Kõõvoniidüalonõ* (Räp), kahes orunimes: *Päälemäealonõ* (Kan), *Korbõalonõ* (Kan) ning tiiginimes *Aiaalunõ* (Urv).

päälne ‘pealne’ *auf etwas befindlich* W 794

päälne: päälse: päälset

-päälne esineb samuti erinevates nimedes. Näiteks põllunimedes *Kubijapäälne* (Kan) ja *Plangupäälne* (Plv), niidunimedes *Tool’kapäälne* (Vas) ja *Roovipäälne* (Urv), metsanimedes *Raeperäpäälne* (Plv), *Palopäälne* (Plv), *Kaalapäälne* (Plv) ja *Lannõtõpäälne* (Krl), soonimedes *Karkuspäälne* (Kan), *Määmaapäälne* (Plv) ja *Lüüsipäälne* (Plv), soosaarte nimedes *Kalgipäälne* (Plv) ja *Saarõpäälne* (Plv), lageda maa nimes *Saarõpäälne* (Krl), lahenimes *Liivapäälne* (Rõu), jõeosa nimes *Risti`päälne*

(Räp), külaosa nimes `Lompõpäälnē (Plv), neemenimeses Kārgāpäälnē (Rõu) ja Kitsõ`päälnē (Räp) ning maa-ala nimes Palanupäälnē (Kan).

tagonõ ~ tagunõ 'tagune' *hinter etwas befindlich, subst. der Raum hinter etwas* W 1107

tagonõ ~ tagunõ: tagodsõ ~ tagudsõ: tagost ~ tagust

-*tagonõ* ja -*tagunõ* esinevad põllunimeses Palotagonõ (Räp) ja Võsutagonõ (Urv), niidunimes Saarõtagunõ (Krl) ning maa-ala nimes Mäkitagonõ (Vas).

3.2. Võrdlevalt Võrumaa kõige levinumatest determinantidest

Eespool sarnaste objektigruppide kaupa käsitletud determinandid on Võru- ja Setumaa kohanimesdes tegelikult väga erineva esinemissagedusega. Seepärast oleks kasulik heita veelkord pilk 25 Võrumaal kõige sagedamini esinevale determinandile, tuues välja suure esinemissageduse põhjusi ja võrdlusi teiste piirkondadega.

Numbrilise analüüsi allikaks on Võru Instituudi ajaloolise Võrumaa kohanime andmebaas, mis esialgsel, viimistlemata kujul (aastast 2004) sisaldab 22 794 nimega objekti kõigist Võrumaa kihelkondadest. Sagedusarvestuses on analüüsitud nende nimeobjektide märksõnu. Märksõnades esinevad lahku kirjutatud liigisõnad *külä* ja *talo* ~ *talu* on arvestusest välja jäetud, sest nende puhul viitab lahkukirjutamine nime tegelikule kasutamisele ilma determinandita. Ülejäänud asustusnimede osas on andmebaasi koostaja Evar Saar proovinud kasutada võimalikult algupärast, meelevaldset epeksegeesi vältivat märksõna kjuu. Sama kehtib loodusnimede märksõnade kohta. Nime tegelik objekt selgub liigikoodist. Sellestki on püütud ülevaade anda, millist liiki kohti sama determinanti sisaldavad nimed tegelikult tähistavad. Sõna järel on sulgudes determinandina esinemise kordade arv, selle taga protsendisuhe kõigi andmebaasi objektidega.

Võrdluseks esitan tabeli, milles sisalduvad kõige sagedasemad Eesti läänemurde, Saaremaa, vepsa, soome ja inarisaami kohanime determinandid. Tabeli olen koostanud kättesaadava kirjanduse põhjal:

Võrumaa (AVKA, Saar)	Läänemurre (Kallasmaa 2003)	Saaremaa (Kallasmaa 2000)
1. mägi	mägi	mägi
2. suu 'soo'	heinamaa	põld
3. järv	põld	maa
4. niit	mets	soo
5. saar	maa	niit
6. org	kivi	kivi
7. oja	soo	-alune
8. mõts 'mets'	oja	auk
9. lomp ~ lump 'tiik'	-alune	põllud
10. palo ~ palu 'nõmm'	auk	mets

Võrumaa

11. sild
12. tarõ 'tuba; maja'
13. nurm
14. mõisa
15. küla
16. kolk
17. veski
18. kraav
19. tii 'tee'
20. lohk
21. kont~kunt
22. koolimaja
23. kivi 'kivi; veski'
24. laan
25. perä 'pära, lõpp'

Läänemurre

- jõgi
- saar
- niit
- tee
- laid(u)
- rahu
- väli
- sild
- aed
- pealne
- tagune
- aru

Saaremaa

- koppel
- saat
- rahu
- laid
- küla
- tagune
- nina
- väli
- aru
- aed
- ots
- ase

Vepsa*(Mullonen 1994)*

1. oja
2. koëb 'laas'
3. so 'soo'
4. kangaz 'nõmm, palu'
5. neæ 'neem'
6. mägi
7. saim 'vain'
8. palèe 'nõlv, nõlvak'
9. rand
10. seig 'mägi'
- 11.
- 12.
- 13.
- 14.
- 15.
- 16.
- 17.
- 18.
- 19.
- 20.
- 21.
- 22.

Soome*(Kiviniemi 1990)*

- la
- pelto 'põld'
- mäki 'mägi'
- niemi 'neem'
- suo 'soo'
- saari 'saar'
- lampi 'tiik; väike järv'
- lahti 'laht'
- niitty 'niit'
- vainio 'põld'
- talo 'maja, talu'
- kangas 'nõmm, palu'
- haka 'koppel'
- aho 'aas, legendik'
- ranta 'rand'
- oja 'oja, kraav'
- järvi 'järv'
- kallio 'kalju'
- korpi 'laas'
- maa
- tie 'tee'
- lato 'küün'

Inarisaami*(Aikio 2003)*

- jävri 'järv'
- suálu 'saar'
- njargâ 'neem'
- jáávráš 'väike järv'
- vääri 'mägi'
- luohtâ 'laht'
- vuonaš 'fjord'
- juuhâ 'jõgi'
- luobâl 'jõe laienenud koht'
- uáivi 'mäetipp'
- juuvâš 'oja'
- jeggi 'soo, raba'
- váarááš 'väike mägi'
- vyeppee 'väike kitsas laht'
- keđgi 'kivi'
- čielgi 'pikergune mägi'
- ruávi 'põlenud koht'
- čuálmi 'vain'
- uáivuš 'koht karestikust ülalpool'
- kuošká 'karestik'
- njälmi 'jõesuue'
- vei 'jõgi' (arhaism)

1. *mägi* (3246) 14,25 % kõigist nimedest. Nimeobjektid jagunevad järgmiselt:

- 3164 tippu sisaldavat reljeefivormi
- 34 tiputa nõlva (oruveerg, maanteemägi orgu läbival teel)
- 15 tasast põldu
- 8 madalikku järves
- 6 tasast kohta metsas
- 6 väikest metsa tasasel maal
- 6 liivakivipaljandit jõe ääres

Sõna *-mägi* esineb determinandina terve suurusjärgu võrra rohkem kui teised esikümne sõnad keskmiselt – 14,25% kõigist nimedest. Ka Valdek Pall on saanud EKI kohanimetuse Rõuge khk kohanimede järelkomponente loendades võrreldava tulemuse – sõna *mägi* või *mäe* esineb 1428 vaadeld nimest 322 nimes (Pall 1997: 63-64). Osalt on nii ülekaaluka esinemise põhjus Võrumaa maastikus – künkaid ja mäekesi on väga palju, kuid *mägi* hoiab esikohta ka teistes Eesti piirkondades (Kallasmaa 2000, 2003).

Sellel tõsiasjal näikse olevat ka keelelisi põhjusi. Esiteks, eesti keelealal ei leidu kõrgendike determinantideks sobivad maastikusõnu üldse eriti palju, mis on silmatorkav erinevus näiteks Soomega võrreldes. Soomes on selliste maastikusõnade loend aukartustäratavalt pikk (vt Kiviniemi 1990: 68–69).

Teine põhjus seostub Võrumaa maakasutuse eripäraga. Künklikul alal on põllud asunud peamiselt mäenõlvadel ja põlde on olnud tavaks nimetada vastava mäe nimega. Malli kinnistudes on hakatud põllunimesid moodustama otse mäenimede sarnasteks, ilma pinnavormile erilist tähtsust omistamata: kaks kungast ühe nime all, ühe künka eri nõlvadel erinevad nimed determinandiga *mägi* (Saar 2004a: 12). Nii on võimalik füüsilisse vastavusse seada Võrumaa sagedusnimestiku esikohasõna *mägi* ja vähemalt kaks sõna Soome sagedusnimestikust – *pelto* ja *mäki* (Kiviniemi 1990: 108). Tõlgen-duse õigsust kinnitab Võrumaal kõige tavalisema põllunimetuse *nurm* suhteliselt vähene esinemus kohanimedeterminandina võrreldes determinandiga *-mägi*: andmebaasis on vaid 123 sellist nime. Siiski on ka *-nurm* determinandina kõige sagedasemate hulgas.

Lisaks kõrgendiku ja põllu tähendustele on samal sõnal Võrumaa kohanimedes veel täiendav roll atribuudina. Nimistus kõige tavalisema vastanditepaarina ei toimi mitte *üla* ja *ala* vaid *mäe* ja *ala*, nt talunimed *Mäe-Matsi* ja *Ala-Matsi*, *Mäe-Tammi* ja *Ala-Tammi*. Kui mingi asi maastikus paikneb kõrgemal või veevoolu arvestades ülesvett, siis on see

Võrumaal *mäelpuul*, mitte kunagi *üllenpuul*. Nähtus on üle-eestilise levikuga, kuid põhjaeesti keelealal leidub ka piirkondi, kus *-mäe* asemel esineb kohanimemallis mõni muu sõna: *üla-*, *ülevalt-*, *pealt-* (EKI kohanimetokogu). Võib-olla polegi sõna *mägi* üldistumine sellisesse komparatiivsesse tähendusse lõunaeesti keelealal tekkinud nähtus. Kaisa Häkkinen kirjutab, et *ala* on uurali sõna, millel võiks olla ka vastandlik paariline, kuid *ülä-* uurali sõnade hulgast puudub (Häkkinen 1997: 177). Võru *ala-mäe* vastandamine võiks viidata teistsuguse süsteemi kasutamisele.

2. *suu* 'soo' (1109) 4,85 %

- 995 sood
- 48 kuiva metsa või metsaosa
- 48 heinamaad
- 18 põllustatud madalikku

Sõna *suu* 'soo' teisel kohal põhjendub samuti Võrumaa maastiku suure liigendatusega – mägede vahele mahub palju väikesi soid. Ka soiste alade determinandid pole eriti mitmekesised, Võrumaa *-suu* võib olla väga erineva suuruse, erineva taimestiku, erineva niiskusastme ja erineva läbitavusega. Seevastu kitsaste piklike soiste kohtade ja vahetevahel avavett sisaldavate kohtade determinantide loetelu on küllalt rikkalik (vt 3.1.16 – 3.1.19).

3. *järv* (526) 2,3 %

- 436 looduslikku veekogu
- 61 tehisjärve
- 29 sood (kinnikasvanud järve)

Võrumaal on 526 kohta nimega *-järv*, millest umbes 5% on siiski täiesti kinni kasvanud järvede nimed. Tegemist on Eesti kõige järvederikkama piirkonnaga, kuid järved ei hakka maastikus igal sammul silma, sest enamasti on need väikesed.

Inarisaami kohanimedes on determinant *jävri* 'järv' esikohal (Aikio 2003), Soome sagedasemate determinantide tabelis on see sõna 17. Selles on süüdi keskmiste Soome järvede suhteliselt suur suurus ja järvenimede struktuuri mitmekesisus seal.

Võrumaal võib determinant ära jääda suurte või keskmiste järvede nimedest: *Peipsi*, *Tammul'*, *Vakul'*, *Lõõdla*, *Vask'na*, harva mõne väikejärve nimest: *Õdri*. Determinandiga *-järv* tähistatud objekt võib olla väga varieeruva suurusega (Peipsist kuni

kinnikasvanud järve osani). Samas on selge, et väikesi tehisveekogusid eelistatakse kutsuda näiteks determinandiga *lump*, mõnel pool ka *suut*.

4. *niit* (493) 2,15 %

- 228 heinamaad
- 165 võsastunud heinamaad
- 52 sood
- 35 metsa või metsaosa
- 12 põldu

Sõna *-niit* on Võrumaa heinamaade nimedes teistest sünonüümsetest ülekaalukalt eespool. Põhja-Eesti ala kahes naaberpiirkonnas, läänemurde alal ja Saaremaal tundub kasutus olevat vastandlik: Läänemaal juhib *heinamaa* (2.) ja *niit* on alles 13. kohal. Saaremaal on olukord sarnane Võrumaaga: *niit* on 5. kohal ja *heinamaa* ei pääse tippu. Võib näha tendentsi, kus piirkonniti on *heinamaa* hakanud kogu läänemeresoome keelealal tundud sõna *niit* välja tõrjuma.

5. *saar* (492) 2,15 %

- 190 metsa ja metsaosa
- 174 soosaart
- 71 mäge
- 31 veega ümbritsetud saart
- 20 poolsaart või muud järveranna osa
- 15 põldu
- 10 niitu, 2 madalikku järves, 2 orgu (metsased, põldudest ümbritsetud), 1 soo, 1 surnuaed

Determinandiga *-saar* on Võrumaa kohanimesedes tähistatud põhiliselt metsasaari, kuid *saar* on universaalne determinant tähistamaks igasuguseid kohti, mis ümbritsevast keskkonnast järsu piiriga eristuvad.

Vees paiknevate saarte poolest vaesel eesti keelealal (kui rannik välja arvata) võib märgata samasugust muutust ka sõna *salu* puhul. Algselt saart tähendanud sõna *salo* tähendab tänapäeva kirjakeeles eelkõige just metsasalu ja eesti kirjakeele seisukohast on igati vastuvõetav järgnev üldistus: saar paikneb vees või soos, salu on salk puid kuival maal. Eesti murretes on *salu* siiski sporaadiliselt esinev sõna (VMS 1989: 383) ja pole vist kuigi sagedane ka kohanimedeterminantides. Võru- ja Setumaal on *salu*

apellatiivsest sõnavarast praktiliselt välja tõrjutud, seda ei esine determinandina ning seda kohtab rahvapärase kohanimeelemendina üldse vaid paarikümnel korral. Et sõna kadumine on siiski hiline, näitab komitatiivi sisaldav kohanimi *Salogamägi* Rõugest. Võrdluseks: nime *Salumägi* esineb 4 korda, nime *Saarõmägi* 13 korda.

6. org (438) 1,9 %

Sõna *org* on Võrumaa kohanimeses kõige üldisem negatiivse pinnavormi tähistaja. Huvitav on võrdlus Saaremaaga, kus seda ei esine rahvapärastes kohanimeses üldse (suuline teade Marja Kallasmaalt). Apellatiivina on seda Ida-Saaremaalt siiski registreeritud (VMS II: 148). Kui jälgida nimekomponentide *org* ja *oru* esinemist EKI kohanimeandmebaasis, võib selgelt näha, et seda sõna esineb rohkem Ida-Eesti kohanimeses. Kuigi sõna on läänemeresoome ja saami keelalal tuntud, ei ole sellel soome, vepsa ega inarisaami kohanimeses mingit tähtsust kohanimedeterminandina. Üleüldse ei ole nende keelte kohanimestus negatiivset pinnavormi tähistavad sõnad kahekümne sagedasema determinandi hulgas.

7. oja (420) 1,85 %

409 oja või kraavi
11 kuiva salkorgu Hargla kihelkonnas.

Sõna *oja* on sagedane determinant ehk juba seetõttu, et mõiste *jõgi* seostub võrukesele küllalt suure vooluveekoguga. Kui hüdroloogid on Eesti jõgede loendit koostades piiritlenud terminite *oja* ja *jõgi* kasutamist keskmiste vooluhulkade järgi, siis on selle tulemusena mitmed Võrumaa ojad vastu rahvakeelset nimetarvitust jõgedeks nimetatud. Saaremaal võime kohata vastupidist tendentsi: sealsetest jõgedest on ametlikus pruugis tehtud ojad (teade M. Kallasmaalt).

-*oja* salkorgude nimedes Harglas on Võrumaa piires erandlik nähtus. Nimega salkorge (laia peaoru lisaorge) on Võrumaal palju ja nendes nimedes kasutatakse põhiliselt determinanti *org*, harva ja paikkonniti ka *tsori*, *oit*, *kraav'* või *tsorg*.

8. *mõts* 'mets' (333) 1,45 %

332 metsa

1 põld

Determinant *mõts* ~ *mets* on üldine kogu Eesti kohanimes. Soomes edestavad seda *kangas* 'nõmm, palu' ja *korpi* 'laas, põlismets, soine mets', *metsä* 'mets' on 28. kohal (Kiviniemi 1990). Vepsamaal on samamoodi põhilised metsanimede determinandid *kor'b* ja *kangaz*. Eero Kiviniemi peab sellise esinemuse põhjuseks, et metsasel maal on nime saanud peamiselt kindlatüübilised metsaosad, mitte lihtsalt mets kui selline (Kiviniemi 1990: 181). Idee kehtib ka Võrumaa kohta, kus vana asustusega piirkondade lagedapoolsel maal esineb determinanti *mõts* palju, aga suurtes metsamassiivides paistavad enam silma metsaosade nimed determinantidega *saar* ja *suu* 'soo'. Külalt kaugel asuva põllu tähenduses on *-mõts* registreeritud vaid kolme Võrumaa kohanime determinandis, kuid võimalikke epeksegetilisi nimesid lõpuosistega *-mõtsa nurm* või *-mõtsa mägi* leidub andmebaasis kümme.

9. *lomp* ~ *lump* 'tiik, lomp' (181) 0,8 %

105 veekogu

65 sood

11 väikest nõgu, mille põhjas ei ole veekogu ega sood

-lomp ~ *-lump* on Võrumaal kõige levinum väikese veekogu determinant. Tänapäeval eelistatakse seda sõna kasutada tehisveekogust kõneldes, sest prototüüpne väike *lump* on olemas peaaegu iga talu juures ja eesti kirjakeelde tõlgitaks sellise veekogu nimetust alati sõnaga *tiik*. Seetõttu nimetatakse Võrumaal ka suuremaid kaevatud või paisutatud veekogusid lumpideks. Vanema kihistuse mikrotoponüümides on *-lump* sageli vesise põldude vahel asetseva lohu determinandiks, väikese järve jaoks on teised sõnad: *järv*, *land* jm.

Saaremaa kohanimes vastab Võrumaa *lumbi* denotaadile kõige paremini sagedasti esinev determinant *auk* (8.). Soomes on tähenduselt sobiv *lampi* 'tiik, väike järv' sageduselt 7. determinant. Geograafiliselt on *lumbiga* võrreldav inarisaami *luobâl* 'jõe laienukoha', mis on selle keele kohanimestus sageduselt 9. determinant.

10. *palo* ~ *palu* 'nõmmemets' 177 0,75 %

- 169 metsa või metsaosa
- 4 surnuaeda
- 3 sood
- 1 maa-ala, kus on nii põldu kui metsa

Läänemurde *paluga* 'veeloik, madal heinamaa' sama algupära võib oletada vaid mõne üksiku Võrumaa *palu*-nime puhul. Enamasti on determinandi tähendus vastupidine: 'nõmm, kuiv männimets'. Kui jälgida *palu*-elemendi sisaldumist kasvõi ainult EKI kohanimeandmebaasi nimeses, siis võib samuti märgata, et seda sõna sisaldavad nimed koonduvad kahte eraldi piirkonda Lõuna- ja Loode-Eestis, vahepealsel alal leidub üksikuid asustusnimesid.

11. *sild* (164) 0,7 %

- 155 silda või endise silla kohta
- 9 kohta teel, kus maastikus pole ei kraavi ega isegi madalamat kohta

Determinanti *-sild* esineb palju eelkõige seetõttu, et see märgib väga konkreetset objekti ja sillakohtadel on Võrumaal tavaliselt nimed. Väljakujunenud nimega tee on palju harvemini esinev (ja ilmselt ka halvemini registreeritud) nähtus – determinant *-tii* 'tee' esineb 69 korda silla 164 vastu.

12. *tarõ* 'väike maja, popsitalu' (150) 0,65 %

- 147 elupaika või taluaset
- 3 *Sõatarõ*-nime (peidupaigad jõekäärus järsu kalda varjus)

Tarõ esineb eelkõige tähenduses 'elumaja', samal ajal kui determinant *talu* eeldaks ka kõrvalhoonete kompleksi. Vähest maad omavate või muul viisil elatist teenivate inimeste eluaset nimetades on peetud vajalikuks seda markeerida determinandi *-tarõ* lisamisega. Siin on olemas semantiline paralleel põjajaeesti sõnaga *-saun* 'väike, alamõõduline, sageli üksikuna seisev hoone'.

Taluaseme nimetamisel on *vanatarõ* apellatiivsel tasandil sünonüümiks sõnale *vanaussaid*. Hävinud popsikohti nimetatakse reeglina edasi determinanti *tarõ* kasutades. Need nimed lähevad tasapisi üle inimese elukoha nimedest looduspaikade nimedeks,

kuigi niikaua, kui nimetatava koha all peetakse silmas kitsalt *tarõ* aset, ei saa seda veel metonüümseks nimesiirdeks pidada.

13. *nurm* 'põld' (123) 0,55 %

Determinant *nurm* on Võrumaal kasutusel üksnes põllunimedes, nii nagu apellatiivgi tähendab üheselt põldu. Huvipakkuv võiks olla paralleel loomadele tehtava heina liigitamises: *nurmõhain* – põldhein, *maahain* – peen loodusliku rohumaa hein, mitte kunagi põldhein, *niidühain*, *luhahain* – tarnane soiselt niidult tehtud hein.

Kui Võrumaal oleks toimunud põhjalik kohanimekogumine enne 1940. aastat, võinuks see sõna tõusta pingereas palju kõrgemale kohale eelkõige üksikute talude nimesüsteemide arvelt. Praegune Võru instituudi kogu sisaldab peamiselt kaardipildis eraldi seisvate või huvitavate atribuutidega nurmenimesid.

Soome *nurmi* 'muru, aas, niit' on appellatiivina üldtuntud, kuid esineb determinandina harva. Siiski on *nurmi* levinud asustusnimede komponendina.

14. *mõisa* (100) 0,45 %

- 39 küla, kus mõis on küla tuumikuks
- 38 talu, peamiselt põlistalud
- 12 mõisa või karjamõisa kompleksi, kus mõisanimi ei ole külanimeks
- 1 linnaosa

Determinant *-mõisa* esineb Võrumaal eelkõige muidugi mõisate ja karjamõisate nimedes, nii nagu mujalgi Eestis. Küllalt suur on siiski nende talude arv (38) kus determinandiks on *-mõisa*. Üksikutel juhtudel on tegemist pilkavate võrdlusnimedega, kuid valdavalt kannavad *mõisa*-nime vanad hajatalud. Seega on Võrumaa kohanimeses hästi esindatud arenguline vaheaste Loode-Venemaa *myza* 'külast kaugel asuv põllumaa' ja Eesti 'aadlimõisa' tähenduse vahel.

15. *külä* 'küla' (99) 0,45 % (juhtumid, kui determinant on märksõnas kokku kirjutatud)

- 46 küla
- 42 külaosa, paikkonda
- 8 talu
- 3 linnaosa

Sageduse arvutamisel on arvestatud vaid neid nimesid, milles determinant kirjutatakse atribuutosaga kokku. Ka Saaremaal on see determinant jõudnud kõrgele kohale. Võrumaal, eriti selle idapoolses osas nimetatakse külaks traditsiooniliselt juba paari talugi sisaldavat majapidamiste rühma, samasugune olukord valitseb Setumaa hajaasustusega piirkondades.

16. *kolk* 'nurk' (92) 0,4 %

57 niitu jõekäärus
25 metsa või metsaosa
6 külaosa või paikkonda
2 sood
1 neem
1 laht

Kolk esineb Võrumaa kohanimedes determinandina peamiselt sopistuse (sisenurga) tähenduses, kuigi läänemeresoome keelealal tervikuna varieerub tähendus ka välisnurga ja esileküündiva osa piires (Koski 2002). Täielikult puudub Võrumaal mäe esileulatava osa tähendus, selle jaoks pruugitaks kohapeal apellatiive *nukk'* või *kunt'*, kohanimedes ka *-kunt'* või *-kink*. Ka neeme tähendust tuleb ette vaid ühes nimes Võrumaal. *Kolk*-sõna kandumine jõekäärus paikneva heinamaa tähistajaks kujuassotsiatsiooni põhjal on igati mõistetav, kuid huvitav on selle sõna muutumine nimemalli osaks Hargla kihelkonnas Mustjõe ja Koiva äärsete niitude nimedes (57 nime). Selle juhtumi puhul on jälgitav, kuidas sõnale tekib just kohanimede kaudu uus tähendus: jõeäärne heinamaa.

Soome kohanimistus pole *nurkka*, *kulma* jms samatähenduslikud sõnad isegi esimese 50 determinandi hulgas (Kiviniemi 1990). Kuigi Võrumaal on *kolk* saanud tublisti lisa heinamaanimedest, leidub seda ja samatähenduslikku sõna *nukk* siiski ka väga paljude muud tüüpi kohtade nimedes determinandina.

17. *veski* (90) 0,4 %

Eesti keelealal tekkinud *veski* on tänapäeva Võrumaa veskinimedes determinandina üldistunud, vana lihttüveline *kivi* esineb determinandina vaid kolmel juhul, ehkki järelkomponendina tuleb seda rohkem ette.

18. kraav (81) 0,35 %

77 kraavi
3 kuiva orgu
1 kitsas väin

-kraav on sagedusnimekirjas esimene hilislaen – keskaegne alamsaksa laensõna. Ei saagi väita, et see sõna oleks kohanimistusse tunginud eriti tugeva keelekontakti tõttu. Tegelikult oli kraavide kaevamise näol ju tegemist uue nähtusega kultuuris ja maastikus, sisult samasuguse kultuurilaenuga nagu sõna *põld* puhul varasemas ajaloos. Soome kohanimistus on küll peale jäänud oma keele sõna *oja*.

19. tii 'tee' (69) 0,3 %

-tii katab üsna spetsiifilist osa kohanimedest – teede nimesid. Kindla nime saavad enamasti teed, mis kulgevad asustuskeskusest perifeersema asustuse poole (sel juhul pole neid kui sekundaarseid nimesid kuigi hoolikalt registreeritud). Omaette primaar-nime saavad tavaliselt küllalt kõrvalised teed, kus puudub loomulikum nimetamisalus sihtkoha järgi ja oluliseks muutuvad tee omadustest või sündmustest motiveeritud nimed: *Liivatii, Vargatii, Vallavanõmba tii*.

20. lohk 'väike nõgu' (61) 0,25 %

Apellatiiv *lohk* esineb põhjaeesti murretes sporaadiliselt ja on lõunaeesti murretes üldlevinud. Kirjakeeles sünonüümne apellatiiv *nõgu* on pigem põhjaeestilise levikuga (VMS II: 112). Levikust kohanimedeterminantides pole siinkohal võimalik ülevaadet anda, kuid tundub, et *nõgu* pole Eesti kohanimedes mitte kusagil levinud determinant, kui maateaduse tarbeks loodud suurte nõgude nimed välja arvata. Läänemeresoome kontekstis on tegemist omapärase maastikusõnaga, mis äratub produktiivse determinandina erilist tähelepanu.

21. kont ~ kunt 'küngas' (59) 0,25 %

Need sõnad esinevad maastikuapellatiividena vaid Võrumaal, Lõuna-Tartumaal ja Helme kihelkonnas Mulgimaal (EKI sõnavarakogu). Apellatiivi levik kattub enam-vähem kohanimedes esineva determinandi levikuga. Levik vaid lõunaeesti keelealal ja küllaltki sagedane esinemine samas viitavad kohalikule arengule, tõenäoliselt võrdluse kaudu somaatilise sõnavaraga.

22. koolimaja (51) 0,22 %

Determinandiga *-koolimaja* ei leidu ühtegi primaarset nime, kõik on sekundaarnimed. Atribuutosas leidub *koolimaja* vaid nimes *Koolimajasaar* (Räp), ligi 40 korral leidub esiosas *kooli*. Determinandi kõrge sageduse põhjuseks on ühelt poolt väga konkreetne objekt ja teisalt selle objekti ühiskondlik väärtustamine. Peaaegu iga põlvkonna jaoks eksisteerib ka oma koolimaja. Samas on see välja tõrjunud võru keelele omasema sõna *koolitarõ*.

23. kivi (48) 0,21 %

36 kivi
9 madalikku järves
3 veskit

Determinandi *-kivi* sagedus näitab ilmekalt, et Võrumaal on suuri ja nime väärivaid kive palju vähem kui Saaremaal ja Läänemaal (Kallasmaa 2000, 2003). Koos veskite tekkimisega tekkinud *-kivi* produktiivsus veskinimedes, millest annavad tunnistust korduvad veskikohaga motiveeritud nimed *Kivioja*, *Kivijärv*, *Kivi t*, *Kivimägi* ja *Tuulõkivimägi*, on taas taandunud, sest sõna *kivi* tähenduses 'veski' on hämardunud.

24. laan 'laas' (47) 0,21 %

46 metsa
1 asustuslik paikkond *Tammõlaan*

Sõna *laan* puhul on huvitav, et see on algselt tähendanud madalat paika ning see esineb ka nüüd metsanimedes, mis ei ole oma tüübilt *palo* – kuiv männimets. Determinandiga *-laan* märgitud puudekogum saab olla vaid mets, mis ei ole *palo*, kuid *laan* ei pea olema soine. Laan ei ole kunagi väike mets. Siit koorub välja semantiline sarnasus soome *korpi*-nimedega. Põlismetsa tähendus ei ole tänapäeva Võrumaa kohanimedes oluline, harilikult sisaldab *-laan* samanimelist asustusüksust, nii et vahel ei paista enam kaardilt väljagi, kus see mets ise on. Sama sõna on Põhja-Eestis hästi tuntud, kuid pole kohanimedes nii produktiivne.

25. *perä* 'pära' (42) 0,2 %

20 sood, metsa ja metsaosa

9 külaosa

9 põldu

3 maa-ala

1 org

Võrumaa kohanimedes esineb päris palju koha suhtelist asendit märkivaid determinante, eespoolmainitutest *-kolk* ja veidi vähemesinev *-nukk*. *-perä* on samasuguse nimetamis põhimõtte alusel tekkinud determinant. Mõnikord kohtab seda determinanti ka Soome kohanimedes.

4. KOKKUVÕTE

Magistritöö “Võrumaa ja Setumaa kohanimedele determinandid” tutvustab kohanimedele liiki näitavaid sõnu ehk determinante, mis on jaotatud 46 mõistepessa. Käesoleva töö jaoks on leitud 234 apellatiivi, mis võivad Võru- ja Setumaa kohanimeses näidata objektiklassi. Hulgas on nii neid, mis määratlevad asustusüksusi, kui ka neid, mis näitavad loodus- ja viljeluspaiku ning ehitisi. Et osa neist sõnadest võivad esineda nii asustuse kui looduse liigitamisel, siis on täpset jaotust objektide põhjal võimatu koostada. Kindlasti üle poole esitatud sõnadest on tüüpilised loodusnimede determinandid.

234 pole sugugi determinantide lõplik hulk. Ka praegusest esitusest võib olla mõni liittüveline, ent nimedes koha liiki näitava sõnana korduv sõna, välja jäänud. Teine uuritava materjali laienemise perspektiiv on diakrooniline. Kunagi kasutusel olnud vanad determinandid võivad selguda ajalooliste dokumentide ja teiste allikate uurimise põhjal ning praegu sekundaarnimeses või läbipaistmatutes loodusnimedes esinevad elemendid võivad osutada kohatähendust kandnud sõnadeks.

Selles töös tutvustatakse siiski vaid ajaloolisel Võrumaal ja Setumaal tänapäeval käibel olevaid determinante, nende apellatiivset tähendust, levikut, omavahelist suhet jms. Eraldi analüüsitakse Võrumaa 25 kõige sagedasemat determinanti ja nende sageduse põhjusi.

Sõna *mägi* esileküündimine järgnevatest mitu korda rohkem levinud determinandina johtub ühelt poolt Võrumaa maastikust, ent teisalt ka sellest, et *mägi* on üldistunud põllunimede determinandiks.

Võrreldes teiste Eesti piirkondadega on Võrumaal eriline ka koha sopistuvat kuju ning kõrvalist asendit näitavate sõnade *kolk*, *nukk* ja *perä* rohke esinemine determinantidena. Hargla kihelkonnas on sõna *kolk* puhul toimunud areng, mille käigus esialgsele sisenurka tähendavale sõnale on just kohanimedele kaudu lisandunud tähendus ‘jõeäärne heinamaa’.

Kõige sagedasematest determinantidest tähistab sõna *saar* Võrumaa kohanimeses eelkõige metsasaari ja metsaosasid. Huvipakkuv on Eesti kohanimepildis just Ida-Eestis esineva sõna *org* ülimalt sage esinemus, mida tingib peamiselt maastiku omapära.

Sõna *põld* on Võrumaal küll apellatiivina tuntud, kuid maastikuterminina on eelistatud teist sõna *nurm*, mida esineb palju ka kohanimeses.

Kuiv liivane männimets, mida kutsutakse *palo* ~ *palu*, on omapärane Lõuna-Eesti maastikutermin ja ka kohanimeses laialt levinud.

Silmatorkavalt sagedased kohanimedeterminandid Võrumaal on ilma kindla etümoloogiata sõna *lohk* ja väikest küngast või kõvemat kohta põllul tähistav *kunt'* ~ *kont'*, mille puhul võib oletada kohalikku arengut somaatilisesest sõnast maastikusõnaks.

Determinantidena esinevatele apellatiividele uute etümoloogiate esitamine ei olnud selle töö peaesmärk. Siiski annab etümoloogiate teadmine laiema taustapildi maastikusõnadest ja teistest determinantidest olevatest sõnadest. Etümoloogia-sõnaraamatutest töösse koondatud materjali põhjal tuleb välja, et nooremad laenud, nagu näiteks keskalamsaksa laenud esinevad eelkõige ehitisi tähistavate determinantidena. Samas on alamsaksa laenudel ka kindel osa heinamaadel ja muudes märjemates kohtades esinevate loodusnimede determinantides, mis võib olla seoses nende kohtade majanduslikku kasutusse võtmisega alles keskajal. Sellesse maastikuvaldkonda ja keskalamsaksa laenukihistusse kuuluvad ka minu enda etümoloogia-ettepanekud: *ett* 'vana jõesäng' (< *ettinge* 'niit', *etvenne* 'niidumaa, rohumaa') ja *suut'* 'vana jõesäng; tiik' (< *sõt* 'läte, kaev'). Võimalik, et ka sõna *lohk* on keskalamsaksa laen, vrd alamsaksa *lock* 'auk'.

Koondatud materjalist selgub, et slaavi laene *tarõ* (?) ja *rist* ning vene laene *moro* (?), *kõrts*, *tsässon*, *loosik*, *kuba*, *puustus*, *perv* (?) on Võru- ja Setumaa kohanimedeterminantides üllatavalt vähe. Kuigi setu sõnavaras esineb palju vene keele superstraati ja kohanimese atribuutosad ning üheosalised nimed on sageli vene päritolu, ei näe samasugust pilti Setumaa kohanimese determinantides.

Nii nagu kõikjal läänemeresoome keeltes, on kohanimeses eriti sageli esinevad maastikusõnad etümoloogiliselt hämarad, nt *saar*, *mägi*, *org*, *järv*, *lump* jt.

Keel ja maastik on omavahel seotud. Võrumaa inimesele ongi maastikus kõige tähtsam see, mida ta enda ümber näeb: kõrgendikud, orud, teravad piirjooned,

kõrgendikevahelisi alasid täitvad järved ja sood, metsapiiriga suletud sopistused avamaastikus. Võruke nimetab neid tavaliste, eesti kirjakeeleski tuntud sõnadega, kuigi nende sõnade tähendus on vahel teistsugune kui kirjakeeles. Haruldasemad maastikuterminid käivad kokku maastikus vähem silma paistvate objektidega ja esinevad kitsamates levikupiirkondades, nende hulgas tuleb ette ka hiliseid laensõnu teistest keeltest.

KIRJANDUS

- Aikio, Samuli 2003: Inarin ja inarilaisten nimiä. Rmt: *Inari – Aanaar. Inarin historia jääkaudesta nykypäivään*. Toim. Veli-Pekka Lehtola. Inarin kunta, 96–113.
- Ainiala, Terhi 1997: *Muuttuva paikannimistö*. SKST 667. Helsinki: SKS.
- Ariste, Paul 1965: *Moo ja mõis*. – ESA 11. Tallinn, 105–110.
- AVKA = Ajaloolise Võrumaa kohanimede andmebaas. <http://www.ekk.ee/avka>.
- Dal 1881 = *Толковый словарь живаго великорускаго языка*. Владимир Даля. Томъ второй. И–О. С.-Петербург–Москва.
- EE 1994, 1995, 1998 = *Eesti Entsüklopeedia* 7, 8, 10. Tallinn: Eesti Entsüklopeedia-kirjastus.
- EEW = Julius Mägiste: *Estnisches etymologisches Wörterbuch I–XII*. Helsinki 2000.
- EKSS 1993 = *Eesti kirjakeele seletussõnaraamat* kunstlik–küüvits. II köide, 4. vihik. Tallinn: ETA Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EMS = *Eesti murrete sõnaraamat*. I/1–IV/16 (1994–2004), Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Ernits, Enn 1973: Veel kord mikrotoponüümidest. – *Keel ja Kirjandus* 7, 431.
- Faster, Mariko, Saar, Evar 2002: *Võromaa kotussõnimmist*. Toim. Peeter Päll. Võro Instituudi toimõndusõq 13. Võro.
- Faster, Mariko 2003: Keel kõneleb maastikust ehk Juudatarõst Raagotsina tsopini. – *Eesti Loodus* 7/8, 32–35.
- Faster, Mariko 2004: Laenulisi maastikusõnu Võru- ja Setumaa kohanimedes. Rmt: *Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat III*. Tartu: 23–32.
- Hörn, Aare 1990: Setomaa nulga. Mokornulk. Rmt: *Võro-Seto tähtraamat ehk kallendri 1991. aastaga pääle*. Võro, 21–23.
- Häkkinen, Kaisa 1997: *Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa*. Helsinki: SKS
- Häkkinen, Kaisa 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Toim. Kalevi Koukkunen ja Vuokko Hosia. WSOY.
- Kallasmaa, Marja 1996: *Saaremaa kohanimed I*. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Kallasmaa, Marja 2000: *Saaremaa kohanimed II*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

- Kallasmaa, Marja 2000b: Koht, nimi ja kohanimi. – *Eesti Kunstiakadeemia toimetised* 8, 112–119.
- Kallasmaa, Marja 2003: *Läänemurde loodus- ja viljelusnimed*. Toim. Eevi Ross. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Keem, Hella 1997: *Võru keel*. Tallinn: ETA Emakeele Selts, Võru Instituut
- Kettunen, Lauri 1955: *Etymologische Untersuchung über estnische Ortsnamen*. STT sarja B, nide 90. Helsinki.
- Kikkas, Reelika 1998. Võrumaa kohanimetekijudest. Rmt: *Lõunaeesti keelest ja kiräkeelest*. Võro Instituudi toimõitiseq 3. Tartu-Võro, 68–70.
- Kiviniemi, Eero, Pitkänen, Ritva Liisa, Kurt Zilliacus 1974: *Nimistöntutkimuksen terminologia. Terminologin inom namnforskningen*. Castrenianumin toimitteita 8, Helsinki.
- Kiviniemi, Eero 1990: *Perustietoa paikannimistä*. Suomi 148. Helsinki: SKS.
- KKS 2005 = *Karjalan kielen sanakirja*. Kuudes osa. T–Ö. Toim. Raija Koponen, Marja Torikka, Leena Joki. SUS, KOTUS. Helsinki.
- Koponen, Eino 1998: *Eteläviron murteen sanaston alkuperä. Itämerensuomalaista etymologiaa*. SUST 230, Helsinki: SUS.
- Koski, Mauno 2002. Kolkka. Rmt: *Nime murre*. Pühendusteos Valdek Palli 75. sünnipäevaks 30. juunil 2002. Koostanud Marja Kallasmaa, toimetanud Marja Kallasmaa ja Margit Langemets. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 53–93.
- Kõiv, Madis 1999. *Kähri ker'ko man Pekril. Studia memoriae II*. Võro.
- Kõivupuu, Marju 1999: Perifeersed ajaloolise Võrumaa matusekombestik. Rmt: *Õdagumeresoomõ veeremaaq. Läänemeresoome perifeeriad*. Võro Instituudi toimõitiseq 6. Võro, 282–297.
- Laul, Silvia 1997: Lõunaeestlaste ja volga rahvaste ühiskultuurist. – *Keel ja Kirjandus* 9, 577–584.
- Laul, Silvia 1999. Eesti kagunurk – piiriala Pihkva ja Ordu valduste vahel. Rmt: *Õdagumeresoomõ veeremaaq. Läänemeresoome perifeeriad*. Võro Instituudi toimõitiseq 6. Võro, 55–63.
- LÄGLOS 1991, 1996 = *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen*. Begründet von A. D. Kylstra, fortgeführt von Sirkka-

- Liisa Hahmo, Tette Hofstra, Osmo Nikkilä. Bd. I: A–J, Bd. II: K–O. Amsterdam-Atlanta, GA: Rodopi.
- Lübben, August 1888: *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. Norden und Leipzig: Diedr. Soltau's Verlag.
- Mellin 1798 = L. A. Mellin. *Atlas von Liefland oder den beyden Gouvernemenen und Herzogthümern Lief- und Ehistland und der Provinz Oesel*. Riga und Leipzig 1791–1798.
- Muhel, Voldemar 1977: *Vene-eesti sõnaraamat*. Tallinn: Valgus.
- Mullonen, Irma 1994 = Муллонен, Ирма: *Очерки венской топонимии*. Санкт-Петербург: Наука. РАН, КАРНЦ, ИЯЛИ.
- Must, Mari 2000: *Vene laensõnad eesti murretes*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Nigol, Salme 1994: *Hargla murraku konsonantism*. Tallinn.
- Nousiainen, Kaija 1981: Pielaveden pitäjän topografitermien ja paikannimien perusosien semantiikkaa. Suomen kielen pro gradu -tutkielma Helsingin yliopistossa huhtikuussa 1981. Käsikiri Kotimaisten kielten tutkimuskeskuse nimiarkistos.
- Paasonen 1996 = H. Paasonens *Mordwinisches Wörterbuch*. IV: S–Ž. Helsinki: SUS
- Pajusalu, Karl 1999: Eteläviron murremaisemat uudessa valaistuksessa. – Sananjalka 12, 145–166.
- Pall, Valdek 1960: Liitsõnalistest kohanimedest põhisõnaga *saar*. – ESA 6. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 39–47.
- Pall, Valdek 1972a: Toponüümide leviku vaatlusi. – Keel ja Kirjandus 2, 85–94.
- Pall, Valdek 1972b: Toponüümide leviku vaatlusi. – Keel ja Kirjandus 3, 149–154.
- Pall, Valdek 1973: Väikeste loodusesemete nimesid. – Keel ja Kirjandus 3, 163–166.
- Pall, Valdek 1977a: Nimeloolisi pudemeid. – Keel ja Kirjandus2, 108-110.
- Pall, Valdek 1969: *Põhja-Tartumaa kohanimed I*. Tallinn: Valgus.
- Pall, Valdek 1977b: *Põhja-Tartumaa kohanimed II*. Tallinn: Valgus.
- Pall, Valdek 1997: *L'em't'ne*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Palmeos, Paula 1959: Kahe Lõuna-Eesti murdesõna päritolust. – ESA 5. Tallinn, 102–106.
- Pitkänen, Ritva Liisa 1986: *Turunmaan saariston suomalainen lainanimistö*. SKST 418. Helsinki: SKS.

- Päll, Peeter 1996: Karula kotussõnimmist. Rmt: *Kaika suvõülikuul' Lüllemäel*. Võro, 22–26.
- Päll, Peeter 1997: Eesti kohanime õigekirjast. – Keel ja Kirjandus 1, 41–42.
- Päll, Peeter 1998: Võru keel kohanimes. Rmt: *Lõunaeesti keelest ja kiräkeelest*. Võro Instituudi toimõtiseq 3. Tartu-Võro, 61–65.
- Päll, Peeter 1999: *Maailma kohanimed*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Päll, Peeter 2002: Eesti kohanimed. Rmt: Karl Pajusalu, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg: *Eesti murded ja kohanimed*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 223–297.
- Päll, Peeter 2003: Petseri- ja Pihkvamaa kohanimedest. Rmt: *Õdagumeresoomõ hummogupiir' Läänemeresoome idapiir*. Võro Instituudi toimõndusõq 15. Võro, 130–138.
- Raun, Alo 2000: *Eesti keele etimoloogiline teatmik*. Brampton–Tartu: Maarjamaa.
- Randall, Richard R. 2001: *Place Names. How They Define the World – and More*. Lanham, Maryland, and London: The Scarecrow Press, Inc.
- Roslavlev, Oleg 1974: Zur Siedlungsgeschichte des Kirchspiels Rappin (Kreis Werro). Käsikirja koopia Tartu Ülikooli raamatukogus.
- Roslavlev, Oleg 1976: Siedlungsgeschichte des Estenlandes. Kirchspiel Neuhausen. Käsikirja koopia Tartu Ülikooli raamatukogus.
- Räisänen, Alpo 2003: *Nimet mieltä kiehtovat. Etymologista nimistöntutkimusta*. SKST 936. Helsinki: SKS.
- Rätsep, Huno 2002: *Sõnaloo raamat*. Tartu: Ilmamaa.
- Saar, Evar 1997: Poeetiline vorm Võromaa kotussõnimmin. Rmt: *Kaika suvõülikuulõ kogomik I-VIII*. Võro, 167-168.
- Saar, Evar 1998: (S)orava(lõ) paiganimmist. Rmt: *Lõunaeesti keelest ja kiräkeelest*. Võro Instituudi toimõtiseq 3. Tartu-Võro, 72-75.
- Saar, Evar 1999: Inemisenimmi ja kotussõnimmi läbikasumisest Rāpinā kihlkunnan. Rmt: *Õdagumeresoomõ veeremaaq. Läänemeresoome perifeeriad*. Võro instituudi toimõtiseq 6. Võro, 80–92.
- Saar, Evar 2000c: Lühireferaat sõna *saar* tähendusest (Renate Pajusalule *Semantika* loenguks 07. 03. 2000). Tartu. Käsikiri, 1–4.

- Saar, Evar 2002: Mehikuurma koormast lahti. Rmt: *Nime murre*. Pühendusteos Valdek Palli 75. sünnipäevaks 30. juunil 2002. Koostanud Marja Kallasmaa, toimetanud Marja Kallasmaa ja Margit Langemets. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 231–237.
- Saar, Evar 2003a: Kanepi vai Kanapäa. Rmt: *Kaika suvõülikuulõ kogomik IX–XI*. Võro: Võro Seltś VKKF, 74–77.
- Saar, Evar 2003b: Kösümüisi Võrumaa kotussõnimmi korjamisõ man. Rmt: *Kaika suvõülikuulõ kogomik IX–XI*. Võro: Võro Seltś VKKF, 196–204.
- Saar, Evar 2004a: Karula mäenimede süsteemist. Rmt: *Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat III*. Tartu: 11–22.
- Saar, Evar 2004b: Ajaloolise Võrumaa kohanimede andmebaas. Rmt: *Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat III*. Tartu: 98–107.
- Saareste, Andrus 1958–1963: *Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV. Dictionnaire analogique de la langue estonienne I–IV*. Stockholm: Vaba Eesti.
- Saarikivi, Janne 2001: Maastoappellatiivit proprien ja appellatiivien välisenä rajapintana: kontaktlingvistiikan ja etymologian näkökulmia. – *Nimien maailmasta*. Kieli 14. Toim. Kaija Mallat, Terhia Ainiala, Eero Kiviniemi. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Helsinki, 76–105.
- Saarikivi, Janne 2004: Über das saamische Substratnamengut in Nordrußland und Finnland. – *Finnisch-Ugrische Forschungen, Band 58, Heft 1–3*. Helsinki, 162–234.
- Selirand, Jüri, Tõnisson, Evald 1974. *Läbi aastatuhandete*. Tallinn: Valgus.
- Setumaa 1928 = *Eesti maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus III. Setumaa*. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.
- Simm, Jaak 1971: Slaavi geograafilised terminid Setumaa kohanimedena. – *ESA 17*. Tallinn: Eesti Raamat, 169–171.
- Simm, Jaak 1973: Võnnu kihelkonna asustuslane toponüümika. Väitekiri filoloogiakandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Tallinn. Käsikiri Eesti Keele Instituudi murdesektoris.
- Simm, Jaak 1974: Tõlkelisi külanimesid Setumaalt. Rmt: *Centum*. Tallinn: Valgus, 251–254.
- Simm, Jaak 1977a. Kohanimesid J. Hurda “Setukeste lauludest”. – *ESA 23*. Tallinn: Eesti Raamat, 65–69.

- Simm, Jaak 1977b. Murdesõnu kohanimedes. – Horisont 5, 27.
- Simm, Jaak 1980/1981. Setu eesnimesid. – ESA 26/27. Tallinn: Eesti Raamat, 92–97.
- SKES 1983 = *Suomen kielen etymologinen sanakirja IV*. Toim. Erkki Itkonen, Aulis J. Joki. Helsinki: SUS.
- SKL 1999 = *Seto kodu lugu*. Toim. Sirje Siruli. Setomaa Arendusselts.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä I–III*. Päätoimittajat Erkki Itkonen ja Ulla-Maija Kulonen. SKST 556. KKTKJ 62. Helsinki 1992–2000.
- Suutari, Toni 2004: ‘Kopf’ in finnischen, estnischen und saamischen Ortsnamen. – Finnisch-Ugrische Forschungen, Band 58, Heft 1–3. Helsinki, 235–295.
- SUVI I, II = *Soome-eesti suursõnaraamat*. Tallinn–Helsinki: Eesti Keele Sihtasutus, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Tallgren, A. M. 1933: Hiisi ja Moisio. – Virittäjä, 319–331.
- Troska, Gea 1995: *Talunimed läbi aegade*. Tallinn.
- Troska, Gea 2003: Ajaloolise Võrumaa asulastiku iseloomulikest joontest XVI–XX sajandil. Rmt: *Õdagumeresoomõ hummogupiir’. Läänemeresoome idapiir*. Võro Instituudi toimõndusõq 15. Võro, 195–208.
- Vaba, Lembit 1989. Balti laenud läänemeresoome maastikusõnavaras. – Keel ja Kirjandus 4, 206-218.
- Vaba, Lembit 1997. *Uurimusi Läti-Eesti keelesuhetest*. Tallinn-Tampere.
- Vaba, Lembit 2005: Üks põnev vahekokkuvõte. – Keel ja Kirjandus 3, 243–245.
- Valk, Heiki 1997. Lõuna-Eesti kultuuriomapäradest 13.-17. sajandil. Rmt: *Läänemeresoome lõunapiir*. Võro Instituudi toimõtiseq 1, 118-132.
- VES 2002 = *Võro-eesti synaraamat*. Kokko pandnuq Jüvä Sullõv. Tartu-Võro: Võro Instituut’.
- VKL 2004 = *Võromaa kodolugu*. Kokko pandnuq Nele Reimann. Võro Instituut’.
- VMS = *Väike murdesõnastik I–II*. Toim. Valdek Pall. Tallinn: Valgus.1982, 1989.
- Võrumaa 1926 = *Eesti maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus II. Võrumaa*. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.
- Vääri, Eduard 1976: Liivi kohanimesisid. – *Kodumurre* 13, 62–65.
- W = Wiedemann, Ferdinand Johann 1973: *Eesti-saksa sõnaraamat*. Tallinn: Valgus.

GENERICIS OF VÕRUMAA AND SETUMAA PLACE NAMES

SUMMARY

Võrumaa is an historical county in the southeastern part of Estonia that consists of eight parishes: Kanepi, Urvaste, Karula, Hargla, Rõuge, Põlva, Vastseliina and Rāpina. In these parishes, a variant of Southern Estonian is spoken, which is more and more frequently now being called the Võru language. We understand Setumaa to be part of historical Petseri County, which has been settled by Setos, an Estonian sub-nation that has preserved, in addition to their particular language, their different (Orthodox) religion and many original traditions. At present, Setumaa is divided in two between Estonia and the Russian Federation.

In this work, the name material from the Estonian side of Setumaa and historical Võrumaa is used. The source of names is the new basic map of Estonia and the Võru Institute's database of the map's toponymic fieldwork materials. The study makes also use of the materials of the author's own fieldwork and comparative references to the Institute of the Estonian Language's database of place names.

The study gives an overview of the almost 200 generics found in the place names of historical Võrumaa and Setumaa. Generics can be defined as the words in a name that directly refer to an object. Sometimes the generics do not refer to a specific object but denote a certain association. The generic *hand* 'the narrow part like a "tail"' may, for example, refer to any narrow and long object, and *nõna* 'nose' may denote objects resembling a cape, a protruding piece of land. Semi-generics like that are often (but not only) the same words that denote the body parts of humans or animals.

Generic terms have a dual character: on the one hand, they belong to the appellative vocabulary, on the other they belong to the group of proper names. Generic terms usually occur in the nominative case in Estonian place names, unlike the oikonyms secondarily formed of the name of a natural feature, in the genitive case. In this study, the generics are divided into 46 concept groups according to their semantic proximity.

The study presents the meaning(s) of the words functioning as generics, introducing

also their spread and phonetic form, if necessary. It also explains which geographical objects the generics denote and how they relate to each other. The developments characteristic of the southeast Estonia, as compared to the other regions and related languages, are also pointed out. For example, the word *kolk* ‘inner corner of an area’ is known in all Baltic-Finnic languages but only in the Võrumaa region has it become one of the most frequent generic terms, denoting usually a meadow stretching along a river.

The 25 most common generics are the following: *mägi* ‘hill’, *suu* ‘swamp’, *järv* ‘lake’, *niit* ‘meadow’, *saar* ‘island’, *org* ‘valley’, *oja* ‘brook’, *mõts* ‘forest’, *lomp* ~ *lump* ‘small pond’, *palo* ~ *palu* ‘heath’, *sild* ‘bridge’, *tarõ* ‘living-room; peasant house’, *nurm* ‘field’, *mõisa* ‘manor’, *külä* ‘village’, *kolk* ‘inner corner of an area’, *veski* ‘mill’, *kraav* ‘ditch’, *tii* ‘path; road’, *lohk* ‘hollow’, *kont* ~ *kunt* ‘hillock’, *koolimaja* ‘schoolhouse’, *kivi* ‘stone; mill’, *laan* ‘primeval forest’ and *perä* ‘back part’.

The author has tried to provide every appellative occurring as a generic term with an etymology. This, however, has been done mostly with the help of references. Also some new Võru language etymologies concerning the landscape terms have been introduced: *ett* ‘old riverbed’ (< Lower German *ettinge* ‘meadow’ or *etvenne* ‘grassland’) and *suut* ‘old riverbed; small pond’ (< Middle Lower German *sōt* ‘source, well’ < **sauba*-. This stem has already been borrowed earlier and it is the basis of *haud* ‘hole’.) In addition to those, several specifications to the already familiar etymologies are made. As the generics in Võrumaa and Setumaa place names, old Finno-Ugric as well as many Germanic, Slavic and Baltic loans can be found.

Being usually the oldest in the language, words related to landscape are not easy to etymologize. Several basic Baltic-Finnic landscape-related words are still missing acceptable etymologies (*saar* ‘island; grove’, *järv* ‘lake’ etc.)

Including many examples of Võrumaa and Setumaa place names, the study refers to a large number of place names that are not yet listed in the place name database of the Institute of the Estonian Language.

The various place name components referring to landscape, inhabitation and land cultivation bear the closest relation to the local language and wildlife. In the light of this fact, this study is an extension of the regional studies of Estonian place names.

LÜHENDID

EKI – Eesti Keele Instituut	Mär – Märjamaa
eL – Lõuna-Eesti	nom – nominatiiv
Emm – Emmaste	Nõo – Nõo
eP – Põhja-Eesti	Ote – Otepää
gen – genitiiv	Pal – Palamuse
Har – Hargla	Phl – Pühalepa
Hel – Helme	PJg – Pärnu-Jaagupi
Hlj – Haljala (rannikumurre)	pl – pluural
Hls – Halliste	Plt – Põltsamaa
Hää – Häädemeeste	Plv – Põlva
IisR – Iisaku (rannikumurre)	Pst – Paistu
JJn – Järva-Jaani	Puh – Puhja
Juu – Juuru	Pöi – Põide
Jõe – Jõelähtme (rannikumurre)	Ran – Rannu
Jür – Jüri	Rid – Ridala
Kad – Kadrina	Ris – Risti
Kam – Kambja	Rõn – Rõngu
Kan – Kanepi	Rõu – Rõuge
Kei – Keila	Räp – Rääpina
khk – kihelkond	Saa – Saarde
Khk – Kihelkonna	San – Sangaste
KJn – Kolga-Jaani	Se – Setumaa
Kod – Kodavere (idamurre)	sg – singular
KodT – Kodavere (Tartu murre)	Sim – Simuna
Kra – Kraasna	SJn – Suure-Jaani
Krk – Karksi	sm – soome
Krl – Karula	Sim – Simuna
Ksi – Kursi	TMr – Tartu-Maarja
Kuu – Kuusalu (rannikumurre)	Tor – Tori
KuuK – Kuusalu (keskmurre)	Trm – Torma
Käi – Käina	Trv – Tarvastu
lad – ladina	Urv – Urvaste
Lai – Laiuse	Vas – Vastseliina
ld – leedu	Vig – Vigala
Lei – Leivu	VJg – Viru-Jaagupi
Lih – Lihula	VMr – Väike-Maarja
Luk – Luke	vn – vene keel
Lut – Lutsi	VNg – Viru-Nigula
lt – läti	vrd – võrdle
Lüg – Lüganuse	Võn – Võnnu
Mar – Martna	Vän – Väandra
Mih – Mih	Äks – Äksi
MMg – Maarja-Magdaleena (idamurre)	